

АНДРИЋЕВ
ИНСТИТУТ

Одјељење друштвених наука
Библиотека
НАУЧНИ СКУПОВИ
Књига 2

Главни и одговорни уредник
Емир Кустурица

Уредник едиције
Проф. др Слободан Антонић

Уређивачки одбор
Проф. др Зоран Аврамовић
Др Ана Вуковић
Др Небојша Вуковић
Др Слободан Вуковић
Др Душан Достанић
Проф. др Љубиша Деспотовић
Др Олег Солдат
Проф. др Јовица Тркуља
Проф. др Зоран Чворовић
Проф. др Марица Шљукић

Рецензенти
Проф. др Миленко Бодин
Проф. др Зоран Кинђић
Др Ивица Тодоровић

КУЛТУРА ПОНИШТАВАЊА И
ПОНИШТАВАЊЕ КУЛТУРЕ:
СРПСКИ „СЛУЧАЈ”

(Радови с истоименог научног скупа одржаног у
Андрићграду, 27. јуна 2023)

Андрићев институт
Андрићград, 2024

САДРЖАЈ

УВОДНИК.....	7
Јовица Тркуља ОСТРАКИЗАМ ИНТЕЛЕКТУАЛАЦА У СРБИЈИ.....	15
Слободан Антонић КУЛТУРА ПОНИШТАВАЊА И СРПСКА СОЦИОЛОГИЈА.....	69
Дарко Ђого СЛУЧАЈНА СРБИЈА ПРОТИВ НЕБЕСКЕ СРБИЈЕ	117
Слободан Рељић ШТА ЈЕ У <i>CANCEL CULTURE</i> ПРОЦЕСУ ДОБРА ВЕСТ, А ШТА ОПАСНОСТ ЗА СРБЕ	135
Бојан Јовановић ЗЛОЧИНАЧКО ПОНИШТАВАЊЕ КУЛТУРЕ	147
Богољуб Шијаковић ДА ЛИ СРПСКА ФИЛОСОФИЈА (ТРЕБА ДА) ИМА СРПСКУ ПЕРСПЕКТИВУ?	165
Милан Благојевић ПОТИСКИВАЊЕ ИСТИНЕ О ОХАЕРИЗМУ У НАУЦИ И ВИСОКОМ ОБРАЗОВАЊУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ И СРБИЈЕ	175
Душан Достанић АНТИФАШИЗАМ И КУЛТУРА ПОНИШТАВАЊА	201

Александар Петровић ТЕХНОЛОГИЈА И НИШТАВИЛО	259
Владимир Коларић СТРАТЕШКА КУЛТУРА И КУЛТУРА ПОНИШТАВАЊА.....	293
ИНДЕКС ИМЕНА.....	305

УВОДНИК

Одјељење друштвених наука Андрићевог института, након веома запаженог скупа *Крај новој светској ѿорейка (1989–2022): Србија и Р. Српска у светскоисѿиорискиим ѿроменама*¹, организовало је нову научну конференцију на тему: *Кулѿура ѿонишѿавања и ѿонишѿавање кулѿуре: српски „случај”*.

Конференција је одржана 27. јуна 2023. године, с еминентним учесницима из обе наше републике. Желели смо да размотримо ширење једног специфичног и новог феномена потискивања мањинских становишѿта – поготово оних изван оквира воук идеологије, односно политичке коректности – у нашим научним, универзитетским, културним и медијским установама, а посебно маргинализацију српске културе и *српској сѿиановишѿи*, унутар и још више изван Р. Србије и Р. Српске.

Најбољу илустрацију духа остракизма, који је почео да се шири научним и универзитетским установама првенствено на Западу, налазимо у једном чланку из *Полиѿиикиној* Културног додатка². У њему се описује рад годишњег скупа Друштва за класичне студије (Society of Classical Studies, раније American Philological Association),

1 Зборник научних радова с ове конференције доступан је у штампаном облику, али и у електронској форми, на адреси Андрићевог института: <https://sn.rs/glyn4>.

2 Александар Мандић, „Милош Ђурић је умро на време”, *Полиѿиика*, Културни додатак, 20. фебруар 2021, стр. 3, <https://sn.rs/5jnbh>. Подацима из овог чланка придружио сам своја објашњења и допуне.

у Сан Дијегу (5. јануара 2019), тачније панел посвећен будућности класичних наука (*The Future of Classics*)³, а поводом 150 година од оснивања Друштва.

Први говорник на панелу била је Сара Бонд (Sarah E. Bond), професор Универзитета Ајова (University of Iowa). Предложила је да се преиспита коришћење у настави радова великог америчког класичара Бејзила Гилдерслива (Basil Lanneau Gildersleeve, 1831–1924). Он је, још као војник Конфедерације, наиме, објавио у локалној штампи (*Richmond Times-Dispatch*, Virginia) неколико чланака у којима је, позивајући се на античку Грчку и Рим, бранио ропство. Бондова је предложила да се уместо Гилдерслива – чија је књига о Пиндаровим олимпијским и питијским одама⁴ елементарно штиво за све америчке студенте класичних наука – користе радови црних научница. Такође је напоменула да је она сама престала да наводи радове једног свог познатог колеге, универзитетског професора, пошто су га на Фејсбуку, у новембру 2017, оптужили за сексуално узнемиравање, које се десило још 1985. године. Оптужбу, истина, нису испитали ни полиција нити универзитет, али само окривљавање било је сасвим довољно да дотичног професора Бондова суспендује из круга навођених аутора. Она је још и захтевала да се створи „окружење за различитост и инклузију” (*an environment for diversity and inclusion*), односно да се класичне студије више ослањају на радове жена и обојених, него на оне старијих белих мушкараца („white males, who are older”).

После ње говорила је Џој Коноли (Joy Connolly), с Њујоршког универзитета (New York University). Она је предложила да старогрчки и латински више не буду основа класичних студија, те да се класичари у већој мери

3 Снимак целог панела досагупан је овде: <https://sn.rs/ae8z>.

4 *The Olympian and Pythian odes*; with an introductory essay, notes and indexes, by Basil L. Gildersleeve (1885), <https://sn.rs/02jw9>.

позабаве древним домородачким језицима и културама с америчког континента. Занемаримо што основ класичних наука чине „класични језици”, грчки и латински, рекла је она. Слободно се усредсредимо на све остале древне језике – ако то може да учини курсеве из „антике” атрактивнијим за студенте који их бирају, као изборне предмете.

Следећи говорник био је професор Дан–ел Падиља Пералта (Dan–el Padilla Peralta), с Принстона (Princeton), црнац пореклом из Доминикане. Донео је листу обавезне литературе за студенте, запитавши колико је ту жена, колико обојених, а колико обојених жена? „Читава област је затрована неправдом”, рекао је, „то је савез вампира и канибала. Када би неко желео да створи научну област која има за циљ да спречи обојене људе да буду произвођачи знања (knowledge production), не би то могао да уради боље но што су урадили класичари”. У часописима из класичних студија чак 91–98% аутора чине бели Американци или Европљани. „Ови проценти ме подсећају на интензивну сегрегацију квартова која је пратила детињство и младост мог партнера”, поентирао је Падиља. „Објављивање у елитним часописима је искључиво белачки квартал” (publication in elite journals is a whites–only neighbourhood).

Падиља је анализирао продукцију (1997–2017) часописа *Classical Antiquity*, *American Journal of Philology*, као и *Transactions of the American Philological Association*, како би утврдио колики је родни, расни и етнички диспаратет био у овој области. Утврдио је да „нема паритета”, односно да „мушкарци добијају експлицитније охрабрење” да објављују у часописима. Стога је предложио да се преиспитају „изванредна дискрециона овлашћења која имају уредници”, јер „дискрециона моћ може и треба да се прилагоди прогресивним последицама и исходима”.

Међутим, да би се установило да ли је *сексуална дискриминација* узрок родног диспаратета, морало би се узети у обзир колико је жена уопште послало чланке у разматране

часописе, да би потом било одбијено, а колико мушкараца. Падиља, дакако, то није знао, али је, свеједно, закључио да је на делу родна дискриминација. Такође је остало нејасно како би се технички, у научним часописима, извела родна, а поготово расна дискриминација. Чланци се рецензирају анонимно, при чему пол или раса не могу бити познати рецензентима. Дискриминација би била могућа само ако би се претпоставила широка завера, у којој би учествовала сва три часописа из области класичних студија, њихова уредништва, рецензенти и, у крајњем, научници који затим на те радове реферишу, па бирају да се позивају више на мушке него на женске, и више на беле него на обојене ауторе. Падиља је имлицитно управо то сугерисао.

Није ни чудо, наставио је Падиља, да су класичне студије већ двадест векова извор оправдања ропства, а у модерно доба инспирација за апологију колонијализма, па и нацизма: „Модерни универзитети, настали управо на класичним наукама, посејали су расизам по целом високом образовању.” Падиља се зато заложио за „цитатну правду” (citational justice): часописи, уместо да објављују радове белих научника, треба да се усредсреде на публикување радова обојених аутора, како би актуелни научници више на њих реферисали. „Основно питање за будућност производње знања у класичним наукама је: како препознати прећуткивање знања које носе обојени људи?” То је могуће само преко „поправљачке епистемичке правде” (reparative epistemic justice), која би се постигла тако што би носиоци „белих привилегија предали своје привилегије”. Академско поље је одређено економијом оскудице – ресурси су ограничени и само неки могу да објављују. То је привилегија. У таквој економији, бели људи ће морати да предају своје привилегије и да заузму места у позадини.

„Ово је економија оскудице (economy of scarcity) која ће, када је реч о објављивању у часопису, морати да се сведе

на игру нултог збира. Свака обојена особа чији ће рад бити објављен заузеће место белог човека чији се рад могао појавити или се већ појавио на страницама тог часописа. И то би била будућност којој вреди тежити.”

Падиља, као што се види, уопште није помињао квалитет чланака који су кандидати за објављивање, већ је директно затражио да чланке белаца не треба ни узимати у разматрање ако су припадници других расних или мањинских скупина доставили радове за објављивање. Ово излагање су присутни амерички класичари на крају испратили аплаузом.

Када је и публика позвана да нешто каже, реговала је Мери Френсис Вилијамс (Mary Frances Williams), која је докторирала класичне науке (The University of Texas at Austin), и у том тренутку је била помоћник уредника у билтену (AAN Newsletters) северноамеричког Удружења историчара антике (Association of Ancient Historians). Она је, између осталог, рекла: „Верујем у заслуге, не гледам на боју аутора”, па је показавши на Падиљу додала: „Ви сте можда добили посао зато што сте црнац, али хоћу да верујем да сте га добили због заслуга.” Настало је комешање, протести, покушаји да Вилијамсовој узму микрофон, она је хтела још нешто да каже, али су јој онда одузели реч. Одговорио је Падиља: „Што се ваше визије будућности класичних студија тиче, рећи ћу да не желим да имам ништа с тим. Надам се да ће таква дисциплина нестати, да ће умрети брзо – што пре тим боље!” Вилијамсова је сутрадан одстрањена из даљег учешћа на конференцији, а после шест дана добила је и отказ на уредничку функцију⁵.

Западни императив политичке коректности отишао је толико далеко да су велики издавачи књижевна дела која желе да објаве почели најпре да дају на увид стручњацима

5 Mary Frances Williams, „How I was Kicked Out of the Society for Classical Studies Annual Meeting”, *Quillette*, 26 Feb 2019, <https://sn.rs/ezenc>

за политичку подобност – sensitivity readers. „Осетљиви читалац (sensitivity reader) неко је ко чита књижевно дело тражећи увредљив садржај, стереотипе и пристрасности, правећи извештај за аутора или издавача са предложеним изменама”, објашњава се у Википедији⁶.

Да ли таквих „осетљивости” и „коректности” има и на нашим просторима? И у Србији су забележени примери одстрањивања с научне конференције⁷, отказивања промоције књиге⁸, или искључења из наставе⁹. Али, колико

6 https://en.wikipedia.org/wiki/Sensitivity_reader

7 Са конференције „Феминизам и левица – *некад и сад*”, у организацији Института за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду (15–17. новембра 2019), одстрањен је Михаило Алић, аутор „маскулинистичких” књига (*Дневник осветићеној мушкарца: борба против дискриминације мушкарца и радикално феминистичких закона и институција које спроводе насиље над њима*; Београд: Удружење независних писаца Србије, 2018; *Мушкарци под оцагом*, Београд: Удружење независних писаца Србије, 2019), када је примећен да седи у публици – иако конференција још није била ни почела, нити је Алић стигао да каже или уради било шта што је непримерено (снимак овде: <https://sn.rs/te2f8>).

8 Промоција књиге *Феминизам и теологија: љузјућа јерес феминистичке теологије* Владислава Ђорђевића, заказана у Архиву Војводине за 16. јануар 2023, после протеста феминистичких група, отказана је и никада није одржана. Ово отказивање поздрављено је у недељнику *Vreme* речима: „Између корица тих штампаних ствари (мисли се на књиге В. Ђорђевића – С. А.) нису ни ставови ни идеологија, већ најсрамније и најсмрдљивије смеће. Утолико отказивање ове промоције није никаква цензура књиге, већ услуга Новом Саду и људском роду” (Јована Глигоријевић „Ставови једног мушкарца: феминизам и најсмрдљивије смеће”, *Vreme*, 18. јануар 2023, <https://sn.rs/33phb>).

9 Реч је о случају Зорана Ђирјаковића, који је после заједничке оптужбе шест жена (Јована Глигоријевић, Адриана Захаријевић, Снежана Чонградин, Јелена Лалатовић, Исидора Петровић и Дубравка Стојановић) да их Ђирјаковић „прогони”, изгубио место предавача на Факултету за медије и комуникацију (о „случају Ђирјаковић” видети три моја чланка: „Зли Ђира

су раширени ти случајеви? И колико су наши научници и уметници изложени „култури поништавања”, првенствено на Западу, а нарочито након ескалације милитантне параноје због Украјинског рата? Одузимање Кристијанове награде Емиру Кустурици¹⁰ или отказивање ангажмана Милоша Биковића у ХБО серији *Бели лотос*¹¹, такви су жалосни примери.

против НВО принцега”, *Искра*, 20. јули 2019, <https://sn.rs/fjndg>; „Моћ компрадора: одстрел З. Ђирјаковића”, *Искра*, 8. октобар 2019, <https://sn.rs/g8w7v>; „Селебритији против вампир–Зоће (и вештице Љиље)”, *Искра*, 15. децембар 2020, <https://sn.rs/2whpo>).

- 10 Чешки фестивал Фебиофест доделио је Емиру Кустурици „Кристијанову награду” 2017. године, „за допринос светској кинематографији”. Међутим, Фебиофест је 2022. одлучио да „Кристијанову награду” одузме Кустурици, „зато што је уочи напада Русије на Украјину прихватио да води Централно академско позориште руске армије” („Festival Febiofest odebere Emiru Kusturicovi cenu, kterou mu udělil”, *České noviny*, 28. 02. 2022, <https://sn.rs/nv18f>). После три године Кустуричин „допринос светској кинематографији” није могао да нестане, тако да је одузимање ове награде типичан пример „културе поништавања” у свету уметности из политичких разлога.
- 11 „НВО избацио Милоша Биковића из серије ’Бели лотос’”, *Време*, 3. фебруар 2024, <https://sn.rs/glslk>. Министарство спољних послова Украјине је, 24. јануара 2024, оптужило Биковића да „подржава Русију од почетка инвазије у пуном обиму”, поставивши питање продуцентима ХБО: „Да ли је у реду да радите са особом која подржава геноцид?” Сва кривица Биковића била је што се, још пре Украјинског рата, сликао с Путином и пословно путовао на Крим. Никада се није сврставао на било коју страну у Украјинском рату. Биковићево „поништавање” у Србији је подржала „драматуршкиња, списатељица и позоришна редитељка” (како је представљена) Миња Богавац: „Чињеница је да Милош Биковић, годинама уназад, говори токсичне, погрешне ствари. (...) Морални минимум је да то (напад Русије на Украјину – С. А.) не подржавамо. Биковић није испоштовао овај минимум и продукција којој то смета, има сва права да га искључи из свог пројекта.” (А. Ћук, „Minja Bogavac za Danas: ’Produkcija serije ’White Lotus’ suočila je Miloša Bikovića sa pojmom odgovornosti za sopstveno javno delovanje i govor””, *Danas*, 3. 2. 2024, <https://sn.rs/rqe5e>).

На ова и друга питања везана за савремену културу поништавања, део одговора се налази у овом зборнику. Још једном треба рећи да научна конференција с оваквом темом, с таквим учесницима и с таквом слободом у мишљењу и изражавању тешко да би се данас могла уприличити било где другде у Србији и Српској (па и шире) – осим у Андрићевом институту. Част нам је да будемо део тог великог и важног друштвено–хуманистичког пројекта, а чије је име Андрићев институт, Андрићград.

Слободан Антонић

Јовица Тркуља*
Универзитет у Београду
Правни факултет

УДК 316.344.32(497.11)

ОСТРАКИЗАМ ИНТЕЛЕКТУАЛАЦА У СРБИЈИ

Сажетак: Осветљавајући прогон интелектуалаца у Србији, аутор је прво указао на феномен остракизма интелектуалаца који је дубоко укорееен у српској традицији. На тај остракизам накалемио се бољшевички антиинтелектуализам који је системски и систематски вршио негирање правне државе, независне уметности и слободног мишљења. У периоду од 1945. до краја деведесетих година, у Србији и Југославији је на делу био политички систем у којем је технологија политичке репресије била добро осмишљена – комплексна и делотворна. Идејно–политичка основа те репресије била је ригидна комунистичка идеологија, култ Титове личности, те деловање партије и друштвених организација. Инструменте политичке репресије чинили су војска и полиција, као инструменти силе и службе државне безбедности. Нормативно–правни оквир политичке репресије оствариван је кривично–правним законодавством и инструментализацијом правосуђа. Осветљена су четири типа прогона интелектуалаца: (1) прогон народних непријатеља, (2) суђење за деликт мишљења, (3) забране књига, новина, часописа, позоришних представа, филмова и ТВ емисија, и (4) културно–политички случајеви.

Кључне речи: политичка репресија, антиинтелектуализам, деликт мишљења, забрана уметничких и научних дела, издаја и аутокомпромитација интелектуалаца.

* Редовни професор у пензији, trkulja@ius.bg.ac.rs

У овом раду аутор сумира резултате свог вишедеценијског истраживања проблема прогона интелектуалца у Србији која је обавио у оквиру пројеката Правног факултета Универзитета у Београду у периоду од 1992–2014. године. Реч је о пројектима „Конституисање Србије као модерне правне државе (1992–2004)” и „Развој правног система Србије и хармонизација са правом Европске уније (правни, економски, политички и социолошки аспект)” (2004–2014). Поред тога, у текст су укључени и резултати до којих је дошао у часопису *Hereticus* који се две деценије бави прикупљањем документације о репресији у Србији и систематском уништавању слободног критичког мишљења чија је сврха потчињавање аутономних стваралаца владајућој олигархији, односно њихово одстрањивање из јавног живота. У раду су синтетизовани ти резултати који су делимично публиковани у зборницима *Интелектуалци у транзицији* (2003), *Перспективе имплементације европских стандарда у правни систем Србије* (2014) и прилозима објављеним у часопису *Hereticus*.¹

Ово је прерађена и актуелизована верзија наведених радова. Написана је с уверењем да може бити важан оријентир не само за научну, већ и за ширу јавност, када је реч о разумевању света у коме живимо и места које у њему заузима српска интелектуална елита.

1 Јовица Тркуља, „Издаја и аутокомпромитација интелектуалца у Србији”, у зборнику *Интелектуалци у транзицији*, Скупштина општине Кикинда и Народна библиотека „Јован Поповић”, Кикинда 2003, стр. 331–346), „Прилог истраживању феномена остракизма интелектуалца у Србији”, у зборнику *Перспективе имплементације европских стандарда у правни систем Србије*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2014, стр. 39–70 и прилози у часопису *Hereticus* br. 1/2003, br. 2/2003, br. 1/ 2004, br. 2/2004, br. 3/2004, br. 4/2004, 3–4/2006, br. 1/2007, br. 2/2007, 3–4/2007, 1/2008, 2/2008, 3–4/2008, 1–2/2009, 3/2009, 4/2009, 1/2010, 2/2010, 3–4/2010, 1–2/2011, 2–4/2011, 1–2/2015, 3–4/2019, 1–2/2020, 1–2/2022, на сајту: www.hereticus.rs

Увод

1. – У најширем смислу, остракизам је у старој Грчкој означавао гласање црепићем да би се одлучило о прогонству на одређено време оних истакнутих грађана за које се сматрало да су опасни за државну заједницу. Временом су се искристалисала два основна значења термина „остракизам“: „(1) суд грађана у старој Грчкој који је осуђивао потенцијалне угрожаваоце власти на привремено прогонство из Атине; (2) политичка идеологија у тоталитарним друштвима која се залаже за прогон неподобних особа из јавног живота; јавни презир, бојкот.“²

У античкој Атини остракизам је политичка мера која је првобитно била уперена против људи који су желели да врате тиранију, или да на неки други начин подрију државу. Ова мера се убрзо претворила у средство политичког разрачунавања међу неистомишљеницима. Аристотел у свом *Устави атинском* пише да је институт остракизма увео атински законодавац Клистен 508/7. год. пре н. е. и да је почео да се примењује 487. год. пре н. е.³ Примењиван је против оних грађана који су својим великим утицајем угрозили демократију у полису.

Одлуку о остракизму доносила је еклесија, народна скупштина у античкој Атини коју су чинили сви слободни грађани. Чланови еклесије су на комадићу црепа – остракону (грч. *остракон*: глинене цреп) исписивали име суграђанина који је, по њиховом мишљењу, требало да буде протеран. Као разлози за остракизам најчешће су помињани утицај на суграђане, али и расипништво, корупција, безбожништво, „кварење омладине“ и сл. Одлука је доношена уколико је 6.000 грађана гласало за прогон. Остракизовани је морао да напусти град у року од

2 Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник стираних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2007, стр. 866.

3 Аристотел, *Устава атински*, Предговор, превод и напомене Петар Јевремовић, Плато, Београд 1997.

десет дана. Одлазио је у иностранство где је остајао од пет до десет година. Није се сматрао нечасном особом и задржавао је своју имовину и грађанска права. Одлука о помиловању остракизованог доношена је на сличан начин.⁴

У античкој Грчкој остракизам није често примењиван, а случајеви помиловања били су релативно чести. У периоду од 487. до око 415. год. пре н. е. може се говорити о десетак случајева остракизма, при чему су сви протерани 488–481. год. пре н. е. опозвани у Атину да би грађани успоставили „*свето јединство*” у време Ксерксовог похода из 480. Многи истакнути политичари су помоћу остракизма успевали да се реше својих најопаснијих противника и да учврсте политички положај. Тако је, на пример, Темистокле остракизмом из Атине протерао Аристида, вођу умерене струје која се супротстављала напредовању демократије (483. год. пре н. е.). Историчари су забележили да је установа слична остракизму постојала у V веку пре н. е. у Сиракузи под именом *петализам* (грч. *πεταλισμός*, према *πέταλον*: лист, јер се гласало на листу маслине).⁵

Вешти политичари су успевали да манипулишу остракизмом, тако да је он све чешће изазивао негодовање народа. Тако на пример, Плутарх пише да је прогон Хипербола у Атине изазвао огорчење народа, јер се јасно показало да различите политичке струје лако могу да манипулишу остракизмом као политичким оружјем. Пошто се од остракизма тако направила „*јоруја и јодсмех*”, Атињани су временом одбацили овај поступак.⁶ Упркос томе, закон о остракизму је остао на снази и током IV века пре н. е.

2. – У овом раду се заступа теза о остракизму интелектуалаца у Србији – неповерењу и најгорем односу Срба

4 www.istorijskabiblioteka.com/art:ostrakizam

5 Исто.

6 Плутарх, *Атински државници, Избор из Ујоредних животописа*, Превод с оригинала, увод и коментар Милоша Н. Ђурића, Просвета, Београд 1950.

према својим најобразованијим и најумнијим људима, које су из различитих разлога често омаловажавани, маргинализовани и прогањани. Под њим се подразумевају различити начини и облици прогона интелектуалаца у српској савременој историји.

Смисао овог појма у античкој Грчкој није истоветан са значењем које му се придаје када говоримо о положају интелектуалца у савременом друштву. Стога би генезу и промену значења овог појма у савременој култури требало развити и прецизније одредити. Ми у нашој савременој култури имамо примере попут Сократа, оне који нису хтели да напусте своју Атину, али и оне који су попут Аристотела прихватили да буду прогнани на одређено време или вечно, да се Атина, како је то говорио Аристотел, не би два пута огрешила о филозофију. Ми имамо оне који су себе сматрали дисидентима, али и оне који никако нису желели да се њихова интелектуална позиција тако тумачи, иако су били жестоко супротстављени ауторитарном режиму. Имали смо и лажне, тзв. државне дисиденте које су власти прогласиле за дисиденте, али који нису били на робији, нити им је суђено. Најзад, постоје примери интелектуалаца, и домаћих и страних, који су постали кудикамо значајнији када су анатемисани него пре тога.

Из тих разлога, питање остракизма је много сложене није него што се то чини на први поглед и тек предстоји напор да се то питање истражи и теоријски утемељи. Овај рад је скромни прилог истраживању феноменологије остракизма интелектуалаца у Србији.

1. Проблеми истраживања прогона интелектуалаца у Србији

1. Остракизам интелектуалаца је дубоко укореењен у српској традицији. У нашој историји, од Растка

Немањића и турског доба до данашњих дана, српска духовна елита је плаћала данак непослушности. Репресија домаће и стране окупационе власти се низала једна за другом, у континуитету. Тешко је рећи која је власт у томе била ревноснија, а који прогони српских умова већи и погубнији. У том контексту даровитост се јавља као друштвена стигма. У нашој културној традицији, духовне елите су попримале обележја „интелектуалне секте”. Њиховим животом и стварањем управљали су властодршци и политички моћници а не личне вредности и надарености. Због тога, у повести српског народа, многи надарени појединци су остракизовани. Прогоњени од власти и политичких моћника, они су губили борбу с медиокритетима који су вазда играли значајну улогу у друштву, посебно у култури. Тиме се код даровитих појединаца ствара ситуација у којој они нису у потпуности прихваћени од стране друштва (елите), што „представља стигму или нарушени идентитет.”⁷

Два су кључна разлога за то. Први разлог је у чињеници што свака власт зазире од аутономних, критичких интелектуалаца, који су увек изазивали и данас изазивају подозрење и страх моћника. Они у оваквим умовима виде неку врсту „субверзије” и зато не бирају средства да их маргинализују, онемогуће да стварају, јавно делују, а, ако је потребно, и униште. Стога, није случајно да и савремена технологија моћи у Србији почива на послушности, на владавини медиокритета, као и на ширењу страха од изузетности даровитих духова. Други разлог је везан за трагичну чињеницу да су непријатељи српског

7 Erving Gofman, *Stigma*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2009, стр. 133–134. По Гофману, стигматизација представља друштвени процес етикетирања свих оних група, као и њихових појединаца који се разликују од нормалности већине у свом друштвеном окружењу, а управо то окружење конструише друштвену прихватљивост ма која год различитост била у питању.

народа и освајачи његове државе од Косовске битке 1389. до нашег времена систематски уништавали духовну аристократију српског народа. Он је опстајао захваљујући бунама, устанцима, хајдуцима – дакле, онима који су били у стању „стићи, утећи и на страшном месту постојати”. Духовни делатници су били у другом плану. Прогоњени и маргинализовани, они су далеко од очију народа, најчешће у манастирским ћелијама, факултетским семинарима, библиотекама и атељеима посвећено обрађивали своје духовне парцеле и били непризнати, често стигматизовани, понижени и презрени.

У таквом историјском контексту, за разлику од других европских народа, који имају самосвест о значају и вредности своје духовне елите, српски народ, нажалост, у својој тежној повести ту свест није успео да стекне. Отуда није случајно што у његовом језику термини „филозофирати” и слични изрази из интелектуалног речника имају пејоративно значење.

Када се пажљиво анализирају сви периоди репресије од устаничких дана до данас, запазићемо да је у свима њима константа био прогон аутономних интелектуалаца у различитим областима. Након Другог светског рата на остракизам интелектуалаца, који је био дубоко укореван у Србији, накалемио се *дољшевички антиинтелектуализам*, на челу с Комунистичком партијом као колективним интелектуалцем и страхом, одбојношћу, чак и мржњом према аутономним интелектуалцима. Његове манифестације су веома различите: од енормног девалвирања и потцењивања интелектуалног рада и услуга, до повремених антиинтелектуалних удара из центара политичке моћи по аутономној интелигенцији.

Главни фактори и детерминанте који су предодредили репресивност друштва у овом периоду били су следећи: (1) идеолошко–револуционарни фактори, (2) ратни услови, (3) недемократско социјално–политичко

наслеђе, (4) спољнополитички притисци, (5) снага отпора револуцији, (6) културно–антрополошки и цивилизацијски фактор. Ипак, као предоминантан, био је идеолошко–револуционарни чинилац. Преузети идеолошки и практични модел, лењинистичко–стаљинистичке теорије и праксе, подразумевали су систематску репресију и насиље како приликом преузимања власти, тако и у одржавању и промени друштвеног система.⁸ Стога су различити облици политичке репресије према интелектуалцима били на делу за све време владавине комунизма у Србији, а практиковани су у измењеном облику до данас.

Као идејно–политичка основа и правни оквир за бољшевички антиинтелектуализам, послужио је институт деликта мишљења, који се у огољеном виду први пут појавио у Лењиновом писму Курском од 17. маја 1922. године. У том писму Лењин је понудио модел који „принципијелно и политички веродостојно (а не само правнички уско) отворено истиче и афирмише становиште које мотивише суштину и оправдање терора, његову неопходност”.⁹ Југословенски комунисти су доследно

8 Срђан Цветковић, *Између срџа и чекића 2: Репресија у Србији 1953–1985*, Службени гласник, Институт за савремену историју, Београд, 2011, стр. 663.

9 „Друже Курски! Као допуну нашег разговора шаљем Вам скицу допунског параграфа Кривичног законика. То је само скица, која, наравно, захтева сваку обраду и прераду. Основна мисао је, надам се, јасна без обзира на све недостатке скице: отворено истаћи принципијелно и политички веродостојно (а не само правнички уско) становиште које мотивише суштину и оправдање терора, његову неопходност, његове границе. Суд не треба да искључи терор: обећати то била би самообмана, већ га треба образложити и озаконити принципијелно, јасно, без лажи и улепшавања. Треба дати што шире формулације, јер ће тек револуционарна савест одредити мање или више шире примене у пракси.” (Лењиново писмо Курском од 17. маја 1922)

примењивали ову „Лењинову скицу”: после рата су стрељали и прогонили као „непријатеље народа” бројне припаднике грађанске класе и противнике КПЈ. Потом су до краја своје владавине системски и систематски прогонили политичке неистомишљенике комунизма. Све то су настојали да увију у одговарајућу правну форму.

2. У периоду од 1945. до краја деведесетих година у Србији и Југославији на делу је био политички систем у којем је технологија политичке репресије била добро осмишљена – комплексна и делотворна. Она се одвијала у троуглу: (1) ригидна комунистичка идеологија, (2) репресивни војно-полицијски апарат и (3) инструментализација кривично-правног законодавства и правосуђа.¹⁰

По низу својих обележја држава ФНРЈ/СФРЈ била је партијска, антиправна држава у којој нема правне контроле власти, нема демократске и аутономне јавности, нема правне сигурности, доминира нерационална и прескупа бирократија, влада правни релативизам и потпуно игнорисање природног права итд. У њој су разорене све претпоставке правне државе либертерске провенијенције и устоличен деционизам у праву, макијавелизам у политици и елементи терора у власти. Тиме је отворен широк пут за репресију према опозицији и противницима режима. Први на удару су се нашли аутономни критички интелектуалци.

На основу карактеристика комунистичког правно-политичког поретка и специфичности у историји социјалистичке Србије/Југославије, могуће је разликовати четири периода са становишта репресивности: (1) прогон непријатеља народа и државе (1944–1952), (2) прогон унутрашњег непријатеља (1953–1968), (3) прогон непријатеља самоуправљања (1969–1985) и (4)

10 Срђан Цветковић, *Између срца и чекића 2: Рејресија у Србији 1953–1985*, стр. 63–178.

издаја и аутокомпромитација интелектуалаца у транзицији (1986–2000).¹¹

3. Гушење стваралачких слобода и прогон интелектуалаца био је честа појава у бившој Југославији, посебно у Србији од краја Другог светског рата па до данашњих дана. Међутим, изостала су озбиљна истраживања узрока, социјалнополитичких субјеката, појавних манифестација и конкретних случајева политичке репресије и остракизма интелектуалаца у том периоду. Мало је оних који су се прихватили да шире и дубље испитају и истраже сплет околности који условљава овакву врсту конфликта и репресије.

Од почетка 1990–их година појавили су се поједини аутори који систематски истражују проблеме политичке репресије у Србији. Посебно треба поменути новинаре и публицисте Марка Лопушину и Желимира Кешетовића који су истраживали цензуру у Србији, адвокате Срђу Поповића и Рајка Даниловића, књижевника Маринка Арсића Ивкова и историчара Срђана Цветковића, који су проучавали политичку репресију и прогон интелектуалаца у комунистичкој Србији. Поред њих, овим питањима су се бавили узгред у својим истраживањима и други научници, филозофи, књижевници, правници, публицисти.¹² О разним аспектима политичке репре-

11 Опширније о репресији у овим периодима видети у књизи Срђана Цветковића: *Између срја и чекића 2: Рейресија у Србији 1953–1985*, Службени гласник, Институт за савремену историју, Београд, 2011.

12 Рајко Даниловић, *Ујоцреда нејријатшеља: Политичка суђења 1945–1991. у Југославији*, Ваљевац, Ваљево, 1993 (друго, проширено издање: Београд, 2002); Срђа Поповић, *Пути у варварство*, Хелсиншки одбор за људска права, Београд, 2000, Маринко Арсић Ивков, *Кривична естетика*, Срђа Поповић, *Последња инстанца I–III*, Хелсиншки одбор за људска права, Београд, 2003; Срђан Цветковић, *Између срја и чекића 1–2*, нав. дела. Поред њих, значајне књиге и сведочанства о овој теми написали су: Радован Зоговић,

сије и екстремизма, расправљано је последњих година на бројним трибинама, округлим столовима и стручним скуповима. Захваљујући томе, политичка репресија и деликт мишљења у Србији постали су предмет истраживања значајних научних институција у Србији.¹³

Књижевна суданија, ауторско издање, Београд, 1974; Есад Ђимић, *Полиџика као судбина*: прилог феноменологији политичког страдалништва, Младост, Београд, 1982. (друго проширено издање, Стварност, Загреб, 1989; Душан М. Бошковић, *Сџановишиџа у сџору*, Истраживачко–издавачки центар ССО Србије, Београд, 1981; Војислав Коштуница, Коста Чавошки, *Сџраначки џлурализам или монизам, обнова и заџирање џослераџне оџозиције*, Институт друштвених наука, Центар за филозофију и друштвену теорију, Београд, 1983; Љубодраг Димић, *Аџиџрој кулџура*, Рад, Београд, 1988; Миломир Марић, *Деца комунизма*, Младост, Београд, 1988; Јован Б. Душанић, *Баук Велике Србије, Бањалучки случај*, Књижевна радионица Растка Закића, Београд, 1989, Марко Лопушина, *Црна књиџа. Цензура у Јуџославији 1945–1991*, Фокус, Београд, 1991; Борислав Михаиловић Михиз, *Ауџиџоџрафија о друџима, I–II*, БИГЗ, Београд, 1993; *Научно наслеђе Правноџ факулџеџа Универзиџеџа у Беоџраду 1841–1941*, реферати са симпозијума одржаног 9. и 10. априла 1992, приредили Стеван Врачар и Јовица Тркуља, Правни факултат у Београду, Београд, 1994; Предраг Ј. Марковић, *Беоџрад између Исџока и Заџада 1948–1965*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996; Момчило Митровић, *Изџубђене илузије, џрилози за друшџвену исџорију Србије 1944–1952*, Београд, 1997; Олга Московљевић, *Књиџа на ломачи*, ИКП Никола Пашић, Београд, 1998; Илија Мољковић, *Књижевнo-политичка огледања*, Београд, 1998; Драгољуб Тодоровић, *Књиџа о Ђосићу*, Трећи миленијум, Београд, 2005.

- 13 Последњих година на Филозофском факултету Универзитета у Београду одбрањено је више магистарских и докторских дисертација о политичкој репресији у Србији. У неколико института политичка репресија је тема више пројеката (Институт за савремену историју, Институт за новију историју, Институт за европске студије, Институт друштвених наука и др.). Најзад, угледни издавач „Службени гласник” је у периоду од 2009. године до данас, у едицији „Отпори и забране”, објавио више књиџа о прогону интелектуалаца у комунистичкој Србији и Југославији.

У актуелним расправама о садржају, актерима и учинцима преласка из ауторитарног у демократски поредак, тема о интелектуалцима заузима изузетно место и има велики значај. Посебно је спорна и контроверзна улога интелектуалаца у тзв. транзиционим процесима.

Многи аспекти противречних процеса транзиције (посебно економски, институционални и социоструктурални) теоријски су сагледавани и о њима постоји обимна литература. Али то није случај са осветљавањем улоге интелектуалаца у транзицији, и то у двоструком смислу те улоге: како су се и колико они сами мењали у тим променама и колико су својим идејама, професионалним и политичким ангажовањем допринели одређеним позитивним искорацима из претходног друштвеног стања. И најважније, колико су интелектуалци одговорни за регресивне и погубне компоненте тих промена, поготову на подручју Србије и бивше СФРЈ.

4. Пада у очи да до данас није утврђен ни приближан попис жртава репресије. Тај посао је неопходно обавити не само из научно-истраживачких разлога већ и из етичких, правних и политичких. Јер, такав списак је неопходан када се приступи правном савладавању наше ауторитарне прошлости, исправљању неправди које су нанете жртвама ауторитарних режима и примени Закона о рехабилитацији и Закона о реституцији, које је Народна скупштина Србије донела 2011. године.

Новинар и публициста, Марко Лопушина, у својим истраживањима цензуре у Србији дошао је до податка да је у периоду од 1945. до 1991. године забрањено 1.300 наслова (570 књига, 380 новина и часописа, 76 филмова, 70 позоришних представа, педесетак народних и новокомпонованих песама и шлагера, пет изложби слика, неколико радио и ТВ емисија, доста карикатура, афоризама). За четрдесет и пет година, на граници Југославије је заплешено 500 дела насталих у емиграцији и иностран-

ству.¹⁴ У тзв. специјалним фондовима Народне библиотеке Србије и САНУ има 2.500 „ухапшених” наслова – књига које су забрањене и нису издаване читаоцима.¹⁵

Према подацима Желимира Кешетовића, тај број је знатно мањи. Он је истраживао забрану публикација у Србији у периоду од 1945. до 1990. године и констатовао да је укупно забрањено 148 публикација (судски 69, самоуправно 14, политички 65). Од тога броја књижевних дела је 47, историографских, политичких и сличних публикација 56, научно-теоријских дела 18, остало 27. Разлози забране су: личност аутора или преводиоца (32), неистине, лажне вести, узнемирење грађана и слично (32), национализам или шовинизам (16), други политичко–идеолошки разлози (48), порнографија и морал (4), остало (16).¹⁶

Књижевник Маринко Арсић Ивков сматра да је број забрањених књига које наводе Кешетовић и Лопушина знатно мањи од стварног броја. Спискови које они наводе извесно нису коначни. Он наводи „провокативни податак” да је „међу београдским културним радницима помињана чак и цифра од петнаестак хиљада цензурисаних дела за пола века постојања социјалистичке Југославије”.¹⁷

У својим истраживањима политичке репресије у Србији од 1944. до 1985. године историчар Срђан Цветковић је дошао да сличног закључка као и Марко Лопушина. Најзад, један број прогона интелектуалаца у Србији и Југославији помињу и адвокати Срђа Поповић у књизи *Последња инстїанца* и Рајко Даниловић у књизи *Ујоцїреба нецїријашеља*.

14 Марко Лопушина, *Црна књија: Цензура у Јуцославији 1945–1991*, Фокус, Београд, 1991, стр. 20–21.

15 Исто, стр. 9.

16 Желимир Кешетовић, *Цензура у Србији*, „Задужбина Андрејевић”, Београд, 1998, стр. 92.

17 Маринко Арсић Ивков, *Кривична естїеїика*, стр. 119.

Полазећи од резултата истраживања ових аутора, у овом раду ћу указати на континуитет, главне типове и случајеве гушења стваралачких слобода и прогона интелектуалаца у Србији од средине четрдесетих до краја деведесетих година прошлог века. У истраживањима различитих случајева и подручја у којима су се спроводили политичка репресија и прогон интелектуалаца у Србији у периоду од 1946. до краја деведесетих година прошлог века, могуће је разликовати следеће четири групе: (1) прогон народних непријатеља, (2) суђење за деликт мишљења, (3) судске забране новина, књига, часописа, филмова и позоришних представа и (4) културно-политички случајеви. Разуме се, ова класификација је условна, несигурна и ризична. С једне стране, њоме нису обухваћене све групе прогона, а с друге, између ових група није увек јасна линија разграничења, те се поједини случајеви јављају у више група. Најзад, она обухвата само неке, познате случајеве прогона и забрана. Ипак, она може да послужи у теоријско-методолошким истраживањима прогона интелектуалаца у Србији.

2. Прогон народних непријатеља

1. У периоду од 1944. до 1952. године репресија према аутономним интелектуалцима испољавала се у отвореном, грубом облику. На делу је била изузетна репресивност комунистичког режима који је бескомпромисно учвршћивао своју власт. Као и у свим земљама у којима су комунисти дошли на власт („народне демократије”), и у Србији и Југославији извршен је обрачун са тзв. непријатељима народа и државе. Један од главних метода тог обрачуна и облика притисака на опозицију било је фабриковање државних непријатеља и њихова употреба за пропаганду у циљу јачања унутрашње кохезије и учвршћивања власти.

У првим годинама после рата извршен је обрачун са политичким и класним непријатељима, инструментализацијом антифашизма кажњавањем колабораната и ратних злочинаца на институционалан и већим делом ванинституционалан начин. Тај обрачун је посебно погодио интелектуалце. Реч је, прво, о изгону више десетина универзитетских наставника и сарадника одлуком Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Суда части и других партијско-државних органа. Потом је следила маргинализација и затирање грађанске интелигенције. Најзад, ту је и масован прогон десетина хиљада ибеоваца, међу којима је био и велики број интелектуалаца.

Овај период репресије започео је пресудом Војног суда Првог корпуса Народноослободилачке војске Југославије, која је објављена на насловној страни листа *Полиџика* 27. новембра 1944. године. Том драконском пресудом осуђено је на смрт и стрељано 105 грађана Београда, и то само зато што нису симпатисали и подржавали комунисте, који су управо освајали власт, Београд и Србију. Међу тих 105 невиних грађана Београда били су универзитетски професори и културни делатници (Бранко Поповић, сликар, професор Техничког факултета; Илија Пржић, професор Правног факултета; Милош Тривунац, професор; Светислав Стефановић, књижевник; Григорије Божовић, књижевник; Коста Михајловић, директор гимназије у Чачку; новинари Јован Тановић, Велибор Бата Јовановић, Светолик Савић, Душан Глишић, Богдан Симић, Александар Бабовић, Вујица Брковић, Младен Иванић; глумци Александар Цветковић, Јован Танић и Љубомир Васиљевић и др.).¹⁸ У Нишу су стрељана

18 „Саопштење Војног суда Првог корпуса Н.О.В.Ј. о осуђеним ратним злочинцима у Београду”, *Полиџика*, Београд, 27. новембар 1944. На овом списку од 105 стрељаних особа били су стварни сарадници Гестапоа, љотићевци и недићевци, четници,

седморица глумаца Народног позоришта, а у Новом Саду је стрељан књижевник и новинар Велислав Спасић.

2. Томе су се убрзо придружиле и пресуде Суда части Универзитета у Београду којима је остварена чистка на Универзитету у Београду, заправо једна од највећих хајки на националну интелигенцију у дотадашњој историји Србије. У кратком периоду од 5. децембра 1944. до јуна 1945. године, у Србији је на основу одлука Суда части извршен прогон више од шездесет професора и сарадника Универзитета у Београду и угледних српских научника. Они су или удаљени са Универзитета или су удаљени са Универзитета с тим да се њихов предмет преда надлежним судовима:

(1) *Удаљени са факултета*: академик Веселин Чајкановић, редовни професор Филозофског факултета; др Боровоје Д. Милојевић, редовни професор Филозофског факултета; др Реља З. Поповић, редовни професор Правног факултета; др Радослав Грујић, редовни професор Богословског факултета; др Петар Ђорђић, ванредни професор Богословског факултета; инж. Павле Васић, ванредни професор Техничког факултета; др Адам Лазаревић, ванредни професор Правног факултета; др Бранко Милетић, ванредни професор Филозофског факултета; др Бранислав Миловановић, ванредни професор Филозофског факултета; инж. Никола Обрадовић, ванредни професор Техничког факултета; др Лала Станојевић, ванредни професор Медицинског факултета; Јеремија Митровић, асистент Филозофског факултета.

(2) *Удаљени са Универзитета, с тим да се њихов предмет преда Суду части за суђење њиховим српским националним*

али и виђенији јавни и културни радници. Очигледна је намера нове власти да наметне став да сви они носе исти степен одговорности, те да кажњавање ратних злочинаца инструментализује за обрачун са идеолошко-политичким противницима и класним непријатељем.

часйи: др Никола Поповић, редовни професор Филозофског факултета; др Хенрик Барић, редовни професор Филозофског факултета; др Михаило Градојевић, ванредни професор Пољопривредно-шумарског факултета; др Јустин Поповић, ванредни професор Богословског факултета; инж. Миодраг Тотић, доцент Пољопривредно-шумарског факултета.

(3) *Удаљени са Универзитетиа с йим да се йредметй йреда Државној комисији за уйврђивање злочина окуйа-йора и њихових йомайаца*: др Јосип Бален, редовни професор Пољопривредно-шумарског факултета.

(4) *Удаљени са Универзитетиа који су одбейли у Немачку здої свої „издајничкої рада”*: др Вјећеслав Жардечки, редовни професор Филозофског факултета; др Јован Марков, редовни професор Пољопривредно-шумарског факултета; Иван Свишчев, редовни професор Техничког факултета; др Тихомир Тихомиров, ванредни професор Медицинског факултета; Владислав Вајферт, доцент Филозофског факултета; др Гојко Влајинац, доцент Техничког факултета; Никола Крајински, хон. професор Правног факултета; др Ђоко Слијепчевић, доцент Богословског факултета; др Стеван Иванић, прив. доцент Медицинског факултета; инж. Милосав Васиљевић, прив. доцент Техничког факултета; Алексеј Лебедев, редовни професор Техничког факултета; Сергије Трегубов, хон. професор Правног факултета; Александар Попов, хон. наставник Техничког факултета; Симеон Керечки, асистент Техничког факултета; Ђорђе Марјановић, асистент Техничког факултета; Борис Никитин, асистент Техничког факултета; Никола Битенбиндер, асистент Техничког факултета; Григорије Гагарин, асистент Филозофског факултета.¹⁹

19 Момчило Митровић, *Изйубљене илузије, Прилози за друшйвену истйорију Србије*, Институт за новију историју Србије, Београд, 1997, стр. 114–117.

Одлуке о удаљавању са Универзитета су биле коначне. Није било другостепеног органа коме се осуђени могао обратити. Жалосно је што су многе оптужбе засноване само на идеолошким неслагањима. Брзина којом су одлуке донете већ побуђује сумњу у њихову правичност. У таквој ситуацији се природно рађа сумња да је у неким случајевима овакав суд инструментализован за обрачуна који нису, у ствари, били проблем Универзитета. Занимљиво је да за четврту групу осуђених једини документ чини списак оних који се из заробљеништва у Немачкој нису вратили у земљу.

О овој чистки на Универзитету у Београду која је трајала у првој години после Другог светског рата, код нас се деценијама ћутало. Универзитет у Београду се још није озбиљно суочио са овом тамном страном своје прошлости. Додуше, Савет Универзитета у Београду формирао је јуна 2008. године Радну групу за припрему извештаја о удаљавању професора Универзитета у Београду 1945. године. Задатак Радне групе био је да: 1) проучи архивску грађу коју је Институт за савремену историју прикупио за потребе Универзитета у Београду, као и остале доступне материјале, 2) истражи околности под којима су, по ослобађању Београда у Другом светском рату, професори Универзитета у Београду испитани пред Судом части, 3) преиспита оптужбе које су против појединих професора изнете, 4) анализира поступак који је вођен, препоруке Суда части државним органима, као и административне мере које су након тога изречене. Нажалост, тај посао до данас није завршен.²⁰

20 Радна група за припрему извештаја о удаљавању професора Универзитета у Београду 1945/46. године формирана је одлуком Савета Универзитета у Београду, број 612–1396/1/08 од 17. 6. 2008. године у саставу: проф. др Момчило Митровић, директор Института за новију историју Србије, проф. др Иван Јурањић, Хемијски факултет, проф. др Леон Којен, Филозофски

Поред ових наставника и сарадника удаљених са Универзитета, одлукама Суда части у овом периоду остракизовани су по разним основама и други истакнути интелектуалци: Сава Банковић, професор теологије (Ниш, 1945, Сремска Митровица, 1973); Јосип Кулунџић, позоришни редитељ и писац (Београд, 1945), Жанка Стокић, глумица (1945); Сима Пандуровић, књижевник (1945); Слободан Јовановић, професор универзитета (Београд, 1946); Коста Кумануди, професор универзитета (Београд, 1946, 1951); Ђуро Ђуровић, новинар, публициста (Београд, 1945, 1973); Лазар Марковић, професор универзитета и политичар (Београд, 1946, 1954); Драгић Јоксимовић, адвокат, (Београд, 1947); Драгољуб Јовановић, професор универзитета (Београд, 1947); Варнава (Војислав) Настић, епископ (Сарајево, 1948); Борислав Пекић, књижевник (1949); Драгослав Михаиловић, књижевник (Ђуприја, 1950).

факултет, проф. др Јовица Тркуља, Правни факултет и проф. др Слободан Марковић, Факултет политичких наука. Радна група је констатовала да Суд части БУ није судио по правним и демократским начелима, као и да је његова улога била првенствено идеолошка. Радна група сматра да органи Универзитета не могу улазити у правну и политичку ваљаност сваког појединачног поступка вођеног пред тим судом 1944/45. године. Зато је предложено да се на основу свих ових података Савет Универзитета огради од Суда части, изрази извињење према свима који су страдали из идеолошких и политичких разлога и због непостојања коректне процедуре осуди рад Суда части као нелегалан и нелегитиман. Истовремено, треба констатовати да су поједини професори сарађивали са окупационим властима, али да недовољно и неједнако очувана грађа, и непостојање фер правне процедуре 1945/46. године не остављају другу могућност него да се све одлуке Суда части оцене као неприхватљиво негирање аутономије универзитета. Савет Универзитета у Београду до данас није донео одлуку поводом овог предлога. (Предлог Радне групе за припрему извештаја о удаљавању професора Универзитета у 01 број: 612-2340/9-12, Београд, 27. 2. 2012. године).

3. Суђење за деликт мишљења

1. Као правни основ за репресију и прогон интелектуалаца, служио је деликт мишљења, који треба разликовати од вербалног деликта. *Вербални деликт* је широко заступљен у свим кривичним законима, у свим епохама и свим државама. У њима се вербални деликт третира као право кривично дело, са свим битним елементима кривичног дела. Вербални деликт је правни институт који обухвата све врсте кривичних дела која се односе на изражавање непримерених или штетних речи или изјава према другим лицима, догађајима или друштвеним институцијама. Најкарактеристичнија дела вербалног деликта су кривична дела против части и угледа, као што су: клевета, увреда, изношење личних и породичних прилика, омаловажавање пребацивањем за кривично дело и друго. Као такав, вербални деликт је ушао у кривично законодавство модерних земаља које су узор правне државе и владавине права.

За разлику од наведених примера вербалног деликта, *деликт мишљења* је ужи појам и представља одговорност за саму мисао која тек настаје или је настала, без обзира на то да ли је јавно изречена или не, и који је повод њеног настанка. Реч је кривичном делу против држава или народа који обично постоји у тоталитарним режимима који не дозвољавају слободу говора и посвећени су сузбијању формирања јавног мњења мимо официјелних ставова и наратива.

Њиме се криминализује само мишљење, лични став, свест о нечему чак и када није објављена. Код деликта мишљења нема кривичног дела, нити умишљаја, нема намере да се оно почини. Реч је о личном ставу и погледу појединца на конкретна збивања у земљи, без претензије да се позива или подстиче на обарање власти, на противуставну промену друштвеног и државног уређења, на подривање безбедности земље и сл.

Зато се деликт мишљења не сме криминализовати, јер се њиме не чини ниједно кривично дело, већ се само изражава субјективни став појединца, што је предуслов за обезбеђивање слободе и демократског поретка једне земље. Зато су антички филозофи и римски правници истакли начело: *Cogitationis nemo roenam patitur* (Мишљење не подноси кажњавање)! Насупрот овом начелу, „у кривичном праву од времена римског принципата до апсолутне монархије, позната је установа *crimen laese maiestatis*, која је штитила цара, односно краља и његове доглавнике, а пука вербална 'повреда величанства', па чак и сама помисао на увреду, окрутно је прогањана, остављајући оптуженог на милост и немилост власти, тј. без икаквих могућности заштите или правних гаранција у кривичном процесу”.²¹

Иако је институт *crimen laese maiestatis* напуштен у нововековном друштву у правним државама које се базирају на владавини права, нажалост, неретко су се устоличавали тоталитарни политички режими који су почивали на суђењу људском мишљењу. У том смислу остали су запамћени репресивни закони француских влада из деведесетих година XVIII века, који су остали познати као „злочиначки закони” (*Les lois scelerates*), затим „Закони против социјалиста” (*Sozialistengesetz*) у Немачкој 1878, нацифашистички закони тридесетих година XX века у Немачкој, стаљинистички кривични закони у СССР–у, који су преузимани и примењивани у СФРЈ. Репресија је у свим тим случајевима била усмерена против слободе мисли и изражавања, са основном намером да дискредитује „превратничке идеје” као обичан злочин који треба искоренити из друштвеног живота.²²

21 Саопштење Филозофског друштва Србије поводом суђења Михаилу Ђурићу, „*Cogitationis nemo roenam patitur*”, *Филозофија*, Београд, бр. 2/1972.

22 Исто, стр. 7

Међутим, захваљујући либералним идејама, конституционализацији политичке власти и владавини права, постепено је сазрела свест да се идеје не могу анулирати репресалијама и застрашивањем. Модерна демократска правна држава се разликује од аутократије и деспотизма по томе што признаје разлике у мишљењу и што њихово јавно изражавање не кажњава. После Другог светског рата, у већини демократских земаља прихваћено је начело да *deli d' opinion* (деликт мишљења) не може бити гоњен као други деликти.

Зато је важно правити дистинкцију између вербалног деликта и деликта мишљења.²³ За разлику од вербалног деликта, деликт мишљења кажњава све оно што је законом изричито одређено да не потпада под вербални деликт. Ауторитарни и тоталитарни режими су помоћу изопачене, софистичке дијалектике успевали да свако оспоравање њихове страховладе прогласе за непријатељску делатност „против народа и државе” и да га прогоне као субверзивни и кривичноправни чин. Они нису разликовали критичку реч од субверзивног, антидржавног кривичног дела. Разлика је јасна: „увреда и клевета јесу вербални деликт, али нису деликт мишљења; шпијунажа јесте вербални деликт, али није деликт мишљења”.²⁴ Нажалост, у нашим медијима и публицистици се не уочава ова разлика и, по правилу, термин „вербални деликт” употребљава се за појам деликт мишљења.

С тим у вези, деликт мишљења је у комунистичкој Србији и Југославији био основ за производњу непријатеља, за прогоне, хапшења, суђења, осуђивања и упућивања

23 О дистинкцији између вербалног деликта и деликта мишљења аргументовано и документовано пишу адвокати Рајко Даниловић у књизи *Уједињена непријатеља – Политичка суђења у Југославији 1945–1991*, стр. 84–85. и Срђа Поповић у књизи *Пућу у варварство*, стр. 134–137.

24 Срђа Поповић, *Пућу у варварство*, стр. 136.

на робију многих аутора научних, филозофских, књижевних и уметничких дела, новинарских и публицистичких текстова и сл. Он је дефинисан као кривично дело прецизно наведено у члану 133. Кривичног закона СФРЈ.²⁵ На основу овог члана вођени су политички процеси против особа које су јавно изражавале неслагање с поступцима власти. Окривљени су често проглашавани за „непријатеље народа и државе” у обично осуђивани на изузетно строге казне, све у циљу очувања стабилности и моћи режима.²⁶

У бројним процесима суђења за деликт мишљења овај квазиправни институт коришћен је за дисциплино-

25 Члан 133. став 1. Кривичног закона СФРЈ гласи: „Ко натписом, летком, цртежом, говором или на други начин позива или потиче на обарање власти радничке класе и радних људи, на протуу-ставну промјену социјалистичког самоуправног друштвеног уређења, на разбијање братства и јединства и равноправности народа и народности, на свргавање органа друштвеног самоуправљања и власти или њихових извршних органа, на отпор према одлукама надлежних органа власти и самоуправљања које су од значаја за заштиту и развој социјалистичких самоуправних односа, сигурност и одбрану земље, или злонамјерно и неистинито приказује друштвено–политичке прилике у земљи, казнит ће се затвором од једне до десет година.”

26 „Од нетрпељивости према другачијем мишљењу само је један корак до производње непријатеља. Ту су зачеци поделе на пријатеље и непријатеље, што је стање рата, и што може бити оправдано у односу између држава у ратном стању или у стању припреме за рат. А када то постане уобичајена подела у време мира у једној држави, тада је то најпоузданији знак ауторитарне и недемократске владе и владавине. У једнопартијским друштвима, као што је југословенско од Другог светског рата до 1991. године, овај метод је стриктно примењиван, па је судски прогон, првенствено, као и други видови прогона неистомишљеника, постао обележје тог политичког модела власти. Нема сумње да је у питању био прогон људи са другачијим политичким уверењем и да се, заправо, радило о обрачуна са политичким мишљењем, које је различито од званичног мишљења владајуће партије. Тога су били свесни и прогоњени.” Рајко Даниловић, *нав. дело*, стр. 84.

ваће интелектуалних стваралаца у разним областима, уклањање политичких противника, спречавање аутономне критике власти и политичке олигархије. Деликт мишљења је као Дамаклов мач лебдео над свим интелектуалним ствараоцима и јавним делатницима. Уколико би се пак неко и усудио да аутономно, критички и јавно изнесе своје мишљење и у складу с њим дела, следила је репресија (суђење, забране, стварање моралнополитички неподобних случајева). Тако је деликт мишљења постао моћно средство у „превентивној контрареволуцији”, „репресивној толеранцији” и контроли.

2. Најпознатији случајеви суђења интелектуалцима за деликт мишљења у комунистичкој Србији су: Милован Ђилас, политичар и књижевник, (Београд, 1955, 1956, 1962); Владимир Дедијер (1955); Александар Павловић (1958); Богдан Крекић (1958); Милан Жујовић (1958); Адем Демаћи, књижевник и новинар (1958, 1964, 1975); Михајло Михајлов, професор и књижевник (1965, 1966, 1974, 1979); Зоран Глушчевић, књижевник и уредник (Београд, 1969); Владимир Мијановић, студент Филозофског факултета (Београд, 1970); Михаило Ђурић, професор универзитета (Београд, 1972); Лазар Стојановић, редитељ (Београд, 1972); књижевници Рожа Шандор, Мирослав Мандић и Ото Толнаи (1972); Љубомир Момчиловић, књижевник (Београд, 1972); студенти Милан Николић, Павлушко Имшировић, Јелка Кљајић, Данило Удовички, Владимир Мијановић, Љиљана Мијановић (Београд, 1972); Славко Богдановић, књижевник (Нови Сад, 1972); Иван Ивановић, књижевник (Прокупље, 1973); Божидар Јакшић, социолог (Сарајево, 1973); Радомир Вељковић, пуковник (Сарајево, 1973); Љиљана Мијановић Јовичић (Београд, 1973); Драгољуб Игњатовић, књижевник и новинар (Ваљево, 1974); студенти Миодраг Стојановић, Зоран Ђинђић (Београд, 1974); Срђа Поповић, адвокат (Ваљево, 1975); Јово Илић (Београд, 1979); Мирослав Јосић Вишњић,

књижевник (1976); Саво Јовић, свештеник и писац (Тузла, 1980); Момчило Селић, архитекта и књижевник (Београд, 1980, 1980); Радивој Бербаков, сликар (Зрењанин, 1981); Сабит Рустеми, књижевник и Сабедин Халити, уредник (Приштина, 1981); Гојко Ђого, књижевник (Београд, 1981); Павлушко Имшировић (Београд, 1982); Милан Милишић, књижевник (Дубровник, 1983); Војислав Шешел, научни сарадник и публициста (Сарајево, 1984); Процес шесторици – Миодраг Милић, публициста, Владимир Мијановић, публициста, Павлушко Имшировић, социолог, Милан Николић, социолог, Драгомир Олујић, новинар и публициста, Гордан Јовановић, филозоф (Београд, 1984); Милан Младеновић, публициста и књижевник (Београд, 1985); Вицеи Карољ, публициста (Суботица, 1987).

Након распада СФР Југославије, у Републици Србији је формално укинут деликт мишљења. Устави Србије из 1990. и 2006. и Европска конвенција о људским правима налажу да сваки грађаних има право на слободу мисли и говора и изричито забрањују деликт мишљења. Међутим, пракса суђења за деликт мишљења није напуштена и повремено се јавља у судској пракси.²⁷

27 Најновији случај суђења за деликт мишљења је случај Владимира Димитријевића који је 2018. оптужен да је изнетим ставовима у свом тексту „У одбрану природне породице“ угрозио родну равноправност, маргинализовао трансродне особе и пропагирао идеје на начин који дискриминише лица на основу брачног статуса и сексуалне оријентације. Од 2018. године, када је удружење „Да се зна“ поднело Поверенику за заштиту равноправности жалбу за дискриманцију против Владимира Димитријевића, траје процес против Димитријевића. Виши суд у Београду, пред којим је процес вођен, 17. маја 2021. донео је пресуду којом је одбрањено право на слободу мисли Владимира Димитријевића, али се НВО „Да се зна“ жалила Апелационом суду, који је пресуду укинуо и вратио првостепеном суду на поновно разматрање. Првостепени суд је почетком 2023. године по други пут донео пресуду у корист туженог Димитријевића. Остаје да се види да ли ће другостепени суд потвр-

4. Забране новина, књига, часописа, позоришних представа, филмова и ТВ емисија

У обрачуну са аутономним критичким интелектуалцима, ауторитарни режими су најчешће посезали за забраном књига, часописа, позоришних представа, филмова, радијских и ТВ емисија. Те забране су, оствариване, с једне стране, (зло)употребом органа правосуђа и, с друге стране, инструментализацијом или превентивним деловањем редакција, издавачких и уметничких савета, стручних удружења, политичких организација и сл. У истраживању великог броја случајева разних забрана у Србији од 1945. до краја 1990-их, можемо разликовати четири групе: (1) забране књига, (2) забране часописа, новина и листова, (3) забране позоришних представа, (4) забране филмова, ТВ драма и серија.

1. *Забрањене књије*: Бранко Ђопић, *Јерейичка ѝрича* (1950); Милован Ђилас, *Нова класа* (1957); Живојин Павловић, *Кривудава река*, збирка приповетки (1963); Бошко Новаковић, *Приповедачи II*, хрестоматија приповетки (1964); редакција *Гледишта* избацила текст Небојше Попова о Савезу комуниста (1965); Милош Московљевић, *Речник српској језика* (1966); Драгољуб Голубовић и Живота Милићевић, *Књија о Пенезићу* (1966); Александар Цветковић, *Порука човеку и човечанству* (1967); Растко Закић, *На љућу рану, љућа ѝрава* (1967); Младен Марков, *Вечни сан мрачни свече* (роман је објављен након избацивања неподобних делова, 1967); Чеда Вуковић, *Развође* (1968); Живојин Павловић, *Цијанско ѝродље*, збирка приповедака (1970); Јован Зубовић, *Крајина и Крајишници и Срби у ѝрошлосћи* (1970); Антоније Иса-

дити нову – стару пресуду првостепеног суда, или ће подлећи политичком притиску. (Вид. „Случај Владимира Димитријевића”, *Hereticus*, 3–4/2029, str. 205–266).

ковић, *Трен*, одложено објављивање (1970); Слободан Селинић, *Писмо-глава*, обустављено штампање (1970); Миливоје Мајсторовић, *Биће боље* (1970); Никола Милошевић, *Идеологија, психологија и стваралаштво*, обустављено штампање (1970); *Документација 1-2* (1971), стрип о Марку Краљевићу у *Полијикином забавнику* (1971); Целокупно друго издање *Пориретиа из историје и књижевности* Слободана Јовановића у оквиру Библиотеке „Српска књижевност у сто књига”, спаљено је или уништено на машини за резање и прераду старе хартије (1971); Страхимир Ристић *Буцованија* (1972), Михаило Марковић, *Преиспивања* (1972); Иван Ивановић, *Црвени краљ* (1972); Горан Спасић, *И мртви се ошимају* (1973); Загорка Голубовић, *Човек и његов свети* (привремена забрана, 1973); Милован Данојлић, *Онде јошток, онде цвети* (1973); повучен из продаје и употребе у школама уџбеник *Историја филозофије*, због Миладина Животића као коаутора уз Вељка Кораћа и Бранка Павловића (1974); Никола Ј. Ристић, *Срдија у борби за остваривање вишевековној завети наших народа* (1974); друго издање књиге *Ко је ко у Југославији* (1974); Милија К. Маликовић, *Рашка и њена околина* (1975); Чеда Вулевић, *Повратак њредака* (1975); повучени из продаје зборници *Проблеми филозофије и марксизма, Етичко-хуманистички проблеми социјализма, Социологија и Основи науке о друштву* (1975); Добрило Ненадић, *Киша на њеријорији оштинине Ариље* (1975); Жика Лазић, *Грађани села Луја* (1975); Радован Гајић, *Отањ и њејео*, (1976); Вукан Ђулафић, *Нови Пазар и околина* (1976); Мирослав Јосић Вишњић, *ТБЦ – њрви зилод* (1976); Војислав Лубарда, *Преображење* (1978); Предраг Чудић, *Људске слабости* (1979); Драгољуб Јовановић, *Музеј живих људи*, (1980); Ортега Гасет, *Подуна маса* (1980); Гојко Ђого, *Вунена времена* (1981); Јован Радуловић, *Илинштак* (1981); Драган Хаџи-Антић *Случај Гојко Ђојо, документи* (1982); Есад

Ђимић, *Полиџика као судбина* (1982); Небојша Попов, *Друшћвени сукоби – изазов социолоџији* (1983); Миодраг Скулић, *Узроци економске кризе у Јуџославији* (1983); Љубомир Симовић, *Исћочнице* (1983); Живојин Павловић, *Исћљувак џун крви* (1984); Растко Закић и Драган Антић, *Анћолоџија о времену у којем живимо* (1984); Растко Закић, *Укршћене речи* (1984); Михаило Поповски, *Тајансћвени свей масона* (1984); Илија Мољковић, *У зайћу* (1985); група аутора, *Социјални џроблеми јуџословенској друшћва* (1985); Бела Телеки, *Из исћорије Бечеја* (1985); Војислав Шешељ, *Велеиздајнички џроцес и Хајка на јерейика* (1986); Растко Закић, *Државне дрйе* (1986); Веселин Ђуретић, *Савезници и јуџословенска райна грама I–II*, (1986); Војислав Шешељ, *Дисидентсћи сћоменар и Демокрайћије и дојма* (1987); Александар Баљак, *У џраницата демокрайћије* (1987); Растко Закић, *Моје новине* (1987); Милован Данојлић, *Изабране џесме* (1987); Војислав Шешељ, *Књйе за ломачу, Освајање слободе и Пледоаје за демокрайсћи усћав* (1988); растурен је већ припремљен слог две књйге Јовановићевих *Сабраних дела* са регала штампарије *Књйжевних новина* (1989); Растко Закић, *Моја вежданка* (1989); спречена дистрибуција књйге Филипа Радуловића, *Љубави Јосйа Броза* (1990); Вујадин Милановић, *Пришћински универзйтей: висока школа сейарайизма* (1990).

2. *Забрањени и ућашени часописи, листови и новине*: лист *Јеж* (1947), часописи *Сведочансћва* и *Зайиси* (1951), часописи *Ревйја*, *Црвено јесће* и *Нова мисао* (1953), часопис *Дело* због текста Михајла Михајлова „Љето московско 1964” (1965); године 1968: часописи *Православље*, бр. 1, *Сћуденй*, бр. 4 (8. и 25. јуна); *Наши дани* (15. април); *Сћуденйске новине* бр. 1, *Видици* бр. 121–122, *Дело*, бр. 7–8, *Дуја фељшон*, бр. 62, 63, 64, 65. и лист *Црвене новине* (5. јун 1968); *Књйжевне новине*, бр. од 30 августа због текста Зорана Глушчевића „Пет варијација на тему

врело прашко пролеће” (1969); лист *Чивија* и часопис *Адам и Ева* (1969), часопис *Видици*, бр. 142–143 (1970); године 1970 забрањени су: лист Савеза студената Војводине *Индекс*, лист студената Филозофског факултета у Београду *Frontistorion*, лист Завичајног клуба студената из Чачка, *Бумеранџ*, затим *Димитровградска хроника* на бугарском језику; године 1971. забрањени су: илустровани магазин *Флеш*, бр. 1, лист *Сџуденџ*, бројеви од 30. априла и 24. августа, лист *Чик*, бр. 41, *Чик-ексџра*, бр. 1, часопис *Кулџура* због текста Николаја Берђајева, часопис *Умеџносџ* посвећен градџњи Мештровићевог маузолеја на Ловћену, *Анали Правноџ факулџетџа у Београду*, бр. 3, листови *Сџуденџ*, бр. 21, *Сџраџија* и *Сирена*, часописи *Филозофија*, бр. 2 и *Глеџишџа*, бр. 5–6 (1972), *Сомборске новине*, бр. 970 (1973), часопис *Праксис* (1974), часописи *Мосџови*, *Кџижевне новине*, бр. 471, и *Филозофија* бр. 1–2 (1974), листови *Зум реџорџер*, *Нови Чик*, бр. 46, (1974), часопис *Граџина* (1975), часопис *Филозофија* (1975), часопис *Наша џрошлосџ*, Краљево (1976), Јеремиј Д. Митровић, *Баџочина и околина у џрошлосџи* (1976), стрип *Дечџих новина* о партизанским куририма Мирку и Славку, *Никад робом* (1976), прекинута је серија разговора у листу *Младосџ* под називом „Југословенска филозофија данас” (1976), „илегални” часопис *Часовник* (1979), часопис *Јавносџ* (1980), *Кџижевне новине* (1983), часопис *Theoria*, бројеви 3 и 4 (1983), часопис *Theoria*, бр. 4 (1984), лист *Сџорџ*, бр. 9589 (1984), *Омлаџинске новине*, бр. 476 (1984), листови *Сџуденџ*, бр. 21–22 и *Нове омлаџинске новине*, бр. 498 (1984), забрањено је објављивање фељтона Ђорђа Личине *Живоџ Пеџџра Карађорђевића* у листу *Инџервџу* (1984), *Кџижевне новине* бр. 703 (1986), крагујевачки лист *Поїлеџи*, бр. 28 (1986), листови *Глас економисџа* и *НОН* (1986), лист *Младосџ* (1987), *Кџижевне новине* бр. 757–758 (1988), листови *Дуџа*, бр. 365, *Младосџ* и *Полиџиџкин свеџ* (1988), студентски листови

Студијенџи, бр. 3, Београд, *НОН*, бр. 694, Београд, *Графиџи*, Ниш и *Vota e re*, бр. 8, Приштина (1989), привремено забрањен лист Српског покрета обнове *Српска реч* (1990), обустављена дистрибуција часописа *Гледишћиа* због текстова о Небојши Попову и Љубомиру Тадићу (1990), престао је да излази лист *НОН* (1991), на ТВ Студио Б прекинут и забрањен пренос демонстрација 9. марта (1991).

3. *Забрањене џозоришне џредсћиаве*: представе Београдског драмског позоришта *Пиималион* и *У ајониџи* (1946); представа Југословенског драмског позоришта *Бал вамџира* (1952); концерт *Улицама велеџрада* (1951); представа крагујевачког позоришта *Наследсћиво* (1954); драма Радована Ившића *Краљ Гордон* у Атељеу 212 (1955); Бекетова драма *Чекајући Гогоа* у Београдском драмском позоришту (1956), Анујев *Бал вамџира* у Југословенском драмском позоришту (1952), представа Раше Попова и Душана Макавејева *Нови човек на Црвеном џрћу* (1962), драма Скендера Куленовића *Свијејло на друјом сћраћу* у Београдском драмском позоришту (1962), представа Александра Поповића *Кайе доле* у Атељеу 212 (1968), представа Александра Поповића *Друја враћиа лево* у Атељеу 212 и представа Драгослава Михаиловића *Кад су цвећале џикве* у Југословенском драмском позоришту (1969), представа Александра Поповића *Пала карћиа* у Југословенском драмском позоришту, (1970), представа Александара Поповића *Мрак и шума џусћиа* у Београдском драмском позоришту и Јована Д. Булајића *Балада* у Ужичком позоришту (1971), кабаре Станоја Жикића *Ојера за џри јаја* у Народном позоришту (1972), представа Александра Поповића *Увек зелено* у Југословенском драмском позоришту (1972), представа Бране Црнчевића *Кафаница, судница, лудница* у Атељеу 212 (1972), драме Димитрија Николајевића *Генераџија* и Љубише

Ристића Алекса и кулїїови у Крагујевачком позоришту (1973), поз. комад Самјуела Бекета *Крај иїре* у Народном позоришту (1973), представа Бранка Пендовског *Дочек* у Београдском драмском позоришту и Бране Црнчевића *Байїак їосїодина Жоржа* у Атељеу 212 (1974), представа Иве Брешана *Смрїї їредсїедника куїної савїейїа* у Београдском драмском позоришту (1978), драма Матије Бећковића *Међа Вука Маниїїоїа* у Народном позоришту, Миодрага Илића *Сан зимске ноћи*, Душана Јовановића *Карамазови* и Александра Поповића *Мрешїење шарана* у Београдском драмском позоришту (1980), драма Јована Радуловића *Голубњача* у Српском народном позоришту у Новом Саду (1982), драма Александра Поповића *Јелена Ђейїковић* у Народном позоришту у Приштини (1982), драма Борислава Пекића *Обешењак* у Атељеу 212 (1983), цензурисани делови представа Душана Ковачевића *Радован III* (1983), драме Душана Ковачевића *Марайїоници їїрче їочасни круї* у Српском народном позоришту, Егона Савина *Раїїнички расїїанак* у Звездара театру, Александра Поповића *Мрешїење шарана* у Народном позоришту у Пироту, Ива Брешана *Виђење Исуса Хрїсїа у касарни ВП 2507* („Годофест” у Београду), представе по књигама Вука Драшковића *Судија* и Есада Ђимића *Полиїїика као судбина* на сцени Дома омладине у Београду (1984), кабаре Студентског културног центра Београда *Неусїео дочек ‘54* на Данима комедије у Светозареву (1984), драма Иве Брешана *Нечасїїиви на Филозофском факулїїейїу* у Звездара театру (1985), представа Драгана Томића *Раскршїе* у Народном позоришту у Приштини (1986), *Кабаре* Милана Гутовића у Југословенском драмском позоришту (1989), представа (дипломски рад) Горана Вукчевића *Карло Друїи Омађїјани* у Српском народном позоришту у Новом Саду (1990); у Покрајинском народном позоришту у Приштини скинуте представе: Екрема Круезија *Барске жрїїве*, Рецепа Ђосје *Смрїї не долази из їїаквих очију*

и Имре Шкрељија *Парадокс*, Сабрија Хамитија *Фуџа* и Ласла Вегела *Јудити* (1990), представа Томислава Панајотовића *Слушај амо* у пиротском Народном позоришту (1990), прекинуто играње драме Синише Ковачевића *Свети Сава* у Југословенском драмском позоришту (1990).

4. *Забрањени филмови, ТВ драме и серије*: филм Владимира Погачића *Прича о фабрици* (1947), филмови Радивоја Лоле Ђукића *Грчка деца* (1948) и *Језеро* (1949), док. филм Олге и Жоржа Скригина *Крајујевац или Велика деца* (1950), филм Николе Радошевића *Аџомска дајка* (1957), филм Душана Макавејева *Сјоменицима не њреба вероваџи* (1958), док. филм Живојина Павловића *Воз 4686* (1959), филм Живојина Павловића, Кокана Ракоњца и Марка Бабца *Каји, воде, рајџници* (1961), док. филм Крсте Шканате *Кафана* (1962), краткометражни филмови Драгослава Лазића *Задушнице* и Пурише Ђорђевића *Песма* (1962), док. филм Душана Макавејева *Парага* (1962), филм Маријана Вајде *Шеки, џази снима се!* (1962), филмови Живојина Павловића, Марка Бабца и Кокана Ракоњца *Град*, Живојина Павловића *Поврајџак* и Александра Петровића *Дани* (1963), филм Миће Поповића *Човек из храсџове шуме* (1965), док. филм Јована Јовановића *Сџуденџски џрад* (1966), филм Живојина Павловића *Глуви баруџ* по роману Бранка Ђопића (1966), филмови Љубише Јоџића *Филм о Сџуденџском џраду*, Томислава Радића *Жива истиџина* и Мирослава Антића *Свети џесак* (1968), филмови Александра Петровића *Биће скоро џројастџ свети*, Живојина Павловића *Заседа* и Желимира Жилника *Рани радови и Лиџањска џибања* (1969), филм Крсте Папића, *Лисице* (1970), филмови Душана Макавејева, *W.R. Мисџерије оџанизма*, Мирослава Антића *Доручак са џаволом* и Ратка Илића *Амбасаџор Владимир Роловић је уџијен у Сџокхолму* (1971), док. филм Божиџара Вучуровића *Фрушкоџорски манасџири* (1971), филм Лазара

Стојановића *Пласични Исус* (1972), филмови Јована Јовановића *Револуција која тече*, Карпа Аћимовића *Године Недошјаје ми Соња Хени*, Лазара Стојановића и Томислава Готовца *Здрав љодмладак*, Крста Шканате *Дванаест месеци зиме* (1972), прекинуто снимање филмова Дејана Ђурковића *Иво Лола* и Желимира Жилника *Слобода или стирји* (1972), серијал Радивоја Лоле Ђукића *Невидљиви* (1972), филм Александра Петровића *Маестро и Марјарија* и Предрага Голубовића *Црвени удар* (1973), филм Јована Аћина *Ружа од дејона* (1975), филм Стевана Живкова *Пути* (1978), драма Јована Радловића *Вучари Доње и Горње Полаче* бункерисана након првог емитовања на ТВ Београд (1980), на ТВ Београд прекинуто емитовање телевизијске серије Васе Поповића *Филиј на коњу* (1980), филм Исе Ђосје *Чувари мајле* (1988), комедија Бранислава Нушића *Народни љосланик*, у Покрајинском народном позоришту у Приштини (1988).

У првој деценији постојања Републике Србије од 1990. године до данас запажамо смањење броја забрана новина, књига, часописа, позоришних представа, филмова и ТВ емисија. Коришћени су суптилнији методи и механизми који су онемогућавали да се тзв. неподобне интелектуалне творевине уопште појаве. Међутим, када су владајући режими долазили у кризу, они су појачавали репресију и посезали за цензуром, забранама, сменама редакција, уредника, одузимање средстава, фреквенција и сл.

5. *Културно-љолийички случајеви*. Посебну групу репресије и прогона интелектуалаца у Србији чине културно-политички случајеви у којима су комбиновани методи интервенције од стране власти са суптилним методама (ауто)цензуре и институција културе, науке, медија и њихових стручних и програмских савета.

Најпознатији културно-политички случајеви јесу: политичка осуда *Анаљомије једној морала* Милована

Ђиласа (1954), Декларација о називу хрватског језика (1967), Предлог за размишљање (1967), студентске демонстрације (1968), хајка на противнике изградње Његошевог маузолеја аутора Ивана Мештровића на Ловћену (1971), случај либерала на РТС-у (1972), прогон праксисоваца (1972–1975), избацивање с посла професора Правног факултета Универзитета у Београду (1973), отпуштање Александра Петровића с посла у Академији за позориште, филм, радио и телевизију (1973), избацивање с посла професора Филозофског факултета Универзитета у Београду (1973–1977), спречавање отварања изложбе Миће Поповића у Културном центру Београд (1974), магнетофонска афера пред судом у Тузли (1977), затварање изложбе Милића од Мачве (1975), опозивање награде Скупштине општине Ваљево „Милован Глишић” која је додељена Мирку Ковачу за роман *Ране Луке Мештровића* (1974), повлачење из штампе књиге Карла Маркса *Критика Хејелове филозофије* због неподобности преводиоца Љубомира Тадића (1975), одузимање награде Фонда „Владислав Рибникар” Мићи Поповићу (1971), случај часописа *Видици*, осуда идеолошке оријентације часописа поводом „Речника технологије” (1981–1982), покретање листа *Самоуправа* у Новом Саду (1987), Индексово радио–позориште суспендовање с програма Београда 202 (1988), отказивање изложбе карикатура „Тито без речи”, у организацији редакције листа *Јез* (1990), оштра осуда од стране Градског комитета Савеза комуниста Београда и позивање партијске организације и колектива издавача да преиспитају коначну одлуку у вези са БИГЗ–овим покушајем да се издају *Сабрана дела* Слободана Јовановића (1989), забрана јавног емитовања ЛП плоче групе „Галија” *Зебра бизони* (1990), избацивање с посла новинара 1991–2000, изгон наставника по Закону о универзитету из 1998–2000. Најзад, поменимо да је у периоду од 1990. до 2000. године више стотина новинара

остало без посла по основу разних видова неподобности. По Закону о универзитету из 1998. године, за непуне три године са Универзитета у Београду удаљено је преко двеста наставника и сарадника.²⁸

Када се посматрају све четири групе случајева притисака и репресије, запажамо да су ређи били случајеви директне забране и прогона од стране власти и државе, нарочито после промена у Србији 1990. и 2000. године. То се постизало суптилнијим методима аутоцензуре и пребацивањем одговорности на саме институције културе и науке, на њихове стручне и програмске савете. Тако су смели уметнички и научни узлети, који су водили слободном начину размишљања, гашени тихо, „изнутра”. Власти су желеле да сачувају привид слободе, па су оно што треба да буде гашено гушили иза јавне сцене, прављењем одређене атмосфере, у којој би под, наизглед, невидљивим притисцима политичара, саме институције културе доносиле одлуку о забрани.

Захваљујући томе, кључне културне и научне институције Србије остале су до данас без сопственог критичког потенцијала. То је погубна последица вишедеценијског принципа самоцензурисања, који им је прво наметан, а који су они потом интериоризовали. С тим у вези последњих година присуствујемо суноврату скоро свих области наше науке и културе. Додуше, у њима више нема забрана и цензуре, али зато у њима доминирају шунд, јефтина забава, смеће. Институције науке, књижевности, позоришта, филма, ликовне уметности постале су неважне, предмет интересовања маргиналаца, медиокритета и каријериста, јер их у широком луку заобилазе истински ствараоци.

28 Опширније о томе види *Нова Српска политичка мисао – Универзитет у Србији*, Време, Београд, 1998, 298 стр. и *Hereticus*, вол. V, бр. 2, 2007, стр. 181–355.

5. Интелектуални вазали и лакеји

1. Сви поменути случајеви прогона и забрана указују на то да у Србији постоји континуитет репресије у култури и да су у XIX и XX веку на бројне институције српске културе вршени ратнички походи и остракизовање интелектуалних посленика у њима. Посебно треба имати у виду да је у Брозовом режиму укорењен амбивалентан однос према интелектуалцима, који се касније доследно примењивао, а остао је изражен до данас. Услов за напредовање у струци и свим областима стваралаштва била је морално-политичка подобност. Експресно су напредовали они који су били у партијским форумима и врху власти, и који су водили рачуна да се не замере власти. У том контексту веома је индикативан пример немалог броја наших изузетно талентованих научника, филозофа и уметника који су као млади створили вредна дела и на велика врата ступили на српску културну сцену. Њих је магијски привлачила власт, као што лептире привлачи пламен свеће у мраку. Међутим, како су се приближавали власти и позицији интелектуалних вазала, тако су њихове инспирације, инвентивност и стваралаштво пресахњивали.

На другој страни, према аутономним интелектуалцима, за које је критички однос према постојећем *conditio sine qua non* професионалног ангажмана, формирао се априорни скептицизам, који је у кризним фазама и „револуционарним заокретима”, по правилу, прерастао у остракизам. Ти интелектуалци су кренули тешким и мукотрпним путем на чијем почетку као упозорење стоје мудре речи Ноама Чомског: „Интелектуалцу који није у стању да издржи пресију власти у ситуацији када говори критички о друштву, боље је да се тим послом не бави, јер он мора рачунати на друштвену маргинализацију ако жели да одржи своју принципијелну позицију.” Реч је о аутономним и критичким интелектуалним после-

ницима у различитим областима нашег друштвеног живота, који нису могли ни да објављују ни да се укључе у јавни живот, али су успели да афирмишу етос самосвојног јавног деловања утемељеног на јединству мишљења, говора и чињења, на прожимању животног и мисаоног опредељења. Они су – по цену репресије, изгона, језиве маргинализације, понижења и сиромаштва – успели да сачувају аутономну критичку позицију, те да се часно, одговорно и професионално баве својим послом.

Разуме се да је прва група интелектуалних посленика, као кудикамо бројнија, била правило, док је друга била изузетак. Југословенски властодршци, на челу са Јосипом Брозом и Едвардом Кардељем, који су основне лекције стаљинизма успешно савладали у централи Коминтерне у Москви тридесетих година ХХ века, доследно су применили Стаљинову политику антиинтелектуализма. Штавише, они су његову тактику према интелектуалцима „омасови их да би их понизио” довели до апсурда (нарочито после 1968. и током последњих деценија са појавом приватних факултета и плагираних доктората), те је у том смислу актуелан афоризам Владимира Булатовића Виба који је средином 1970-их луцидно закључио: „Ускоро ће у овој земљи бити више доктора наука него писмених људи!”

2. Тако је формирана огромна армија политикантске, лакејске интелигенције, спремне да свакој политичкој одлуци прибави „научнотеоријски” и „стручни” легитимитет. Њихова улога је била драгоценa за функционисање ауторитарног режима. Они су били и остали својеврсни вазали и лакеји политичких моћника. Своју лакејску функцију они обављају у складу са османлијском традицијом *евеји-ефендије*. Наиме, на турском двору постојао је евет-ефендија чија је улога била да слуша султана и да „са разумевањем” клима главом, односно да све што султан каже потврди – *џако је!* Те функције на модерним дворовима више нема, али занат је опстао, инфилтриравши се у све

„новодворске” функције. У савременим политичким системима бројни саветници, портпароли, министри, експерти и сл. само су један велики евет-ефендија чија је функција да аминује и легитимише сваку одлуку официјелне власти. Дакле, вазали и лакеји наших политичких моћника јесу модерне евет-ефендије – такојевићи.

Гушење аутентичног уметничког стваралаштва и слобода не би успело да није било сарадника који су деловали изнутра. Спољашња цензура, коју чине полиција, правосуђе и политика, није толико ефикасна као гушења која се врше унутар саме научне и уметничке заједнице (уредника, критичара, писаца, професора, научних саветника, експерата, рецензена и сл.), који су своје знање и способност нудили, између осталог, и на политичком тржишту онима којима је потребно, а спремни су да то плате. Они су за собом оставили пустош и конфузију, пометњу на пољу културе и у свим областима стваралаштва. „Довољно је да прелистамо књижевне критике у дневним листовима за последњих педесет година, позоришне репертоаре, читанке и уџбенике књижевности, спискове школске лектире, награђених и слављених књижевника, па да нас спопадне језа. Што је још горе, то несрећно време удвориштва и неморала није само истумбало вредности, него је уништило и осећај за вредно. Сурогат, епигонство, плагијат и кич више се не разликују од оригинала и праве уметности.”²⁹

29 Маринко Арсић Ивков, *Кривична естетика: Пројон интелектуалаца у комунистичкој Србији*, ЦУПС, Астимбо–књига, Београд, 2003, стр. 110. Ивков упозорава на далекосежне последице деловања „мрачних људи из мрачне прошлости”: „Поред тога, једна толико болесна епоха створила је интересне групе, кланове, котерије, камарадерију, који као губаве красте гуше и оно мало преосталог здравог тела и бране своје место освојено под комунистичком стегом. Мрачни људи из мрачне прошлости мислили су и на будућност. Благовремено су клонирали своје наследнике, по свему налик њима, осим по образовању. Разместили су их по

Трагови опаке, неодговорне, непрофесионалне и нечасне делатности ове политикантско-лакејске интелегенције остали су дубоко урезани у законима, оптужницама и пресудама, у књижевним, позоришним, филмским, музичким и ликовним критикама, у дневним листовима и стручним часописима, у позоришним и филмским репертоарима, читанкама и уџбеницима историје, права и књижевности, у списковима школске лектире, у бројним наградама, слављењу и идолатрији тзв. националних величина. На страницама њихових (не)дела остали су дубоки трагови, печат „оловних”, „мрачних”, „вунених” и „смутних” времена, горко сведочанство да је сваки човек који је желео да постане значајно име морао да пристане на неки вид сарадње са ауторитарним режимом, на улогу интелектуалних вазала и кетмана. У таквој ситуацији многа људска лица преобразила су се у лажне образине; из страха или користи многи су тзв. културни радници, уметници, научници и филозофи прихватили сарадњу у политички режираним представама.

6. Издајство и аутокомпромитација интелектуалаца

1. Након остракизма интелектуалаца дубоко укореног у српској традицији, након бољшевичког антиинтелектуализма у другој половини XX века, у протекле две деценије наше друштво је задесила *издаја и аутикомпромитација српске интелектуалне елије*.

Синтагму „издаја интелектуалаца” први је употребио Жилијен Бенда у наслову своје књиге из 1928. године, у

редакцијама, факултетима, и свим другим институцијама преко којих се надгледа уметничко стваралаштво.” Маринко Арсић Ивков, „Кривична естетика – Гушење уметничких слобода у комунистичкој Србији”, *Hereticus*, бр. 1, 2003, стр. 31–51.

којој каже да је „наше доба доба интелектуалне организације политичких мржњи. Снабдевши класне, расне и националне страсти мрежом доктрина, дајући им морални и интелектуални ауторитет, изазвали су мржњу и сукоб и, у ствари, постали промотери рата”³⁰

Занимљиво је да су ту синтагму одмах почели да користе водећи српски интелектуалци тога времена. Ђорђе Тасић је помиње у свом предавању о „Међународној правној свести” у Хагу 1938. године.³¹ Милан Грол је у свом есеју из тридесетих година под насловом „Издаја зналаца” жигосао „две појаве болесног стања нашег друштва”: 1) отуђивање интелектуалаца од свог народа – издвајање школованих људи из тзв. простог народа, тако да су се „велики стручњаци показивали често као мали људи”; и 2) болест интелектуализма и високоумља која има као последицу неприродну појаву – да је образованих људи све више а ваљаних људи све мање. Парафразирајући наслов књиге Ж. Суареца „Много идеја мало људи”, Грол је закључио: „Много зналаца а мало људи!”³²

Није ли се нама током последње деценије XX века десила својеврсна издаја интелектуалаца? Нису ли водећи српски интелектуалци постали промотери мржње и рата? Нису ли се наши велики зналци и стручњаци показали као мали људи и катастрофални политичари који су допринели слушавању српског народа? Није ли у Србији све више образованих, а све мање ваљаних људи? Најзад, каква је одговорност водећих српских интелектуалаца и културних институција за српску голготу на крају XX века?

30 Жилијен Бенда, *Издаја интелектуалаца*, Социјална мисао, Београд, 1996.

31 Ђорђе Тасић, *Међународна правна свест*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2002, стр. 90.

32 Милан Грол, *Кроз две деценије Јујославије*, библиотека „Политика и друштво”, Центар за унапређивање правних студија, Београд, 1999.

Све то нас ставља пред одсудно питање улоге и одговорности српске интелектуалне елите у протеклим деценијама и данас. Нису ли српски интелектуалци имали једну од главних улога на крају XX и почетком XXI века? Нису ли управо они снабдели политичке страсти мрежом рационализација и доктрина? Нису ли они прибављали морални и интелектуални ауторитет погубним политичким одлукама? Нису ли они изазвали мржњу и сукобе, те тако постали промотери безумља и рата?

2. Нажалост, велики број наших интелектуалних посленика својим делима и животом исписивао је и исписује потврдан одговор на ова питања. Од деведесетих година прошлог века до данас, бројни водећи српски интелектуалци, уместо да са становишта струке дају одговоре о драматичним збивањима на прелому векова – ушли су у политичку арену и ангажовали се као лидери странака, велики везири и интелектуални вазали политичких моћника, политички камелеони и кетмани, пришипетље разних фондова и фондација, ратни и антиратни профитери, мисионари.³³ Њихова улога је била кључна у етаблирању личних ауторитарних режима у Србији од Слободана Милошевића до Александра Вучића. Немали број српских интелектуалаца је политичким страстима и погубним политичким одлукама прибавио морални ауторитет, те тако постао промотор мржње и рата.

Тако је дошло до издаје и аутокомпромитације интелектуалаца у Србији.³⁴ Улазећи у политичку арену, они су

33 О мисионарској и месијанској интелигенцији видети: Срђан Врцан, „Неке напомене о улози интелектуалца овдје и данас”, зборник *Инџелекџуалци у џранзицији* (приредио Ј. Тркуља), Народна библиотека „Јован Поповић”, Кикинда 2003, стр. 131–142; Слободан Антонић, „Мисионарска интелигенција у данашњој Србији”, *истио*, стр. 229–231.

34 Уп. Душан Батаковић, „Суноврат српске елите”, *Нова срџска џолиџичка мисао, оп. сит.*, стр. 139–144.

сагорели као научници и истраживачи, а потом компромитовали и потрошили ионако скроман кредит интелигенције у Србији. Формирана је политикантска, вазална интелигенција, сачињена од бројне армије партијских аналитичара, кабинетских саветника, експерата, порт-парола, али и корумпираних професора универзитета, научних саветника и истраживача, новинара, уредника и других интелектуалних посленика који зарад вишег статуса, разних привилегија, брже политичке или професионалне промоције прихватају поданички однос интелектуалних вазала и кетмана.

Многи од тих интелектуалних вазала и лакеја играли су и играју кључну улогу у прогонима аутономних интелектуалаца, чије се мишљење не подудара са мишљењем већине, посебно власти. Ипак, највеће зло није улазак водећих српских интелектуалаца у политичку арену, већ чињеница да они нису урадили оно што су по свом занату и професији морали да учине – да као научници, уметници, ствараоци понуде стручне и компетентне одговоре на изазове времена. Напротив, они су се показали, једнако као и њихови политички ментори – недорасли времену, националним циљевима и потребама. Јер, они „не предњаче у изношењу нових замисли и идеја, већ далеко најчешће паразитирају на отпацама старих истрошених идеологија. Сви су они махом ухваћени у мреже владајућих глобално-стратегијски усмерених технократских планова и подухвата, сви се они углавном крећу у оквирима уских и површних, чак до отужности шаблонских, наравно, демократски обојених схватања и уверења”³⁵

Једну од појавних манифестација болесног стања у српском друштву представља болест интелектуализма

35 Михаило Ђурић, „Немоћ духа”, *Искусство разлике*, Сабрани списи, књига 9, Службени гласник, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2009, стр. 278.

и високоумља „полуинтелектуалаца” (о којима је писао Слободан Јовановић), која има за последицу неприродну појаву – да је образованих људи све више, а ваљаних људи све мање. У Србији је данас све више зналаца, али мало људи.

Треба истаћи да ова издаја и аутокомпромитација није својствена само српским интелектуалцима и није обележила само њихово јавно деловање протеклих деценија. Она је, као својеврсна „немоћ духа”, карактеристична и за већину надмених и самозадовољних европских интелектуалаца, који, уместо да предњаче у изношењу нових замисли и идеја, деценијама паразитирају на отпацима старих, истрошених идеологија и теорија. Многи од њих су, такође, прихватили улогу интелектуалних лакеја који прибављају морални и интелектуални легитимитет својим политичким лидерима.

„Нема ничег особеног у томе како европски интелектуалци просуђују данашња политичка кретања у свету, нити је могуће запазити никакав озбиљнији мисаони садржај у њиховим политичким говорима и иступима. Сви они углавном слепо следе владајућа схватања и обичаје, сви се они мање или више прагматички поводе за дневнополитичким потребама и интересима. Између њих и обичних професионалних политичара нема никакве битне разлике. Њихов видокруг је исто тако ограничен и осакаћен као и видокруг њихових политичких савезника или противника, а њихов језик исто тако штур и приземан као и језик ових других.”³⁶

3. Протекле три деценије ће бити забележене као време зла, насиља и превара у југословенској и српској ратној апокалипси која је обесмислила сваку реч и интелектуални напор. У том драматичном времену српски интелектуалци су се кретали различитим путевима.

36 Исто.

(1) Први пут је био пут меланхоличног и резигнираног „бацања пера у трње” и дизања руку од интелектуалног рада и стварања. На том путу се нашла већина наших интелектуалних посленика, затечена асиметријом између великих очекивања од тзв. револуције 1989. односно демократског преврата 2000. године и суморне реалности која је грубо разоткрила изневерене наде.

(2) Други пут је био пут друштвеног и политичког ангажмана. Немали број српских интелектуалних посленика ангажовао се политички и јавно као хушкачи, профитери, политиканти, месијански интелектуалци, мисионари, компрадори, аутошовинисти, рутинери, алтернативци и емигранти.³⁷

Хушкачи. Они су свој интелектуални дискурс ставили у функцију рата и агресивне политике ауторитарног режима. Потрудили су се да дубиозним политичким одлукама аутистичних режима прибаве научну, стручну визу; да наш пут до заједничке државе српског народа мора ићи преко гробова других југословенских народа; да српски народ успостави равнотежу између сопствене моралне савести и непринципијелне, агресивне политике својих влада.

Профитери. Уз сву трагедију, погубна власт и ратови на тлу СФРЈ показали су се и као уносна, профитабилна делатност. Многи интелектуални посленици су у тој власти и рату видели изузетну прилику за сопствену корист. Свестрано подржавани и финансирани од ратних и антиратних лобија у земљи и свету, често под маском „одбране историјских националних права” и „заштите људских права”, или „хуманитарне помоћи”, они су своје уметничке способности и научне, стручне и теоријске ставове ставили у функцију ратне машинерије и зауз-

37 Вид. Јовица Тркуља, „Издаја и аутокомпромитација интелектуалца у Србији”, оп. цит. стр. 339–341.

врат остварили профит, разне привилегије и неслућену промоцију. У мирнодопском периоду ови интелектуалци се јављају као: (1) „чувари светога”, односно чувари онога што актуелна власт држи за свето, 2) „интелектуални мандарини” који свој позив и способности стављају у службу своје власти и нације и 3) „експерти”, стручњаци за друштвени инжењеринг који располажу траженим стручним знањима и који своја знања и своје способности износе на тржиште и нуде свима којима требају и спремни су да их плате.³⁸

Полиџиканџи. Велики број водећих српских интелектуалаца ушао је у политику и активно се ангажовао као: а) лидери водећих политичких странака и државе, заправо лидери политичког неумља, политички пигмеји који су демонстрирали своју личну фрустрацију и политичку недораслост; б) „велики везири” и интелектуални вазали чија је улога да политичким одлукама својих сизерена прибаве научну визу; в) кетмани који се претварају да тобоже верују и прихватају једну политику; г) конвертити који се, радикално мењајући уверења и ставове, прилагођавају сваком политичком тренутку; д) камелеони који немају озбиљна уверења, те лако преоблаче политичку одежду; и ђ) продане душе и пришипетље разних светских фондова и корпорација, који су по налогу својих спонзора спремни на све.

Улазећи у политичку арену, они су сагорели као научници и истраживачи, а потом компромитовали и потрошили ионако скроман кредит интелигенције у Србији. Тако је поново, као у Брозово време, формирана политикантска, вазална интелигенција сачињена од бројне армије партијских аналитичара, кабинетских саветника,

38 Уп. Срђан Врџан, „Неке напомене о улози интелектуалца овдје и данас”, зборник *Инџелекџуалци у џранзицији*, (приредио Ј. Труља), Народна библиотека „Јован Поповић”, Кикинда, 2003, стр. 131–142.

експерата, портпарола, али и корумпираних професора универзитета, научних саветника и истраживача, новинара, уредника и других интелектуалних посленика.

Месијански интелектуалци. Они наводно поседују сигурне спасоносне формуле за решавање отворених горућих проблема друштва, и којима, стога, треба само омогућити да јавним проповедањем сакупе масовну подршку следбеника. Почетком 1990-их година, у време тектонских померања у свету, кризе и ратних сукоба на тлу Југославије, многима се учинило да се међу истакнутим интелектуалцима, академицима, професорима, књижевницима, лекарима и сл. налазе „спасиоци нације и државе”. Не случајно, управо су они имали кључну улогу у формирању водећих политичких странака Србије и постали лидери тих странака (Демократске странке, Српског покрета обнове, Српске радикалне странке, Демократске странке Србије, Грађанског савеза, Либералне странке и др.). Те странке се нису препознавале по својим програмима и акцијама већ по својим лидерима који су перципирани у народу као комбинација месије и фирера.

Мисионари. Овој групи припадају они интелектуалци у Србији који, закупљени јавним добром и привржени општим вредностима и цивилизацијским достигнућима модерног демократског друштва западно-европског типа, теже да остваре просветитељску мисију у Србији, да примитивно, патријархално, ауторитарно, националистичко и ксенофобично српско друштво уведу у Европу. По Слободану Антонићу, идеолошка матрица оваквог мисионарства је једноставна: 1) Народ у Србији је примитиван, антимодеран и неевропски; 2) Такав примитиван народ колективно је болестан од национализма; 3) Његова елита је такође оболела од национализма; 4) Један од лекова за српски национализам је да се до краја доведе „природна дезинтеграција

СРЈ”; 5) Други лек су репресивне мере: забрана књига, забрана јавног деловања, изрицање затворских казни и, уопште, докидање „антицивџизацијског плурализма”.³⁹

Мисионари су посебно горљиви критичари и бескомпромисни борци против српског национализма. Али ту борбу упропашћују потцењујући модернизаторске капацитете и демократске потенцијале српског друштва и тражећи национализам и тамо где га нема. Суочени са неприхватањем или одбацивањем шире заједнице, они су склони ружењу властитог народа, или чак отвореном призивању окупације „цивџизованих странаца”.⁴⁰

Комџрагори. Овде је реч о српским интелектуалцима који су постали део компрадорске елите као главног агента глобалног капитала и његових политичких стурктура у земљама које припадају полупериферији или периферији светског капиталистичког система. „Компрадорска интелигенција се састоји од интелектуалне елите која некритички заступа неолибералну идеологију, односно у њу спадају интелектуалци који су консултантџ или извршиоци пројеката који се спроводе у земљама транзиције у име ’глобализације’ и ’европеизације’, а уистину, у име транснационалног капитала.”⁴¹ У раздобљу транзиције српског друштва њихов основни задак је да убеди домаће становништво како је најбољи начин модернизације предаја свих ресурса (економских, политичких и културних) у руке странаца. Зауз-

39 Слободан Антонић, „Мисионарска интелигенција у данашњој Србији”, зборник *Инџелекџуалци у џтранзицији*, (приредио Ј. Тркуља), Скупштина општине Кикинда и Народна библиотека „Јован Поповић”, Кикинда, 2003, стр. 229–231.

40 Исто, стр. 228.

41 Слободан Антонић, *Лоша бесконачносџ*, *Прилози социологији срџјској друштва*, Библиотека „Политика и друштво”, св. 79, Београд, 2012, стр. 60.

врат појединци из више и више средње класе који раде у компрадорским секторима добијаће посебне награде за то, у виду системске ренте.⁴²

Аутишовинисти. Ово су они интелектуалци које одликује изразито негативан однос предрасуда, мржње, презира, нетолеранције и агресивности према сопственој нацији. Слични су шовинистима само што своју мржњу усмеравају против припадника свог народа. Творац термина Зоран Ђирјаковић сматра да аутошовинизам као „спој родомржње и домомржње” почиње онда „када неко закључи да је он сам ’изузетак’, ’пропуст у систему’ и када сународницима, људима који су објекат личне мржње, негира човечност и сугерише да је њихова ’зверска’ природа нешто што је вечно, неуништиво и трајно, нешто што је део њиховог ’менталитета’”.⁴³ Отуда они сматрају да смо „ми Срби најгори народ, НАТО је требао више да нас бомбардује”. Будући да је овај феномен негативног односа према властитој нацији последњих деценија у Србији све присутнији, нарочито код преставника Друге Србије, он је постао предмет истраживања и код других аутора. Сличан приступ феномену аутошовинизма имају и Зоран Аврамовић са појмом „родомрски”, Мило Ломпар са појмом „самопорицање”.⁴⁴

42 Исто, стр. 66. Вид. такође Јован Душанић, *Економија њосџмо-дерне*, Библиотека „Политика и друштво”, св. 81, Београд, 2014, стр. 28–41.

43 Зоран Ђирјаковић, *Ошкривање аутишовинизма: од њојаве до њојма*, Catena mundi, Београд, 2021, 222 стр. Он пише: „Мене фасцинира и инспирише перверзија, не толико зло по себи. Не користим ову реч у неком пуританском смислу. Оно што је код Друге Србије перверзно јесте што многи, никако не сви, мрзе, гаде се, презиру Србе на исти начин на који ултранационалисти презиру Хрвате, Бошњаке, све муслимане итд. То је та перверзија која мене дира, тврде да су либерални, да су демократе, а мрзе друге мржњом шовиниста.”

44 Зоран Аврамовић, *Родољубци и родомрски: Савремени српски њаириошизам и национално дезинџејраиивна мисао и ѡракса*,

тети. Многи су склони да разлоге националног и политичког суноврата Србије виде у овом егзодусу и остракизму најумнијих и највитаљнијих снага српског народа. Јер, ако је темељ средњовековног друштва била земља, а нововековног капитал, извесно је да ће темељ друштва XXI века бити знање. Са остракизмом према властитој памети српски народ у том веку не очекује ништа добро.

(3) Трећим путем је ишао мали број наших интелектуалаца, сматрајући да је он једино примерен њиховом људском и професионалном ангажману. Захваљујући њима, насупрот поменутој армији компрадорских квазиинтелектуалца, кетмана, скретача пажње, фабриканата магле и произвођача кича и лажи, који су издали свој позив – у Србији постоје и аутономни критички интелектуалци: истински зналци и ваљани људи. То су они малобројни интелектуалци који су ишли својим аутономним путем, сматрајући да је он једини примерен њиховом људском и професионалном ангажману. То је пут теоријског истраживања, стручне, филозофске и уметничке артикулације драматичних збивања.

Они нису ни издали свој позив нити су се аутокомпромитовали. То су они припадници наше интелигенције који обично немају праву прилику да у медијима и на јавној сцени кажу шта мисле. То су они за које народ користи просту, а садржином велику реч *ваљан човек*, што ће рећи човек који ваља својој породици, општини, земљи, ваља свакој заједници у којој је: човек који гледа на добро заједнице као на своје добро.

Реч је о аутономним критичким интелектуалцима који су успели да сачувају своју аутономну критичку позицију, те да се часно, одговорно и професионално баве својим послом. Присуство и јавно деловање таквих интелектуалаца у српском друштву буди наду и улива поверење да још није све сасвим изгубљено у овом нашем отуђеном и опустошеном свету.

Одговори ових честитих интелектуалаца имаће значај археолошког белега ископаног из згаришта једне цивилизације, који ће једног дана неки нови археолози откопавати и уграђивати као делове компликованог мозаика српске и југословенске трагедије. Тек предстоји напор да се отпочне мукотрпни процес отклањања погубних последица издаје и аутокомпромитације српске интелектуалне елите. То подразумева темељно и стручно (пре)вредновање дела насталих у време удвориштва и неморала, под стегом ауторитарних режима. Немогуће је извршити успешан препород Србије ако истовремено не дође до духовног преображаја нашег народа. Једино тако може да се прекине садашња владавина шунда, кича и неукуса у нашем културном животу; да изађемо из круга затвореног друштва у коме владају примитивци оличени у новокомпонованим богаташима – „бизнисменима” и инстант-политичарима.

Закључак

Феномен остракизма интелектуалаца дубоко је укоренен у српској традицији. На њега се надовезао большевички антиинтелектуализам чија је битна карактеристика репресија, системски и систематски прогон интелектуалаца. Идејно-политичка основа те репресије била је комунистичка идеологија, а остваривана је помоћу војно-полицијског апарата и инструментализацијом легислативе, јуристике и правосуђа. Оштрица те репресије је посебно погодила аутономне и критичке интелектуалце и манифестовала се на различите начине: прогон народних непријатеља, суђење за деликт мишљења, забране књига, новина, часописа, позоришних представа, филмова, ТВ емисија и културно-политички случајеви.

У новије време, од девете деценије XX века, наше друштво је захватила издаја и аутокомпромитација инте-

лектуалаца. Бројни водећи српски интелектуалци, уместо да са становишта струке дају одговоре о тектонским променама после пада Берлинског зида 1989. године и о драматичним збивањима на прелому векова – ушли су у политичку арену и оперативно се ангажовали. При томе, њихов интелектуални рад и стваралаштво су пресахнули, а својим деловањем на политичкој сцени су компромитовали и потрошили ионако скроман кредит интелигенције у Србији.

Друштвене последице ове издаје и компромитације интелектуалаца су катастрофалне. Друштво се налази у свеколикој кризи. У протекле три деценије, као последица владавине недораслих политичких и интелектуалних елита, од државотворног, историјски-културно признатог и победничког народа, претворени смо у губитнички народ, коме се отимају територије и богатства. Изгубили смо територију Српске Крајине на којој су вековима живели Срби, и територију Косова и Метохије. Изгубили смо млађи и образовани део нашег народа који се иселио у иностранство, друштвено богатство које се одлило у иностранство и на приватне рачуне, историјске савезнике и углед који смо имали у свету. Системски и систематски су урушаване безмало све вредности: животни услови су катастрофални, незапосленост рекордна, социјална сигурност никаква, здравствено стање нације рђаво, просвета запостављена, духовни живот занемарен. Наука и култура су изопштене из друштвеног живота.

Уместо да нас овакво стање друштва мотивише на протест и побуну, препустили смо се равнодушности и апатији, као да је постојеће стање судбина од које нам нема спаса. Скоро да нема јавне критичке речи, медији су режимски или пригушени, једва да има опозиционог живота. Практично се враћамо једноумљу и клими неталасања, (ауто)цензури. Са јавне сцене Србије потиснути

су аутономни, критички интелектуалци. На њој доминирају „политички ангажовани интелектуалци” који су зарад вишег статуса, разних привилегија, брже политичке или професионалне промоције прихватили поданички однос, евет-ефендије, интелектуалних вазала и лакеја.

Тек предстоји напор да се истраже узроци, садржина и појавне манифестације поменутих случајева политичке репресије и прогона интелектуалаца у Србији. Овај рад је прилог истраживању феноменологије остракизма интелектуалаца у Србији и представља пледоаје за критичко преиспитивање ауторитарних аспеката прошлости српског друштва и културе, за ново критичко вредновање наше савремене политичке и културне историје.

У Србији XXI века, века у којем ће темељ друштва и развоја бити знање, не би смело бити места за остракизам интелектуалаца. Подсетимо се да институт остракизма у старој Грчкој није донео ништа добро и да је релативно брзо напуштен. У тој колевци остракизма, античкој Атини, прогони истакнутих Атињана су, временом, у V веку пре н. е. изазвали огорчење народа. Постало је јасно да поједини политичари и политичке групе користе остракизам за маргинализацију и уклањање политичких противника, тако да су Атињани убрзо одбацили овај институт. Тим путем су ишла напредна, развијена модерна друштва, тако да је одбацивање института остракизма интелектуалца значајна цивилизацијска тековина. Тај институт је посебно непримерен савременом друштву знања, научно-техничког прогреса, слободе, демократије и владавине права. Јер, присуство аутономног, критичког интелектуалца у модерном полису кључ је слободе и демократије. Стога, изгон зналаца и расуло интелектуалног хабитуса могу имати кобне последице за судбину нашег народа и државе.

Jovica Trkulja

OSTRACISM OF INTELLECTUALS IN SERBIA

Summary

Illuminating the persecution of intellectuals in Serbia, the author first pointed out the phenomenon of ostracism of intellectuals, which is deeply rooted in the Serbian tradition. On that ostracism, Bolshevik anti-intellectualism was grafted, which systematically and systematically negated the rule of law, independent art and free thought. In the period from 1945 to the end of the nineties, a political system was in place in Serbia and Yugoslavia in which the technology of political repression was well thought out – complex and effective. The ideological and political basis of that repression was the rigid communist ideology, the cult of Tito's personality, and the actions of the party and social organizations. The instruments of political repression were the army and the police, as instruments of force and state security services. The normative-legal framework of political repression was achieved through criminal-legal legislation and the instrumentalization of the judiciary. Four types of persecution of intellectuals are highlighted: (1) persecution of public enemies, (2) trial for tort of opinion, (3) banning of books, newspapers, magazines, theater plays, films and TV shows, and (4) cultural and political cases. Since the causes, content and apparent manifestations of the mentioned cases of political repression and persecution of intellectuals in Serbia are insufficiently researched in our social science, the author advocates for a critical review of the authoritarian aspects of the past of Serbian society and culture and for a new critical evaluation of our contemporary political and cultural history. He believes that the ostracism of intellectuals is inappropriate for a modern society of knowledge, scientific and technical progress, freedom, democracy and the rule of law. The presence of an autonomous, critical intellectual in the modern polis is the key to freedom and democracy. Therefore, the expulsion of experts and the destruction of the intellectual habitus can have fatal consequences for the fate of our people and country.

Keywords: political repression in Serbia, anti-intellectualism, ostracism of intellectuals, tort of opinion, prohibition of artistic and scientific works, betrayal and self-compromise of intellectuals.

Слободан Антонић*
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за социологију

УДК 316.75:323.1(=163.41)

КУЛТУРА ПОНИШТАВАЊА И СРПСКА СОЦИОЛОГИЈА

Сажетак: У првом делу овог прилога објашњава се разлика између културе поништавања и неких старијих, сличних феномена као што су остракизам и цензура. У другом делу даје се преглед критика културе поништавања у академском свету, пре свега у САД и Британији. Описује се и феномен ућуткивања и потискивања мањинског мишљења на универзитетима и у научним институцијама. У трећем делу, даје се пример културе поништавања у српској социологији – реч је о кампањи која је вођена, у делу академске социолошке заједнице, против темата о ЛГБТ питању, објављеном у *Социолошком ирејледу* (3/2021). Против чланака из овог темата није објављена ниједна научна критика, али су они, акцијом која је вођена првенствено преко друштвених мрежа, дисквалификовани као „ненаучни”, „хомофобни” и „трансфобни”. Против једног од аутора је чак поведен и правни поступак по оптужби за „дискриминацију”, док је другом аутору онемогућено да јавно говори о свом чланку. У закључку рада

* Редовни професор, santonic@f.bg.ac.rs. Овај рад је урађен у оквиру истраживања које је финансијски подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451-03-66/2024-03/200163).

указано је на штету која се, оваквим поступцима, наноси слободи научног истраживања и објављивања, а научна заједница је позвана да пружи отпор ширењу културе поништавања и на српску друштвену науку.

Кључне речи: остракизам, цензура, спирално утишавање, одељенска мајоризација, групомишљење, слобода науке, *Социолошки њреїлед*.

Зашто је култура поништавања другачија

Култура поништавања (Cancel Culture) новији је друштвени феномен, препознат 2017. године (Божић Маројевић 2022: 265). Иако подсећа на старије установе *остїракизма* и *цензуре*, култура отказивања¹ од њих се ипак разликује.

Најпре, док иза остракизма и цензуре стоји власт (држава), поништавање је *їриваїйна* (неформална) акција. Она започиње изван формалних установа и организација, спонтаном акцијом на друштвеним мрежама или изјавама ад хок група (Вукчевић, 2021: 140). Највећим делом траје и развија се у *јавносїи*, као облик друштвеног притиска (social pressure), не у установама и организацијама (Божић Маројевић 2022: 267). Може се, наравно, завршити и одлукама формалних тела, али у већини случајева то заправо уопште не мора да се догоди.

1 „Култура” у овој синтагми употребљава се у ширем значењу које та лексема има у енглеском језику – у смислу обрасца, изграђеног лика друштвености. Док у српском „култура” означава уљуђеност, или је то збирно име за све врсте уметности, у енглеском језику, пак, пару „природа – друштво” више одговара пар „nature – culture”. Енглески има два облика придева за „културни”: 1. cultural, у смислу „културан, просвећен, образован, изображен” и 2. curtural, који припада култури у ширем значењу, као обрасцу друштвености; уп. Ристић, Симић и Поповић, 1974: 258.

Друго, суштински важан елемент поништавања је сам елемент *њозива* на поништавање, *ајел* на изопштење (Вукчевић, 2021: 145). Док остракизам и цензуру одликује успешно остварено искључење или ућуткивање, код поништавања је нагласак на моралној прозивци са циљем *јавној срамоћења* (исто, 139). Култура поништавања, наиме, непосредно се надовезује на *културу ѡрозивања* (Call-Out Culture), односно културу *срамоћења и окривљавања* (Shaming and Blaming Culture), као њена ескалација (Божић Маројевић 2022: 265). Она води до успешне мобилизације (дела) јавности – у смислу неформалног слагања с оптужбом, што је довољно за јавно срамоћење (исто, 265).

Треће, будући да је неформална, казна је слојевита, али истовремено и неодређена. У њој су три стратума: 1. успешна прозивка, која је сама по себи јавно срамоћење; 2. позив на својеврсни бојкот „преступника” („културни остракизам” [cultural ostracism]; Norris, 2021), као социјално искључење из (дела) уже или шире заједнице (Mueller, 2021); „поништавајући” бојкот, ако је до краја спроведен, може водити до „убиства личности” (character assassination) – „и даље постојите, али вас нема; говорите, али ваш глас се више не може чути: живи сте, али сте, у ствари, леш” (Ђирјаковић 2021: 174); 3. „преступнику” се наноси озбиљна штета у виду губитка угледа, новца, утицаја или моћи (Вукчевић, 2021: 139).

И четврто, премда и овде, као код остракизма и цензуре, имамо друштвени ефекат *засћрашивања* преко егземпларне казне (chilling effect; за политичку коректност види: O’Donohue and Redding, 2009: 100), апел на поништење је, уз то, и *сињализација врлине* (virtue signaling) самог узбуњивача (морално „ограђивање”; Божић Маројевић 2022: 264). Такође су срамоћење и изопштење морална (идеолошка) самопотврда неформалне групе (одн. дела заједнице). Уз то, будући да је реч о

неформалном друштвеном поступку, одбрана од оптужби или доцнија рехабилитација „преступника” практично су тешко оствариви или чак немогући.

Врста културе отказивања „одувек је постојала, у гласинама, оговарањима и кампањама клеветања, ућуткивања и одмазди”, али сада су „брзина, прљавост и релативна анонимнос²” прибежишта социјалних мрежа олакшале и погоршале стару праксу” (Mishan, 2020). Интернет архиве и претраживачи омогућују да се лако пронађу политички некоректне изјаве из прошлости, због којих се људи данас кажњавају. Један од извршних директора Боинга је 2021. изгубио посао због свог противљења из 1987. да и жене буду пилоти. Иако то тада није био неуобичајен став, а човек се одмах извинио када је откривено какво је становиште заступао када је имао 27 година, његов радни уговор је, због експлозије беса на друштвеним мрежама, ипак раскинут – читавих 34 године после извршеног „преступа” (Kocurova–Giurgiu, 2021: 6).

Култура поништавања део је идеологије „воукизма” (wokeness; енгл. пробуђеност) која друштвену стварност представља као *конструктив* и као директан израз односа *моћи* (Alperstein 2019: 203; Вукчевић, 2021: 141). Пошто је практично све резултат *намењања*, онда никаква посебна аргументација није потребна, већ је довољна јасна и извршна морална осуда као израз *нове конфигурације моћи* (исто, 143). У журнализму, како је то објаснила Маша Гесен (Gessen, 2020), насупрот некадашњег идеала *новинарске објективности* (journalistic objectivity) сада стоји нови идеал *моралне јасноће* (moral clarity) – назвати „објективну чињеницу” (objective fact) њеним именом, „без прибегавања еуфемизмима”. Треба једноставно рећи „Трамп је расиста”, јер је то „објективна чињеница” – око

2 Сва истицања у овом раду, осим ако није другачије назначено, моја су.

које нема и не може бити расправе. Некада је „новинарска објективност подразумевала представљање обе стране расправе из позиције неутралности”, каже Гесенова. Тога више не може да буде: „Неки ставови уопште не би смели да буду предмет расправе: не може се расправљати о чињеницама.” Додуше, може да постоји „сфера легитимне контроверзе” (the sphere of legitimate controversy), али она „не треба да буде безгранична” (boundless). Исказ „Трамп је расиста”, једноставно, не спада у ту сферу, већ потпада под критеријум „моралне јасноће”.

Али, ко одређује шта спада у „сферу легитимне контроверзе”, а шта у домен „моралне јасноће”? То Гесенова није рекла. Очигледно да је одлука о томе израз односа моћи, те се доноси негде у скривеним дубинама „јавности”, а може се променити тек када на истом месту дође до измене конфигурације моћи. Дотле, како се саветује на порталу намењеном нашој омладини која жели да буде у тренду: „#metoo i #cancel су два хештега иза којих стају људи над којима је учињена неправда и који желе да је спрече, па су њошњоу ошравдани и њожелни, а на нама је да поступамо како треба и њришазимо да нас околина не кенселује” (Petković, 2020).

Оваква пракса доводи до обнављања обрасца понашања познатог као *гесношизам већине* (Коштуница, 1978; Чавошки, 1981). Култура поништавања заправо легитимше изразиту нетолеранцију, па и мржњу, према свим алтернативним, и уопште мањинским, идејама или гледиштима. То брзо доводи до успостављања својеврсне ехо коморе (echo chamber; енг. соба одјека), полупропусног мехура (filter bubble), унутар ког се чује само оно што се жели чути (Вукчевић, 2021: 141–142). Уместо друштвеног дијалога вођеног у демократској јавности (Хабермас 1969), култура поништавања убрзава заоштравање *културној раша* (Kaufmann, 2022) – овога пута рата који воде активисти из исте *собе одјека*, а који су повезани

преко дигиталних и друштвених мрежа, против „непробуђеног” дела друштва или против истакнутих носилаца неподобних мишљења.

У САД као земљи у којој се с културом поништавања најдаље отишло, у истраживањима је забележено незадовољство шире јавности због њеног нарастања. Кауфман је утврдио да се већина Американаца противи култури отказивања: од испитаника који су за њу чули, њих 62% има неповољан став, док свега 9% има став прихватања (Kaufmann, 2022). Раније Лизово истраживање показало је да 46% Американаца сматра да је култура отказивања отишла „предалеко”, а однос неповољног и прихватајућег става био је 49%:27% (Lizza, 2020). Расмусенов пак извештај из истраживања јавног мњења показује да „72% Американаца сматра да се ’култура поништавања’ отргла контроли” (RR 2021).

Култура поништавања у академском свету

Сматра се да професор, на универзитетима у САД, ризикује да га сваки студент може анонимно пријавити на друштвеним мрежама с оптужбом да га је на предавању, наводно, повредио неком реченицом или гестом (а witch hunt for words and gestures). То се може завршити бојкотом или чак отпуштањем професора. Израчунато је да су, у раздобљу 2000–2020, неких 84 универзитетска професора у САД отпуштена због политички некоректне изјаве (Rom and Mitchell, 2021: 610).

Тако је универзитет Јужне Калифорније (University of Southern California, Marshall School of Business) заменио хонорарног наставника Грега Патона (Greg Patton) другим предавачем јер је Патон, на предавању из пословне комуникације, рекао да Кинези, приликом пословних састанака, за паузу користе реч „не-га”. Патону је наиме

замерено да „није претходно упозорио студенте да изговор речи 那个 личи на н-реч” (did not warn students that 那个 sounds something like the N-word). Због тога су се поједини црни студенти, када су чули н-реч, осетили увређеним, а њихову увређеност подржали су и остали високошколци из исте наставне групе. Патон је одмах упутио писмено извињење свим студентима, а поновио га је и сутрадан. Али, све је било узалуд. Захвалили су му се на сарадњи (Flaherty 2020).

Брет Вајнштајн (Bret Weinstein) био је професор биологије на колеџу Евергрин у Вашингтону (Evergreen college, Washington). Универзитет је неколико последњих година организовао „дан одсуства” (Day of Absence). Тог датума обојени студенти и наставници не долазе на наставу, како би истакли своју кључну улогу на Универзитету, као и потешкоће које би њихово одсуство подразумевало. Али, 2017. године одлучено је да се улоге замене. Бели студенти и професори позвани су да овог пута они одсуствују – како би се у свему уживели у положај обојених. Вајнштајн се није сложио с овом идејом и послао је мејл факултету. Тврдио је да постоји важна разлика између тога кад нека група одлучи да у знак протеста добровољно напусти заједнички простор – како би истакла своје кључне, али недовољно цењене улоге – и онога када та иста група захтева од друге групе да напусти заједнички простор. Прво је позив на савест, а друго је класична „демонстрација насиља и чин угњетавања сам по себи” (Enck, 2020).

Ово писмо довело је до експлозије беса међу „воук” студентима, који су на друштвеним мрежама тражили Вајнштајново отпуштање, називајући га белим супрематистом (white supremacist)³. Мањи део професора подр-

3 При чему Вајнштајн није био никакав десничарски фанатик, већ самодекларисани прогресивац (self-proclaimed progressive), снажно привржен борби против расизма – чак је учествовао у покрету *Occupy Wall Street*.

жао је *воукисџе*, док је већина уплашено ћутала. Када је Вајнштајн покушао да одржи предавање дошло је до кош-кања између Вајнштајна и демонстраната. Обезбеђењу је из управе речено да не интервенише, нити да смирује демонстранте. Штавише, демонстранти су почели да ометају и наставу коју је држала Вајнштанова супруга, иначе еволуциони биолог. Студенте који су желели да похађају наставу код Вајнштајнових називали су издајницима и спречавали их да уђу у учионице. Схвативши да их управа не штити, а у немогућности да даље држе наставу, Вајнштанови нису имали други избор него да напусте колеџ (Kosirova–Giurgiu, 2021: 3–4).

Из ова два случаја види се образац поништавања на универзитету, како га је, уосталом, и описала америчка Национална асоцијација научника (The National Association of Scholars): 1) професор напише или изјави нешто што *воукисџи* сматрају политички некоректним; 2) настаје негодовање „пробуђених” студената, који од управе захтевају казну; 3) мањи део наставника подржи радикале, док већи део ћути, те се управа на крају приклања маси и кажњава „кривца”; казне се крећу, за наставнике који нису редовни професори (tenured), од суспензије до отпуштања (Acevedo, 2020).

Према истраживању америчке Фондације за индивидуална права у образовању (јануар 2022), преко 42% просветних радника плаши се да изнесе своје мишљење из страха да ће изгубити посао или бити кажњен (Fire, 2022). Норисово истраживање међу политиколозима (Norris, 2021) показује да амерички политички научници оцењују да се култура поништавања „погоршала”, а они који себе виде као ближе „десници” извештавају о све већим притисцима да се држе политичке коректности, о све већим ограничењима академске слободе и о све мање поштовања отворене дебате. Амерички професор права Џонатан Тарли каже: „За тридесет година колико сам у

настави, никада нисам видео овакав ниво застрашавања наставника због онога што напишу на друштвеним мрежама или чак због онога што кажу у слушаоницама (...). Највећу забринутост изазива недостатак било какве доследне или кохерентне заштите слободе говора на универзитетима” (Turley, 2020).

Слично је и у Британији. Британска студија о академској слободи (2020) показала је да страх од поништавања ствара *токсично окружење* (toxic environment), посебно за оне с мањинским ставовима (Kocurova–Giurgiu, 2021: 6). Друго истраживање (Adekoya, Kaufmann, and Simpson 2020) показало је да међу наставницима и научницима у Британији „постоји широка подршка дискриминацији на политичкој основи у објављивању, запошљавању и напредовању” (исто, 7). Неких 37% испитаних наставника и научника изјавило је да је против запошљавања колеге који је (био) за Бреgzит – што вероватноћу одбијања таквог кандидата код пријемне комисије од четири члана подиже чак на 80% (исто, 9). Између трећине и половине њих ниже би оценило пријаву пројекта која долази од истраживача с десним гледиштем (right-wing perspective)⁴. То доводи до прикривања ставова и сужавања поља истраживања, поготово код млађих наставника и научника. Међу онима из области друштвених и хуманистичких наука, 50% симпатизера конзервативаца и 40% брегзитоваца навело је да су се уздржали од објављивања коментара налаза истраживања или од исказивања ставова у настави због „страха од последица по каријеру” (исто, 8). Такође, и 80% чланова британске организације уметника признало је да је њихова радна околина на овај или онај начин бојкотовала уметнике

4 Предлози истраживања замишљених да испитају „обрнуту дискриминацију” (reverse discrimination) – рецимо, дискриминацију мушкараца – готово да немају шансе да буду финансирана (Shields, 2018).

за које су знали да су брегзитовци или конзервативци (Redmond, 2020).

Ескалација културе поништавања у академском свету отворила је питање дугорочног тренда потискивања мањинских становишта на универзитету и у науци. Док су 1969. године у САД 27% професора били „конзервативци”, 1999. године њихов удео је пао на 12%, док данас они чине тек 4% историчара, 3% социолога и 2% професора књижевности (Shields, 2018). Као што рече Најл К. Фергусон (Niall C. Ferguson): „Током мојих 12 година на Харварду постајало је све очигледније да конзервативни професори нису само незнатна мањина, већ и угрожена врста која би могла да изумре” (Kahn, 2021). Однос демократа и републиканаца у хуманистичким и друштвеним наукама у САД 1972. године био је 4:1, после три деценије смањило се на 8:1 (Klein and Stern 2005: 264), док је данас 14:1 (Kaufmann 2020). Овај убрзани нестанак идеолошког плурализма посебно је изражен у елитним колегијама уметности (liberal-arts colleges). Према студији Националне асоцијације научника (National Association of Scholars), однос демократа и републиканаца на Вилијамс колеџу (Williams College) био је 132:1, у Свартмору (Swarthmore) 120:1; а на Брин Мавру (Bryn Mawr) 72:0 (Shields, 2018). У анкети на харвардовом ФАС-у (Harvard’s Faculty of Arts and Sciences) из 2021. године, само 3% наставника између „конзервативан” и „либералан” изабрало је прво, а у анкети на Јејлу (Yale) из 2017. тек њих 7% (Kahn, 2021).

Механизам који доводи до идеолошке униформности на факултетима, а чему нарочито погодује култура поништавања, почива на концепту *спиралне утишјавања* (theory of the spiral of silence) који је формулисала Елизабета Ноел–Нојман (Noelle–Neumann, 1984). Онај ко сматра да његово мишљење није популарно у некој средини пре ће ћутати него говорити; то чини оно друго, гласније мишљење још присутнијим, тако да почиње да изгледа као

мишљење већине; тиме се додатно стишавају опозициона становишта, а претежно гледиште постаје још доминантније, и тако *ad infinitum*. У основи ове динамике налази се страх од кршења доминантних норми и бојазан од ризика друштвене изолације. Поготово људи без чврстог мишљења по одређеним питањима лако подлежу овој спирали, јер они као *информативне знаке* шта треба да мисле узимају оно што други кажу; насупрот томе, они који верују да су у идеолошкој већини отворено ће бранити своје ставове, очекујући потврду и слагање околине. Гласно мишљење на једној страни, и тишина на другој страни покрећу спиралу утишавања.

Важно је разумети да у почетној позицији ове спирале, па ни на њеној средини, није превише важно ко фактички чини већину. Битно је ко је гласнији и агресивнији, ко је у стању успешније да застраши колебљиве и неутралне. Подршка медија, у тој фази утишавања, од пресудне је важности за коначну победу у успостављању униформног мишљења. Заједничким деловањем острашћених професора и студената, уз подршку медија, сви они који (можда и погрешно) верују да су у мањини на неком факултету или студијској групи, односно сви они који се прибојавају прозивки и напада агресивне мањине, биће обесхрабрани да отворено говоре на састанцима, да износе мишљење у радовима, а поготово да се изјашњавају на друштвеним мрежама. Посебно се то односи на теме које су црвено дугме (*hot button*) за нападе чувара политичке коректности, попут питања пола/рода и сексуалности, расизма и етничких или верских идентитета. Овај „процес може на крају поткопати толерисање супарничких мишљења, произвести *мишљење у групи* (*groupthink*) и појачати ризик од потврђивања пристрасности (*confirmation bias*) у друштвеним наукама” (Norris, 2021).

Групомишљење (*groupthink*) сматра се типичном „академском идеологијом (*academic ideology*)”, код које је

„једногласност (unanimity) неке групе за њу довољан разлог да је уверена да *зна*” – то јест да је у поседу истине, да је безупитно у праву (Klein & Stern, 2009b: 587). Тиме се образује и учвршћује група која је „изолована, самоафицирајућа и самопојачавајућа” (insular, self-perpetuating, and self-reinforcing; исто, 588). Групомишљење је по правилу учинак деловања *одељенске мајоризације* (departmental majoritarianism): пошто се кључне одлуке доносе већином гласова – а то су све одлуке које се тичу запошљавања, унапређења у виша звања, постављања на уредничке и друге позиције у часописима и матичним одборима, одлуке о рангирању часописа и институција, о наставним оптерећењима, о семестралним одсуствима, о ангажовању сарадника... – свако остајање у мањини носи ризик изолације и маргинализације. Теорије о формирању група и о друштвеној динамици (theories of group formation and social dynamics) указују да друштвене групе теже да привлаче придошлице које су попут њих, док напротив уклањају и одбијају другачије и неприлагођене. Тако 51% постаје 55%, затим 60%, па 70%, 80% и 90% – све док се на крају не стигне до чистих 100%. „Мајоризација тежи да произведе идеолошку униформност на одељењу” (majoritarianism tends to produce ideological uniformity in a department; исто, 589).

Идеолошка униформност на одељењу доводи до идеолошке униформности у читавом домену струке коју контролише дотично одељење. Постоји природна тенденција овладавања условима саморепродукције: одељење које контролише бар један добро рангиран часопис и има аутономију у производњи доктораната и у унапређењу у наставничка звања комплетира се као затворени систем (Klein & Stern, 2009b: 592). Стога се пред одељенске дисиденте постављају често несавладиве препреке: они не могу „нормално” да докторирају, да објављују, да се запошљавају, да буду унапређени, да имају своје доктор-

анте – или све то могу, али уз вишеструко веће напоре од других⁵. Свако убрзо увиђа да се дисидентство у науци не исплати, а поготово то виде млађи научници. Већина интелектуалаца развија свој идејни сензибилитет до двадесет пете или тридесете године (Sears and Funk 1999), а касније га ретко суштински мења – само се изоштрава или развија (Ditto and Lopez 1992; Nickerson, 1998). Тако се код млађих научника укоренује опортунизам, који додатно ојачава одељенски идеолошки униформизам, а што онда онемогућава ендегену промену доминантног одељенског становишта. Униформност доводи до затварања, а затварање до догматизације науке.

Први знак догматизма је ароганција – сви који су изван клуба третирају се с ниподаштавањем, као незналице и научни провинцијалци. Пошто не допуштају ни спољне, нити унутрашње изазове, чланови клуба више не тестирају своје концепције и становишта, па њихови обрасци мишљења (the habits of thought) постају све неразумнији и тврдокорнији (foolhardy and close-minded; Klein & Stern, 2009b: 596). Успоставља се *колеktivна рационализација затвореног ума* (Closed-Mindedness Collective Rationalizations; исто): сва алтернативна објашњења или ривалска истраживачка питања приказују се у искривљеном, погрешном или карикатуралном облику, да би се онда лако одбацила као *ненаучна*. У стручној продукцији, у другом кораку, све више доминирају клишеизација, стереотипизација и доктринарство, као и *самоцензура* – не објављују се сопствени налази, мишљења или чак ни неодумице које и најмање одступају од клупске догме (Klein & Stern, 2009b: 597).

5 Постоје јаки статистички показатељи да „конзервативни” („либерални”) научници морају да објаве више књига и чланака како би добили исте послове, положаје или звања као њихове „либералне” колеге; видети Rothman and Lichter 2009; исто и Shields, 2018.

Али, тврдокорни заступници догме почињу да сумњају да постоји претварање (*preference falsification*) и лажно представљање⁶. То у трећем кораку води до *ширења њараноје*: јавља се нетрпељивост према сваком за ког се посумња да не дели непоколебљиву веру у догму. Они који не показују довољно ентузијазма за догму доживљавају се као потенцијални јеретици и рушитељи доктрине, што доводи до још строжије провере „сумњивих” налаза и мишљења, као и до искључења из клуба и за најбезазленије одступање. То опет, повратно, доноси још више униформности, нетолеранције, догматизма, селективне пристрасности у обради података, прогона алтернативних објашњења и ривалских концепција итд. (исто).

Униформност одељења доводи до униформности у настави, што само по себи штети студентима, ограничавајући разноликост и опсег научних идеја с којима се сусрећу, као и њихову способност да разумеју важност слободне научне дебате (Maranto, Redding and Hess 2009: 6). Поред политичке коректности – тог „страшила које је

6 Недовољно „либерални” научници, који су изван главне струје политичке коректности, често бивају принуђени да разводњавају своје идеје или крију своју позицију (Klein & Stern, 2009b: 598). Неки отворено конзервативни професори чак кажу да су били озбиљно кињени (*badly mistreated*), посебно они из политизованих дисциплина, или они који су изражавали културно конзервативне ставове (Shields and Dunn, 2016). „Ми тврдимо да је релативно одсуство конзервативних, либертаријанских и неолибералних мислилаца и гледишта са универзитета делимично узроковано дискриминаторском праксом академског особља” (Maranto, Redding and Hess 2009: 5). Стога „нелиберални” научници и наставници понекад показују обрасце понашања сличне поступцима других маргинализованих група – попут сигнализирања свог скривеног идентитета могућим савезницима на непријатељској територији, тако што се узгред набаци име одређеног аутора или организације (као што је Национална асоцијација научника [National Association of Scholars]), у ишчекивању позитивне реакције саговорника (Ceaser and Maranto, 2009: 213).

највише мучило америчко високо образовање последњих година” (исџо, 3) – доктринарна монокултура један је од главних проблема америчких универзитета. Она води идеологизацији науке, замени наставе индоктринацијом, снижавању академских стандарда⁷, борнирању и бирократизацији академског живота и слично (исџо, 7).

Униформност је посебно изражена у академској социологији. У области истраживачких пројеката, већински притисак обесхрабрује „нелибералне” социологе да истражују табу теме и идеолошки непријатне чињенице. Друго, и када се дође до одређених података који су у нескладу с догмом или су пак идеолошки непријатни, они се занемарују тако што се прећуткују или им се једноставно припише статус „ирелевантног”. И треће, на нивоу тумачења, алтернативне („нелибералне”) концепције не узимају се у њиховом најјачем виду, већ се о њима углавном извештава тако да се апстрахују како од њихове теоријске аргументације, тако и од реферисања на искуствене чињенице (Martin, 2015). Социолози који су идеолошки одступници (ideological outliers), односно социолози који нуде неидеологизовану социологију, осећају се маргинализовано унутар саме професионалне заједнице (Cardiff and Klein 2005; Deflem, 2005; Yancey, 2011; Smith, 2014)⁸. То је потврдило и Јансијево испитивање ставова 477 америчких

7 Видљиво по замени фундаменталних теоријских курсева с бесмислицама типа: Квир музикологија (Queer Musicology), Фалус (The Phallus), Излазак из клозета: секс, род и јавни тоалет (Outing the Water Closet: Sex, Gender and the Public Toilet) итд. Davis Hanson, 2009: 201–202.

8 Они тврде да се исти образац привилегованости који се приписује „белцима” у САД може применити и на „либерале” у академском свету: „либерали” не морају да брину да ће њихови академски кандидати бити исмејани, не морају да брину о томе да ли ће сметати репутацији својих доктораната, не морају да брину о томе да ли се иза одбијања њиховог рукописа заправо крију идеолошки, а не стварни научни разлози, и тако даље (Jussim, 2012).

социолога (Yancey 2011): око 30% социолога је признало да не би запослило социолога с „десним” политичким уверењима⁹, а 39% социолога не би запослило социолога евангелисту (evangelicals). Сам Јанси је, иначе, црни евангелистички хришћанин, а о свом академском искуству каже: „Изван академске заједнице имао сам више проблема као црнац; али, у академској заједници имам више проблема као хришћанин” (Kristof, 2016).

Пример културе поништавања у српској социологији

Трећа свеска *Социолошкој прејледа* за 2021. годину имала је блок текстова посвећених теми: „Род, језик и политика”. У оквиру те теме објављени су следећи радови: Уводник (Антонић, 2021b); Родна сензитивност парламента Србије (Вукомановић, 2021); *Circulus vitiosus* дихотомије пол/род: феминистичка полемика са транс активизмом (Вуковић, 2021); Један теоријски оквир за разумевање актуелних ЛГБТ питања у Србији данас (Антонић, 2021a); Утицај судске праксе на законску регулативу у области права ЛГБТ заједнице (Човић, 2021); Прилог расправи о друштвеном признавању браколиких и породицоликих друштвених појава (Шуваковић, 2021); Угрожавање принципа секуларности новим

9 Однос регистрованих гласача–присташа демократске и републиканске странке (2004–2005) међу социолозима на универзитету у САД је 44:1 у корист ДС; ради поређења, међу економистима је 3:1, а међу филозофима 5:1 (Klein and Stern, 2009a: 16). Када је реч о самодекларисаним присташама (2007), тај однос је међу социолозима 20:1 (међу економистима 3:1; исто, 22). Једно универзитетско истраживање из 2006. дало је прилику испитаницима да себе означе као „марксисте”. Од укупног броја наставника, марксиста је било 3,0%, али је тај удео међу социолозима био 25,5%; исто, 27).

законским решењима у Републици Србији (Лазовић и Илић, 2021); Дивља градња у сфери језика (Ракић, 2021); Српски језик, друштво, идеологија (Костић Тмушић и Ђукић, 2021).

Темат је припремљен на уобичајени начин. Осам месеци раније објављен је у часопису позив за слање радова у оквиру теме. Сви радови су прошли стандардни пут слепих рецензија. С обзиром на осетљивост теме (по мерилима политичке коректности), у Уводнику је уредник блока назначио

„да између неких од аутора нашег темата постоје разлике (...). Али, Уредништво *Социолошкој њрејледа* снажно подржава слободу научног истраживања и истински дијалог између различитих теоријских позиција, вредносних ставовишта и концепција друштвених политика. Сматрамо да је дужност водећих националних часописа у области друштвених и хуманистичких наука да отворе своје странице за сво богатство и плурализам нашег научног живота, који се, нажалост, често гуши неакадемским и хетерономним стандардима режима истине и политичке коректности” (Антонић, 2021b: 620).

На крају је додато „да одговори на ова и друга питања која ће читаоци наћи у нашем темату нису и коначни, те да су многи од њих тек могуће хипотезе за даља социолошка истраживања”, па је наглашено да „наш часопис остаје отворен и за другачија виђења, оспоравања и полемике везане за ову занимљиву, важну и динамичну социолошку тему” (Антонић, 2021b: 620–621). Иначе, *Социолошки њрејлед* (осн. 1938) штампа се двојезично, на српском и енглеском (од 2017), а издавач часописа је Српско социолошко друштво (осн. 1954). Целокупна архива часописа доступна је преко интернета (socioloskipregled.org.rs) и бесплатна је за коришћење. Главни уредник у време објављивања темата био је Урош

Шуваковић, а часопис је код Министарства науке имао високи ранг М23 („Међународни часопис”).

Два дана пошто је нови број постављен на сајт, а социолози о томе циркуларним писмом обавештени, покренута је „Петиција дела социолошке заједнице” (Peticija, 2021). У њој се између осталог каже: „Као део социолошке заједнице Србије, желимо да реагујемо поводом темата (...) који садржи проблематичне ставове поводом истополних заједница и ЛГБТИ особа” (исто). За те ставове се у петицији затим тврди да „представљају не само подстицање на дискриминацију према том већ стигматизованом делу популације, већ су у питању и аргументи који су *сиорни са научној сѿановнишиа*” (исто). Каже се још да „изнети ставови не одговарају чињеницама, да су *ненаучни*, вређају достојанство ЛГБТИ особа и подстичу дискриминацију, те су злонамерни” (исто).

Тврди се да је „социологија као наука”, проучавајући „друштвени живот ЛГБТИ особа”, „пружала отворену подршку за друштвену интеграцију и слободу од дискриминације”, а посебно се истиче да социолози „у другим републикама бивше Југославије већ дуже од десет година” дају „подршку истополним заједницама”. Истиче се став потписника петиције „да социологија као наука може и треба да пружи свој допринос дубљем разумевању начина живота и проблема са којима се сусрећу ЛГБТИ особе”, а затим се каже:

„*Научни приступ нас обавезује не само да разумемо искуства ЛГБТИ особа кроз њихове потребе и егзистенцију која ни на који начин не угрожава хетеросексуалне особе, већ и да подржимо права овог дела популације која су и законски гарантована у многим демократски уређеним државама света и региона*” (Peticija, 2021).

Петиција је покренута на Одељењу за социологију и Институту за социолошка истраживања (ИСИ) Фило-

зофског факултета у Београду, а потписало ју је 15 чланова Одељења: професорка емерита Марија Богдановић; редовни професори Мина Петровић, Ивана Спасић, Марија Бабовић, Смиљка Томановић, Нада Секулић, Исидора Јарић (управница Одељења), Слободан Цвејић и Душан Мојић; ванредна професорка Вера Бацковић; доценти Јелена Пешић, Јелисавета Петровић, Драган Станојевић, Ирена Петровић и Немања Звијер. Са Одељењског института (ИСИ) петицију су потписали Марија Радоман, Тамара Петровић Трифуновић, Милица Ресановић и Селена Радовић. Од нишких социолога, потписници су: редовни професор у пензији Драгољуб Б. Ђорђевић, редовне професорке Данијела Гавриловић и Драгана Захаријевски, ванредни професори Јелена Петковић и Предраг Цветичанин, доценти Милош Јовановић, Немања Крстић и Јелена Божиловић. Из Новог Сада, потписник је Ана Пајванчић Цизељ, ванредна професорка. Међу осталим потписницима (укупно 254), налази се и већи број студената, као и лица која нису социолози, попут професора Владике Цветковића, с Рударско–геолошког факултета (академика САНУ), или Иване Михајлов, студенткиње психологије, Немање Раичевића, наставника књижевности, или Теодоре Вујић, дипломираног филолога (Peticija, 2021) итд.

Прављење петиције против неког научног часописа, односно темата, био је (и остао) потпуни преседан у пракси наше научне заједнице. Поготово је био преседан покушај оспоравања *научности* чланака објављених у високо рангираном научном часопису. У петицији, наиме, није посебно помињан ниједан чланак из темата, нити аутор, већ се четири пута говорило о „чланцима” из тог броја *Социолошког ирегледа* – што је подразумевало да је реч о више спорних чланака, док се два пута говорило о (целом) „темату” који, према ауторима петиције, „садржи проблематичне ставове” (Peticija, 2021). Тако је

овом петицијом научни карактер свих осам чланака из темата био доведен у питање.

Међутим, од самог почетка било је јасно да је петиција покренута највише због чланка Уроша Шуваковића „Прилог расправи о друштвеном признавању браколиких и породицоликих друштвених појава” (Шуваковић, 2021). У петицији, наиме, када су помињани „спорни ставови” из темата, алудирало се првенствено на овај текст¹⁰. Шуваковић је одмах био изложен нападима и преко друштвених мрежа (где је осим његовог, као споран, помињан и мој чланак).

Рецимо, Смиљка Томановић је у једном посту на свом фејсбук профилу написала да је Шуваковић „објавио темат са својим и псеудонаучним текстовима својих идеолошких истомишљеника – згађена сам што то удружење (Српско социолошко друштво – С. А.) и тај часопис (*Социолошки њрепег* – С. А.) имају реч социологија у свом називу и тиме је прљају” (*sic!*; Томановић, 2021a). У другој објави Томановићева је написала да је „у питању пример злоупотребе уређивања једног раније угледног научног часописа (*Социолошкој њрепег*а – С. А.), да би се уређивачким радом главног и одговорног уредника (Уроша Шуваковића – С. А.) и уредника темата (Слободана Антонића – С. А.) објавили њихови идеолошки памфлети под плаштом научних радова” (Томановић, 2021b). А у трећој објави је написала да је петиција „леgitиман начин реаговања једног дела научне заједнице на праксу да се у научном часопису под називом научни чланци објављују ненаучни текстови у којима се износе

10 „У чланцима се имплицира да су ЛГБТИ особе посебно опасна врста претње деци, па се заговара да ’хомосексуална права’ не могу бити изнад заштите дечјих права и наводи се сумња да социјализација деце од стране истополних парова може бити ’успешна’ (иако ту тезу побијају истраживања). Такође, наводи се теза о угрожености права већине становника наше земље као и да ’постојање хомосексуалности свакако није добро са аспекта колективног друштвеног интереса” (Peticija, 2021).

ставови који су дискриминишући према једној друштвеној групи и тиме се манипулише јавност” (Томановић, 2021с).

Као што се види, не само да се одрицао научни карактер чланака, при чему су се они дисквалификовали као „идеолошки памфлети”, већ се доводио у питање и научни (социолошки) карактер читавог часописа. Ваља напоменути да се све то дешавало док још увек није објављена – а како ћемо видети никад није ни била објављена – научна критика оспорених чланака, већ се све сводило на необразложену дисквалификацију текстова и аутора – што је неминовно свему давало карактер научне и друштвене клевете. Осим оптужби по друштвеним мрежама, петиција је одмах (1. новембра) објављена и на сајту дневног листа *Danas*, као и на сајту *Peščanika* (Peticija, 2021) – дакле у водећим медијима „грађанске” Србије.

Уредништво часописа реаговало је саопштењем (Одговор, 2021). У њему се најпре осуђује „настојање, супротно елементарним нормама научне заједнице, да се једно питање измести из оквира уобичајених научних процедура и научних дискусија и пребаци у домен *јул-иледисциплина*, где ће се – чак и без озбиљног читања научних радова – олако дисквалификовати свако другачије мишљење”. Наглашава се да „научна заједница не познаје петицију као облик утврђивања истине или заблуде”, те да „у академској заједници, када постоји неслагање, научна полемика је уобичајени и стандардни облик дијалога”. Избор петиције као начина комуникације унутар научне заједнице, оцењује се као „некоректна политизација научног рада и недопустиви притисак на слободу научног стваралаштва” (Одговор, 2021: 1866).

У саопштењу Уредништва се затим каже: „Позивамо сваког ко жели да критикује одређене налазе из чланака објављених у последњем броју нашег часописа да пошаље свој прилог *Социолошком ирепеду*, или га упути неком другом научном часопису.” Истиче се да су

„неприхватљиве паушалне дисквалификације о 'ненаучности' читавог блока текста”, и указује да би се „том методом – пуког прилепљивања етикете 'ненаучности' – могли дисквалификовати било која теорија, налаз или аргументација у било којој науци, а нарочито у друштвеним и хуманистичким наукама” (исто).

Редакција је наглашавала да „објављени темат није никакав идеолошки или политички манифест (па да је потребно против њега писати петиције), он није унисон по више отворених питања, већ изражава сав плурализам становишта која постоје у савременој социологији, па и код нас” (Одговор, 2021: 1867). Уредништво подсећа да се „научна истина не утврђује бројем потписа на петицијама, већ снагом научних аргумената изнетих у научним часописима и књигама” и позива „сваког ко жели да достави свој прилог у коме ће, у складу с уобичајеним академским стандардима, изнети критику било ког чланка објављеног у *Социолошком прегледу*”. Редакција је такође позвала „да се такви прилози објаве и у другим научним часописима, зборницима или монографијама – то је једини прихватљиви начин вредновања и унапређивања научног сазнања” (исто).

Наду да ће ипак бити публикована научна критика темата побудио је, убрзо, позив да се доставе радови за темат „Живети између пола и рода”, часописа *Sociologija* (Poziv, 2022). *Sociologija* је часопис који штампа одељенски институт (ИСИ) заједно са Социолошким научним друштвом Србије¹¹, а чији је председник тада била Смиљка Томановић. Позив су потписале Нада Секулић

11 Ово удружење је настало после више несупешних настојања доминантног дела Одељења за социологију Филозофског факултета у Београду да успостави контролу над Српским социолошким друштвом. Како то није успело, формирано је ново удружење у коме је Одељење могло да има потпуну кадровску и другу контролу.

и Марија Радоман, које су, иначе, сматране иницијаторкама петиције¹² (петицију је потписао и главни уредник *Sociologije* Далибор Петровић). У позиву се каже да „искључивање различитости које се не уклапају у хетеронормативне оквире, нарочито у Србији данас, није ограничено само на политичку сферу или свакодневни живот”, већ да је и „академско поље такође изразито хетеронормативно”. „Можемо рећи да се хетеронормативност подразумева у друштвеним наукама”, стоји у позиву, уз утешну констатацију да „конзервативни дискурси не карактеришу друштвене науке само у Србији” (Poziv, 2022).

Међутим, када се овај темат појавио у *Sociologiji* (vol. 64/2022, бр. 3),¹³ испоставило се да у њему није било ни једне речи о наводно научно упитном темату из *Социолошкој љрепеледа*. Од аутора темата у *Sociologiji* њих петоро је потписало петицију: Нада Секулић, Марија Радоман, Нађа Бобичић, Тамара Џамоња и Милош Јовановић. Али, нико од аутора није нашао за сходно да се макар осврне, ако не и покаже, у чему се тачно састоји „ненаучност” чланака из *Социолошкој љрепеледа*.

Такође, у *Годишњаку за социологију* (бр. 2, за 2022), чији је издавач Филозофски факултет у Нишу (Департаман за социологију), објављен је блок чланака на тему „У постјугословенским транс световима”, а у њему и текст коуредника блока Бојана Билића „(Пост)социјалистичке невоље с родом: трансфобија у српском левом активизму” (Билић, 2022)¹⁴. У чланку се, у фусноти

12 Марија Радоман први је потписник петиције, а позив члановима Одељења за социологију Филозофског факултета у Београду, да потпишу петицију, стигао је од Наде Секулић.

13 Доступан овде: <http://skr.rs/zmh2>.

14 Печ је о преводу текста: Bojan Bilić, „(Post)socialist gender troubles: transphobia in Serbian leftist activism“, *Transgender in the Post-Yugoslav Space: Lives, Activisms, Culture*, ed. by Bojan Bilić,

12,¹⁵ каже да је „Социолошки *йреїлед*, под велом научне слободе, донео низ проблематичних, како хомо (нпр. Шуваковић, 2021) тако и трансфобних (Вуковић, 2021), ’доприноса’ актуелној дебати о (хомо)сексуалности и (транс)родности у српској јавној сфери” (Билић, 2022: 199). Међутим, аутор није изнео никакво образложење за овакве дисквалификације два научна чланка, већ се код њега све свело на лепљење политичких етикета – и то узгред, у фусноти, као да је ствар самоочигледна и општепозната. И сам Билић је, баш као и главни уредник *Годишњака за социологију* Милош Јовановић, потписник петиције¹⁶, што је ваљда било довољно да се дисквалификације из ње могу узимати као *неосијорна научна истиина* коју нема ни потребе доказивати.

Штавише, уместо очекиваног отварања научне дискусије, почео је *йравни* прогон Уроша Шуваковића. Није прошло много, а у листу *Danas* објављена је вест да је НВО „Да се зна” против Шуваковића „поднело притужбу Поверенику за заштиту равноправности због дискриминације ЛГБТ+ особа” (Diković, 2022). Ова НВО је, иначе, специјализована за правни прогон јавних личности у Србији због наводне дискриминације ЛГБТ+

Iwo Nord, and Aleksa Milanović, Policy Press, pp. 155–176. Исти чланак је прештампан и у књизи: Bojan Bilić & Aleksa Milanović, *Postjugoslo/avenski TRANS: životi aktivizmi culture*, Multimedijalni institut, Zagreb, str. 240–264.

15 У енглеском и хрватском издању овог чланка то је фуснота 10.

16 Петицију је потписало укупно петоро (од девет) чланова редакције *Годишњака за социологију*: Милош Јовановић, Немања Крстић, Драган Станојевић, Јелена Божиловић и Александра Николајевић, као и Бојан Билић (афилијација у тексту: Факултет за филозофију и педагогију Универзитет у Бечу, Аустрија; афилијација у импресуму часописа: Dipartimento di Scienze Politiche e Sociali, Università di Bologna), који је члан Међународног уређивачког одбора *Годишњака за социологију*.

особа. Жртве њених показних прогона, у виду вишегодишњих суђења, били су, рецимо, Бранислав Ристивојевић и Владимир Димитријевић (видети о ова два случаја: Антонић, 2021с: 297–317). У вести се посебно истицало да је „’Да се зна’ заједно с колегама и колегиницама из социолошке заједнице радило на тексту притужбе против Шуваковића” (Diković, 2022).

У следећем кораку, повереница је затражила од Шуваковића да се изјасни о притужби да се у његовом тексту објављеном у *Социолошком ирејледу* „налази велики број нетачних, дискриминаторних и научно неутемељених тврдњи о истополним заједницама и ЛГБТ+ заједници” (Притужба, 2022: 4), као и да се овим његовим чланком „у широј јавности ствара страх и паника у вези са ЛГБТ+ особама и подстиче стигматизација ЛГБТ+ особа у Србији” (Притужба, 2022: 6). Пошто је оптужен за дискриминацију на основу „сексуалне оријентације” (Притужба, 2022: 3), повереница је подсетила Шуваковића да Закон о забрани дискриминације (чл. 45, ст. 2) прописује да је *окривљени* дужан да доказује да није било дискриминације, а не подносилац притужбе или повереник (што ће рећи – не важи претпоставка невиности). Зато га је позвала да се изјасни (и докаже) да ли је или није извршио дискриминацију ЛГБТ+ особа у Србији (Притужба, 2022: *i*).

Шуваковић је одговорио, најпре, упозорењем да притужба „представља покушај нарушавања аутономије научног рада и моје аутономије као члана академске заједнице – професора Универзитета у Београду” (Шуваковић, 2022: 4). У том смислу, Шуваковић је затражио и добио мишљење Омбудсмана Универзитета у Београду, које је приложио свом одговору, а у коме стоји да „изношење закључака који су резултат анализе истраживачке грађе и научне расправе, није дискриминаторни акт” (Омбудсман, 2022: 3). Такође, по мишљењу Универзитетског омбудсмана, „ауторов рад се не може сматрати

чином дискриминације, већ изразом слободе мишљења и научног рада”, а „о тачности ауторових закључака се може расправљати, али у оквиру другог научног или стручног рада” (исто).

У том смислу, Шуваковић указује да „научни рад може (и треба) да буде предмет научне полемике и научне критике, (...) али научно полемисати и критиковати могу само они који се баве науком” (Шуваковић, 2022: 4). НВО „Да се зна”, пише Шуваковић у свом одговору, није научна организација, као што ни орган пред којим се води поступак није и не може бити научни арбитар у евентуалном спору (Шуваковић, 2022: 5). Али, ако је истина да је НВО „Да се зна”, како пише у вести из *Danas*, „заједно с колегама и колегиницама из социолошке заједнице радило на тексту притужбе против Шуваковића”, онда Шуваковић жели да позове организацију „Да се зна!” „да наведе (њихова – С. А.) имена и презимена”, „пошто није етички исправно да се неко прикрива иза НВО, уместо да води јавну научну полемику” (исто).

Шуваковић истиче да, „ако се изврши детаљнији увид у садржину Притужбе и садржину Петиције, видеће се запањујуће сличности, заправо исти рукопис” (Шуваковић, 2022: 15), закључујући да је очигледно ту на делу „обрачун са појединцем који није по многим питањима (не само научним) сагласан са потписницима Петиције” (исто, 15–16). Шуваковић се, међутим, позива на став Европског суда за људска права (пресуда од 27. маја 2014, Мустафа Ердоуан и др. против Турске, пар. 40), да Европска конвенција о људским правима, у оквиру права на слободу изражавања (члан 10), јамчи „академску слободу у истраживању” (*academic freedom in research*) која обухвата и „слободу научних радника да слободно изражавају своје погледе и мишљења, чак и ако су контроверзна и непопуларна, у областима свог истраживања, професионалне експертизе и компетенције” (Шуваковић, 2022: 16).

Шуваковић даље наглашава „да термини *браколики* и *њородицолики* уопште нису пејоративи у српском језику, већ имају јасно значење: то је нешто што личи на нешто, али није идентично са тим” (Шуваковић, 2022: 6). Он као доказ овој тврдњи прилаже писмено мишљење које је добио од председника Одбора за стандардизацију српској језика САНУ Срете Танасића, а у коме стоји да „придеви *браколики* и *њородицолики* нису пејоративи” (Танасић, 2022: 1), те да „аутор не користи језик као средство дискриминације” (Танасић, 2022: 2). У том смислу, Шуваковић наглашава да „употребом ових термина, ја прихватам постојање истополних заједница као друштвених појава *de facto*, али не прихватам да су идентичне браку, зато што *немају друшћивену леићимацију*” (Шуваковић, 2022: 6; истакао У. Ш.).

Повереница за равноправност је дотада водила више сличних спорова против универзитетских професора (Милан Брдар, Бранислав Ристивојевић) или против научних радника (Миша Ђурковић, Владимир Димитријевић), по оптужби „за дискриминацију ЛГБТ популације” (видети Антонић, 2021с: 295–317). Али, ни у једном од тих случајева „медиј дискриминације” није био научни часопис, односно текст у њему. Поготово је био незгодан допис Универзитетског омбудсмана у коме је изричито одбачена могућност да се као „акт дискриминације” може узети чланак објављен у научном часопису.

Зато је повереница вероватно сутерисала „узбуњивачицама” да се иде на медијацију. Тако је НВО „Да се зна” славодобитно објавила, а лист *Danas* радосно пренео, „да је у првом поступку медијације поводом говора мржње, професор Урош Шуваковић упутио извињење ’квир заједници’ због ставова које је изнео” (*Danas online*, 2022).

„После конструктивног разговора у коме су обе стране изнеле своје ставове о спорним деловима текста, про-

фесор Шуваковић је Удружењу и квир заједници упутио извињење, као и обећање да ће се у даљем раду суздржати од коришћења наведених израза које квир заједница сматра увредљивим”, стоји у саопштењу. „Такође, професор Шуваковић је рекао да подржава захтеве истополних парова у правцу легализације истополних заједница, што је експлицитно навео већ у апстрактну свог научног чланка, али да задржава право, не само са аспекта коришћења слободе академског рада и научног стваралаштва већ и са аспекта коришћења права сваког грађанина да учествује у дискусији о различитим законским предлозима, да тај процес и понуђена законска решења из свог угла, критикује” (Danas online, 2022).

На крају саопштења пише да је „удружење 'Да се зна!' прихватило извињење професора Шуваковића и његово обећање да у будућности неће користити изразе са увредљивом конотацијом за квир заједницу. Тиме је поступак медијације успешно завршен” (Danas online, 2022; Саопштење, 2022: 2).

Међутим, тиме ипак није била завршена акција поништавања везана за темат *Социолошкој њреїледа*. У Библиотеци града Београда феминистичка група „Женска солидарност” организовала је, 10. априла 2023, читалачки скуп на тему „родно-критичког феминизма”. На скупу је требало да се суоче два различита (феминистичка) мишљења изражена у два чланка: један је био Наде Секулић, потписнице Петиције, а други Ане Вуковић, која је представљена управо њеним чланком из темата *Социолошкој њреїледа*. Поново се јавила НВО „Да се зна” и „затражила отказивање читалачке вечери посвећене такозваном 'родно критичком феминизму' у Библиотеци града Београда, истичући да овај догађај јасно подстиче нетолеранцију према трансродним особама” (N1, 2023). И доиста, управа библиотеке је, свега шест часова пре одобреног почетка, отказала читалачко вече.

Прави разлог отказивања објаснила је Марија Радоман. Она је указала да је „догађај у старту опасан и проблематичан, јер један од два текста најављених научница, садржи бројне дискриминаторне изразе упућене транс особама, а пре свега транс женама”. Проблем је у томе што је „на догађају требало да буде представљен један афирмативни текст и један који је трансфобичан”, а „научно мишљење је у овом случају компромитовано, јер је против броја часописа *Социолошки ирејлед* (један од текстова би био представљен на отказаном догађају), већ реаговало преко 250 научника, научница, предавача и студената, када су 2021. године потписали саопштење у коме критикују отворену дискриминацију ЛГБТИQ особа” (Radoman, 2023). Тако се догодило да се о једном чланку из темата *Социолошкој ирејледа* чак није смело ни разговарати, и то у оквиру дебате – где би била присутна и друга страна!

Охрабрујуће у свему било је ипак то што је Нада Секулић изразила неслагање с отказивањем читалачке вечери (Sekulić, 2023)¹⁷. Такође је охрабрујућа била и реакција Лезбејске и геј солидарне мреже, пре тога, која се супротставила дисквалификацији темата у *Социолошком ирејледу* и заложила за пуну слободу научног стварања.

„Тезе изнете у научном, у овом случају социолошком часопису, оспоравају се у истом формату, а не путем јавне реакције чији циљ није изношење контрааргумента и тачних научних података (за које се у петицији тврди да постоје), већ јавно згражавање над ’проблематичним’ ставовима. (...) Нама је, као дискриминисаној групи, у интересу да се ста-

17 Тиме се она јасно дистанцирала од психополитичке горљивости своје докторанткиње. Радоманова је, наиме, докторирала 2018. код Секулићеве на тему: Хомосексуалне заједнице у Београду: компаративно истраживање ставова хетеросексуалаца и хомосексуалаца о феномену хомосексуалних заједница.

вови научне заједнице формулишу са научним интегритетом, разоткривањем неистина и изношењем тачних научних увида. Уколико су њихови закључци засновани на наметнутом једноумљу, јавност у њих неће имати никакво поверење, што може довести једино до општег неповерења у науку.

Такође сматрамо да повод отвореног писма није искрена брига о хомосексуалцима или борба против хомофобије, већ да су мотиви иза њега личне или кланске размирице, радије него реакција струке. Лезбејке и гејеви су овде просто искоришћени као штит за оваква разрачунавања. Овакво паушално ућуткивање колега и покушаји цензуре који нису потковани контрааргументима и реалним подацима и истраживањима на које би се они ослањали, није у интересу нити нас као хомосексуалаца, нити шире заједнице” (ЛГСМ, 2021).

Међутим, поништавајућа хајка на професора Шуваковића није престајала. У књизи која страним читаоцима излаже кратку историју српске социологије (Spasić, Pešić, and Babović 2022), три потписнице петиције ставиле су Шуваковића у изразито негативни контекст актера који су заузели високе институционалне позиције у социологији, али су „задржали тесне везе с владајућим политичким партијама” (Spasić, Pešić, and Babović 2022: 88). За самог Шуваковића је на том месту речено да је „био на положају заменика начелника аналитике у служби државне безбедности Милошевићевог режима”, без навођења извора за ту тврдњу (исто)¹⁸. Целокупни

18 Извор за ову дисквалификацију је вероватно српска Википедија (одредница о Шуваковићу), која се пак позива на један портал (Инсајдер, 2018) – при чему се у прилог тој тврдњи, на самом порталу, не наводи нити сведочење, ни неки документ. Сам професор Шуваковић, у писму аутору од 16. јануара 2024, каже да је реч о „нетачној” информацији. У сваком случају, преношење недовољно проверених, рекла-казала информација, у научној публикацији намењеној страним читаоцима, доиста показује жељу да се Шуваковић на сваки начин, у научној заједници, дискредитује и „поништи”.

Шуваковићево деловање у социологији тако је сведено искључиво на његов политички ангажман од пре четврт века, чиме је сама информација попримила карактер *денунцијације*. Наиме, није нађено за сходно да се помене – а што би за страног читаоца свакако било значајно – рецимо, Шуваковићев изузетно важан и храбар уреднички потез у *Социолошком њреїледу*, када је (2017) одлучио да часопис почне да излази двојезично, са српском и енглеском алтернацијом чланака.

„Морам да признам”, о томе сам писао, „да сам, као тадашњи члан редакције, био помало скептичан према домету те идеје. За квалитетно превођење био је потребан новац који часопис није имао. Шуваковић је, међутим, успео да овај проблем реши тако што је повећао број апликација код министарства и других државних органа за различита пројектна средства – око чега се он лично највише ангажовао, али и тако што је уведена извесна партиципација за ауторе (која се умањивала уколико аутор сам обезбеди превод). Успех овог Шуваковићевог прегнућа превазишао је сва очекивања. Док је у претходном раздобљу (2005–2017) часопис просечно штампао 600 страница редовних бројева годишње, сада је годишњи просек (2018–2020) достигао 1.598 страница! То је више него што је *Социолошки њреїлед* током прве деценије обновљеног излажења (1961–1970) укупно штампао текста (1.537 страница)” (Антонић, 2021d: 696).

Зашто је за страног читаоца, када је реч о историји српске социологије, мање важан прелазак на двојезичност најстаријег српског социолошког часописа, од тога шта је његов уредник радио у политици када је имао двадесетак година? Зато што се код дела наших социолога, нажалост, запатила *сїранчарска социологија* (Partisan Sociology; Niemönen, 2010), која упорно ради на означавању теоријских, истраживачких и институционалних

супарника *недостойним чланства у заједници*. У таквој концепцији социолошког знања, истина није процес колективног откривања, него догма која је у поседу малог броја посвећених припадника клуба, а чији је задатак да ту догму милостиво објављују свим осталим, чији је задатак тек да је послушно и са захвалношћу примају и даље трансферишу.

Напредак науке они не виде као заједнички рад на уклањању погрешака, на усавршавању колективних теоријских и истраживачких оруђа и на узајамном поправљању несавршености нашег ауторског прегнућа кроз рационалне институционалне стандарде. Они, нажалост, напредак науке виде само кроз *ефикасно ућућкивање*, па чак и као *професионално уништавање* свих појединаца који се перципирају као „другачији”, било по теоријском, било по истраживачком светоназору (Kocurova–Giurgiu, 2021: 5).

Култура поништавања, демонстрирана у случају темата *Социолошкој њрејледа*, показала се као *оруђе за заси́рашивање* (tool for intimidation), којим се хоће сатрти сваки плурализам у нашој друштвеној и хуманистичкој науци по најосетљивијим питањима. Испољена је не само намера да се другима затворе уста, већ и да се угрози елементарни *интерјерјатајивни суверенијетј* (Ковачевић и Миленковић 2013) српске друштвене науке, која би се тако свела на пуку колонијалну трансмисију „политички коректних” становишта која долазе из средишта капиталистичке хегемоније (за ЛГБТ питање видети Антонић, 2021a).¹⁹

19 На овом месту треба рећи да је посебно занимљив начин прикривеног искључења, у контексту разматране теме, демонстрирала Зорица Мршевић. Она је у свом тексту на енглеском језику (Mršević, 2022) негативно, у једној реченици, апострофирала мој чланак из поменутог темата *Социолошкој њрејледа* (Антонић, 2021a), јер наводно тврдим како је „ЛГБТ идеологија

Закључак

Постоји суштински важан пасус у чувеном предавању Макса Вебера „Наука као позив” (Wissenschaft als Beruf, 1918) који гласи:

„Првенствени задатак доброг наставника је да научи своје ученике да препознају *незгодне* чињенице (*unbequeme Tatsachen*; истакао Вебер) – мислим на чињенице које су незгодне за њихово страначко мишљење. А за свако страначко мишљење постоје чињенице које су крајње незгодне, за моје мишљење ништа мање него за мишљење других људи. Верујем да професор (*akademische Lehrer*) постиже више од пуког интелектуалног постигнућа (*intellektuelle Leistung*) ако натера своје слушаоце да се навикну на постојање таквих чињеница. Био бих толико нескроман да чак и применим израз ’морално постигнуће’ (*sittliche Leistung*), иако ово

и њено правно-нормативно оличење у Србији ’хомоколонијализам” (Mršević, 2022: 73). Mrševićева је, међутим, у списку литературе мој чланак из *Социолошкој ђрепедга* навела само у српској верзији, и то ћирилицом – иако су сви други радови на српском код ње наведени латиницом. Тиме се двоструко обезбедила код страног читаоца. Јер, да је Mrševićева реферисала на енглеску верзију овог мог чланка – која стоји одмах иза српског текста – страни читалац би, најпре, можда пожелело да га у целости и сам прочита. А као друго, можда би пожелело и да се и сам увери колико је овде реч о – (не)истинитој оптужби. Наиме, сваком ко прочита овај мој текст не може а да не буде очигледно да сам на наведеном месту само цитирао мишљење другог аутора (Зорана Ћирјаковића) – без преузимања његове специфичне терминологије („хомоколонијализам”) у било ком контексту и на било ком другом месту. Ова посебна врста академске нечеститости, колико је мени познато, доиста је новост која није забележена у нашој досадашњој академској пракси (реферисање на текст тако да се предупреди могућа провера). Мотиви ауторке можда се могу објаснити мојим ранијим детаљним критичким освртом на једну њену научну монографију (Антонић, 2021с: 101–144).

можда звучи превише патетично (pathetisch) за нешто што би требало да се подразумева.” (Weber, 1946: 147; нем. Weber, 1919: 26)

Када Вебер овде говори о „страначком мишљењу” (Parteimeinung) које не воли *незгодне* чињенице, он под странком, као што се зна, не подразумева само политичку партију, већ и сваку могућу интересну групу (Вебер, 1976: 42) – укључив и ону на факултетским одељењима или у научним заједницама. У овом пасусу, међутим, Вебер јасно каже да добар професор мора да изграђује *културу* суочавања са незгодним чињеницама, у којој ће се оне увек имати на уму, како *знање* не би прерасло у *дојму* и *аројанцију*.

Права је штета што овај пасус није преведен већ у познатој Ђурићевој хрестоматији *Социологија Макса Вебера* (¹1964; ²1987) – у књизи која је била од формативног значаја за читаве генерације српских социолога. Ђурићев превод одломка из „Науке као позива”, наиме, почиње управо тамо где се овај пасус завршава (Вебер, 1987: 199). Тако овај важан Веберов диктум није, нажалост, могао постати саставни део овдашње социолошке културе.

Таква култура би свакако неговала теоријски и истраживачки плурализам у нашој социологији, подстицала стварање интелектуално разноликих одељења и института, или макар толерисала и уважавала интелектуалне дисиденте – оне који су у мањини на својим департаментима. Иако је у деведесетим и у раним двехиљадитим годинама таква толеранција у Србији свакако постојала, крајем прве деценија 21. века она почиње да се повлачи пред све агресивнијим „идеолошким чистунством” (в. Антонић, 2021е: 1471–1472)²⁰. Поступак *академске кооп-*

20 Ово је било посебно изражено на Одељењу за социологију у Београду. Оно је, од оснивања (1959), имало академски примат у Србији: давало је докторате Нишу, Новом Саду и Приштини (Косовској Митровици), те тако деценијама имало хијерар-

идеологије, као и описани феномени спиралног утицаја, одељенске мајоризације и ауторитаризма, довели су постепено до стварања идеолошког ауторитаризма (ideological authoritarianism; Balch, 2009: 232) у једном делу наше социолошке заједнице. Случај темата *Социолошког ирефлекса* и прогона Уроша Шуваковића то белодано показују.

Да је реч управо о идеолошком ауторитаризму показује правац главне оптужбе против темата – да је реч о *ненаучним* чланцима (односно у оптужби против Шуваковића – да је реч о не-научнику, не-социологу). То је у длаку истоветно с прогонима у титоизму, где је „уметничким или научним делима одузимано својство уметничког или научног дела” (Арсид Ивков 2003: 8). Радован Зоговић је, рецимо, Слободана Јовановића назвао „апсолутном научном ништаријом” (Зоговић, 1946), а приликом кривичног гоњења због „непријатељске пропаганде” стигматизованим научним делима су најпре одрицана својства научности, а она проглашавана као „квази”, „надри”, „тобожња” научна остварења. Разлог је био тај што је Уставом СФРЈ било изричито прописано да је „научно стварање слободно” (чл. 169, ст. 1) – при чему није било наведено да ову слободу може ограничити зако-

ништво (еминенцију). После деведесетих година, међутим, тога више није било, јер су се сва три ванбеоградска социолошка одељења институционално (академски) осамосталила. Нису успели ни покушаји успоставе директне контроле над Српским социолошким друштвом и *Социолошким ирефлексом*, а једини начин утицаја изван домена Одељења остао је часопис *Sociologija*, као и потврда о „матичности”, коју је Одељење издавало социолозима који су на Универзитету у Београду бирани у звања изван Филозофског факултета. Доминантно језгро Одељења је на ово губљење еминенције одговорило стварањем сопственог удружења (Социолошко научно друштво Србије) и, као што се видело у „случају петиције”, настојањем да се у јавности компромитује и стручно дезавуише како *Социолошки ирефлекс*, тако и Српско социолошко друштво.

нодавац, као код других уставних одредби – те је једино негирањем научног карактера дела могло да се суди његовом аутору (Арсић Ивков 2003: 52–53). И у случају *Социолошкої йреїледа* примењена је иста прогонитељска методологија: чланцима у једном научном часопису најпре је – без икаквог образложења – одрекнуто научни карактер, да би се онда приступило процесу против једног од аутора, или онемогућавању јавног наступа другом.

Оно што је најгоре јесте, а што се може видети и из наведеног чланка Марије Радоман (2023), да се сама чињеница да је постојала петиција узима као *довољан* доказ ненаучности темата, као и *довољан* разлог за забрану јавног представљања једног од чланака. Тако се темат, као и поједини његови аутори, нашао испод млинског камена типичне културе поништавања. Довољно је било на друштвеним мрежама подићи оптужбу за ненаучност („идеолошки памфлети”) и оптужени су аутоматски били криви: нема процеса, нема доказивања, нема могућности одбране, нема жалбе – оптужба је у исти мах и осуда, и њено извршење (Kocurova–Giurgiu, 2021: 6).

Култура поништавања тако је постала оруђе за спровођење својеврсне идеолошке чистке, којој се одмах прикључио и идеолошки апарат НВО и онај државе (оличен у Повереници за равноправност). Док је први део акције поништавања почивао на лепљењу етикете „ненаучности”, други део ове акције почивао је на објави „увређености” као довољној основи за пресуду о дискриминацији. За ову прилику можемо да оставимо по страни скандалозну чињеницу да је српски правни систем прихватио да претпоставка невиности не важи у притужбама за дискриминацију, па да обратимо пажњу само на интродукцију „увређености” као довољног разлога за цензуру и у област науке.

Јер, као што то стоји у петицији и у чланку Марије Радоман, друштвена наука наводно мора да води рачуна

да некако не увреди припаднике „ЛГБТ заједнице”, јер их тиме аутоматски стигматизује и дискриминише. Тиме се једна интерсубјективно непроверљива категорија – као што је осећај увређености – узима као гранична линија слободе научног рада. А то је већ земљиште потпуне хетерономије, будући да модерна наука почива управо на идеји *објективности* као *интерсубјективно непроверљивости*. Међутим, осећај увређености не само да није објективно опажљив (*objectively observable*) – јер се заснива на самоизвештавању појединаца или група – већ људи могу бити *неоиправдано* увређени. Они могу преувеличавати значај неке критичке примедбе, или јој давати потпуно погрешан смисао, или учитавати оно чега нема, или приписивати говорнику (аутору) намеру коју он уопште није имао (O’Donohue and Redding, 2009: 110–111).

Ако погледамо структуру процеса који је вођен против Уроша Шуваковића, видимо да је извештај „ЛГБТ заједнице” о наводној увреди био *аиприори меродаван* у утврђивању да увреда постоји, док је Шуваковићева изјава да такве намере нема, напротив, узет као *аиприори ирелевантна* чињеница (уп. O’Donohue and Redding, 2009: 107). Шуваковић је на крају не само морао – како би избегао даље повлачење по судовима – да се извини за „увреду”, већ и да обећа да ће у будућности избегавати *сваку моћу увреду*. Али после тог случаја, поставља се питање како ће социолози наставити да се слободно баве истраживањем ЛГБТ идеологије или политике када свако изговарање „увређен сам” – а које долази од стране идеолога или политичара из ЛГБТ покрета – омогућава да се прекине социолошко истраживање или излагање (писмено или усмено). А једном успела цензура, изведена по овом обрасцу, несумњиво повећава вероватноћу да ће истоврсна цензура бити поновљена у будућности, као и да ће ефективни цензор постати све осетљивији на „увреду” (O’Donohue and Redding, 2009: 112).

На Западу постоје идеје да се посебним законом (Academic Freedom Bill) уведе установа повереника за заштиту академских слобода (Director of Academic Freedom), који би узимао у одбрану слободу изражавања професора и научника (Kaufmann 2020). Постоје и предлози да се законом забране позиви на „поништавање” личности у смислу угрожавања њихове слободе говора у јавности, поготово када је реч о застрашивању или подстицању на застрашивање у циљу ускраћивања законитих права (Вукчевић, 2021: 146–147). Међутим, такве установе неће много вређети уколико се у научној и универзитетској заједници и даље буде репродуковао образац нетолеранције према мањинским мишљењима, као и култура њиховог тихог али систематског искључења.

Наравно, без обзира на сва настојања, дисидентска мишљења која садрже знатни удео истине, никада неће моћи бити угушена. Јер, „дух дише где хоће, и глас његов чујеш, а не знаш откуд долази и куда иде” (Јн. 3,8). Али, ваљда је идеја научне заједнице да олакшава пут до истине, а не да га отежава, или чак да га чини готово затвореним.

Референце

Литература

- Антонић, Слободан (2021а): „Један теоријски оквир за разумевање актуелних ЛГБТ питања у Србији данас”, *Социолошки истраживања*, vol. LV, no. 3, стр. 671–689, <https://sn.rs/3z804>.
- Антонић, Слободан (2021b): „Уводник: Род, језик, политика”, *Социолошки истраживања*, vol. LV, no. 3, стр. 620–623, <https://sn.rs/36vcc>.
- Антонић, Слободан (2021c): *Моћ и сексуалности: социологија његовог времена*, треће допуњено издање. Београд, Catena mundi, <https://sn.rs/954wg>.

- Антонић, Слободан (2021d): „Шест деценија обновљеног *Социолошкој ирејледа*”, у Бојана Вукотић и Добрило Аранитовић, *Социолошки ирејлед 1938–2020: библиографија*, стр. 681–700. Београд: Српско социолошко друштво, <https://sn.rs/mcr4e>
- Антонић, Слободан (2021e): „Нека размишљања поводом шест деценија од обнове *Социолошкој ирејледа* (1961–2021)”, *Социолошки ирејлед*, vol. LV, no. 4, стр. 1464–1487, <https://sn.rs/130vr>.
- Арсид Ивков, Маринко (2003): *Кривична естетика: иројон интелектуалаца у комунистичкој Србији [речник с иримерима из ираксе]*, Нови Сад: Аурора; Београд: Центар за унапређење правних студија и Астимбо–књига.
- Билић, Бојан (2022): „(Пост)социјалистичке невоље с родом: трансфобија у српском левом активизму”, *Годишњак за социологију XVIII/29*, 185–203, <https://sn.rs/pedb2>.
- Божид Маројевић, Милица С. (2022): „Памћење спорних легата прошлости или кад култура сећања устукне пред културом поништавања”, *Зборник радова Филозофској факултету у Приштини*, Vol. LII, бр. 4, <https://sn.rs/gnswz>, стр. 259–275.
- Вебер, Макс (1987): „Наука као позив” (одломак), у Михаило Ђурић, *Социологија Макса Вебера*, [2. непромијењено изд.], Социолошка хрестоматија књ. 4, стр. 199–209. Загреб: Напријед.
- Вебер, Макс (1976): *Привреда и друштво* [Wirtschaft und Gesellschaft], том 2; превели Олга и Тихомир Кострешевић. Београд: Просвета.
- Вуковић, Ана (2021): „Circulus vitiosus дихотомије пол/род: феминистичка полемика са транс активизмом”, *Социолошки ирејлед*, vol. LV, no. 3, стр. 650–670, <https://sn.rs/h99hv>.
- Вукомановић, Дијана (2021): „Родна сензитивност парламента Србије – мапирање моћи посланица”, *Социолошки ирејлед*, vol. LV, no. 3, стр. 624–649, <https://sn.rs/8iihn>.
- Вукчевић, Маријана (2021): „Концептуализација културе отказивања”, *Лик: часопис за књижевност, језик и културу*, Андрићев институт, Андрићград, год. VII, бр. 12, <https://sn.rs/df003>, стр. 139–158.

- Ковачевић, Иван и Милош Миленковић (2013): „Чланак вреднији од књиге?!: разарање интерпретативног суверенитета српског друштва”, *Етноантрополошки проблеми*, год. 8, св. 4, стр. 899–925, <https://sn.rs/npt8u>
- Костић Тмушић, Александра и Милица Ђукић (2021): „Српски језик, друштво, идеологија”, *Социолошки преглед*, vol. LV, no. 3, стр. 806–832, <https://sn.rs/yqw5m>.
- Коштуница, Војислав (1978): Проблем тираније већине у политичкој филозофији Алексиса де Токвила, *Филозофске студије*, год. 10, бр. 10, стр. 145–204.
- Лазовић, Миљан и Душан Илић (2021): „Угрожавање принципа секуларности новим законским решењима у Републици Србији”, *Социолошки преглед*, vol. LV, no. 3, стр. 751–770, <https://sn.rs/q3w7l>.
- Ракић, Бранко (2021): „Дивља градња у сфери језика”, *Социолошки преглед*, vol. LV, no. 3, стр. 771–805, <https://sn.rs/gdt21>.
- Хабермас, Јирген (1969): *Јавно мњење: истраживање у области једне историје грађанског друштва*. Београд: Култура.
- Чавошки, Коста (1981): *Мојћносћи слободе у демократији*, Београд: Истраживачко-издавачки центар ССО Србије.
- Човић, Ана (2021): „Утицај судске праксе на законску регулативу у области права ЛГБТ заједнице”, *Социолошки преглед*, vol. LV, no. 3, стр. 690–713, <https://sn.rs/q0uyw>.
- Ђирјакковић, Зоран (2021): *Откривање аутошовинизма: од њојаве до њојма*. Београд: Catena mundi.
- Шуваковић, Урош (2021): „Прилог расправи о друштвеном признавању браколиких и породицоликих друштвених појава”, *Социолошки преглед*, vol. LV, no. 3, стр. 714–750, <https://sn.rs/05n8t>.
- Alperstein, Neil M. (2019): *Celebrity and mediated social connections*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Balch, Stephen H. (2009): The Route to Academic Pluralism, *The Politically Correct University: Problems, Scope, and Reforms*, eds. Robert Maranto, Richard E. Redding, and Frederick M. Hess, pp. 227–240. Washington, D.C.: American Enterprise Institute Press, <https://sn.rs/vtng5>

- Cardiff, Christopher F. and Daniel B. Klein (2005): "Faculty Partisan Affiliations in All Disciplines: A Voter-registration Study." *Critical Review* 17(3-4):237-255.
- Ceaser, James W. and Robert Maranto (2009): Why Political Science Is Left But Not Quite PC: Causes of Disunion and Diversity, *The Politically Correct University: Problems, Scope, and Reforms*, eds. Robert Maranto, Richard E. Redding, and Frederick M. Hess, pp. 209-224. Washington, D.C.: American Enterprise Institute Press, <https://sn.rs/vtng5>
- Davis Hanson, Victor (2009): History Upside Down, *The Politically Correct University: Problems, Scope, and Reforms*, eds. Robert Maranto, Richard E. Redding, and Frederick M. Hess, pp. 192-208. Washington, D.C.: American Enterprise Institute Press, <https://sn.rs/vtng5>
- Deflem, Mathieu (2005): "Public Sociology, Hot Dogs, Apple Pie, and Chevrolet." *Journal of Professional and Public Sociology* 1(1):Article 4;
- Ditto, Peter H. and David F. Lopez (1992): Motivated Skepticism: Use of Differential Decision Criteria for Preferred and Non-preferred Conclusions, *Journal of Personality and Social Psychology* 63: 568-84;
- Jussim, Lee (2012): "Liberal Privilege in Academic Psychology and the Social Sciences: Commentary on Inbar & Lammers (2012)," *Perspectives on Psychological Science*, 7(5):504-507.
- Klein, Daniel B. and Charlotta Stern (2009a): „By the Numbers: The Ideological Profile of Professors“, *The Politically Correct University: Problems, Scope, and Reforms*, eds. Robert Maranto, Richard E. Redding, and Frederick M. Hess, pp. 15-37. Washington, D.C.: American Enterprise Institute Press, <https://sn.rs/vtng5>
- Klein, Daniel B. & Charlotta Stern (2009b): Groupthink in Academia: Majoritarian Departmental Politics and the Professional Pyramid, *The Independent Review: a journal of political economy*, Vol. 13, no 4, p. 585-600, <https://sn.rs/zrqp4>.
- Klein, Daniel B., and Charlotta Stern (2005): Professors and Their Politics: The Policy Views of Social Scientists, *Critical Review* 17, nos. 3-4: 257-303.
- Kocurova-Giurgiu, Ioana (2021): *Cancel culture as perceived and encouraged in academia. An exploration of how mob attitudes on*

- social media promote censorship and the end of open dialogue.* Research Gate, September 2021, <http://skr.rs/zkpb>.
- Maranto, Robert, Richard Redding and Fredrick Hess (2009): „The PC Academy Debate: Questions Not Asked“, *The Politically Correct University: Problems, Scope, and Reforms*, eds. Robert Maranto, Richard E. Redding, and Frederick M. Hess, pp. 3–14. Washington, D.C.: American Enterprise Institute Press, <https://sn.rs/vtng5>
- Martin, Chris C. (2015): How Ideology Has Hindered Sociological Insight, *The American Sociologist*, 2015, № 1, p. 115–130, <https://sn.rs/38fca>
- Mršević, Zorica (2022): „LGBTI People in Serbia between Homophobic Violence and Social Integration“, *Archibald Reiss Days*, Vol. 12, Conference Proceedings of International Significance, pp. 65-77, Belgrade: University of Criminal Investigation and Police Studies, <https://sn.rs/3m0p3>.
- Mueller, Thomas S. (2021): “Blame, Then Shame? Psychological Predictors in Cancel Culture Behavior,” *The Social Science Journal*, September, pp. 1–14, <https://sn.rs/pdfqd>.
- Nickerson, Raymond S. (1998): Confirmation Bias: A Ubiquitous Phenomenon in Many Guises, *Review of General Psychology* 2: 175–220.
- Niemonen, Jack (2010): “Public Sociology or Partisan Sociology? The Curious Case of Whiteness Studies”, *The American Sociologist*, 41(1):48–81.
- Noelle–Neumann, Elisabeth (1984): *The Spiral of Silence: Public Opinion – Our Social Skin*. Chicago: Chicago University Press.
- Norris, Pippa (2021): “Cancel Culture: Myth or Reality?” *Political Studies*, Vol. 71, Issue 1 (August), <https://sn.rs/z7vez>
- O’Donohue, William and Richard E. Redding (2009): „The Psychology of Political Correctness in Higher Education“, *The Politically Correct University: Problems, Scope, and Reforms*, eds. Robert Maranto, Richard E. Redding, and Frederick M. Hess, pp. 99–120. Washington, D.C.: American Enterprise Institute Press, <https://sn.rs/vtng5>
- Rom, Mark Carl and Kristina Mitchell (2021): “Teaching Politics in a Call–out and Cancel Culture,” *Political Science & Politics*, 54, no. 3, pp. 610–614, <https://sn.rs/jpsek>

- Rothman, Stanley and S. Robert Lichter (2009): The Vanishing Conservative — Is there a Glass Ceiling? *The Politically Correct University: Problems, Scope, and Reforms*, eds. Robert Maranto, Richard E. Redding, and Frederick M. Hess, pp. 60–76. Washington, D.C.: American Enterprise Institute Press, <https://sn.rs/vtng5>
- Sears, David O. and Carolyn L. Funk (1999): Evidence of the Long-Term Persistence of Adults' Political Predispositions, *Journal of Politics*, 61, no. 1 (February): 1–28.
- Shields, Jon A. and Joshua M. Dunn (2016): *Passing on the Right: Conservative Professors in the Progressive University*. New York: Oxford University Press.
- Smith, Christian (2014): *The Sacred Project of American Sociology*. New York: Oxford University Press.
- Spasić, Ivana, Jelena Pešić, and Marija Babović (2022): *Sociology in Serbia: a fragile discipline*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Yancey, George (2011): *Compromising Scholarship: Religious and Political Bias in American Higher Education*, Waco, TX: Baylor University Press.
- Weber, Max (1946): „Science as a Vocation“ (*Wissenschaft als Beruf*, 1918), *From Max Weber: Essays in Sociology*, translated and edited by H. H. Gerth and C. Wright Mills, pp. 129–156. New York: Oxford University Press.
- Weber, Max (1919): *Wissenschaft als Beruf*. München und Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, <https://sn.rs/iwuv3>.
- Wood, Peter (2009): „College Conformity 101: Where the Diversity of Ideas Meets the Idea of Diversity“, *The Politically Correct University: Problems, Scope, and Reforms*, eds. Robert Maranto, Richard E. Redding, and Frederick M. Hess, pp. 121–137. Washington, D.C.: American Enterprise Institute Press, <https://sn.rs/vtng5>

Извори

- Acevedo, David (2020): "Tracking Cancel Culture in Higher Education," *The National Association of Scholars*, June, <https://sn.rs/cadtu>
- Adekoya, Remi, Eric Kaufmann, and Thomas Simpson (2020): *Academic freedom in the UK: Protecting viewpoint diversity*, London: Policy Exchange, <https://sn.rs/vf77o>.
- Danas online (2022): Udruženje „Da se zna” nakon medijacije povodom govora mržnje: Profesor Uroš Šuvaković uputio izvinjenje „kvir zajednici”, *Danas*, 29. 12, <https://sn.rs/c2we2>.
- Diković, Jelena (2022): J. D., „Udruženje Da se zna! podnelo pritužbu protiv profesora Uroša Šuvakovića zbog diskriminacije LGBT+ osoba”, *Danas*, 7. april, <https://sn.rs/zf8vp>.
- Ekins, Emily 2020: „Poll: 62% of Americans Say They Have Political Views They’re Afraid to Share”, *Cato*, July 22, <https://sn.rs/ncaje>
- Enck, Paulina (2020): 3 Years Ago, Bret Weinstein Endured the Precursor to Today’s Riots, *The Federalist*, July 01, <https://sn.rs/5t6vf>
- Fire (2022): “Cancel Culture Widely Viewed as Threat to Democracy, Freedom,” *Fire*, January 31, <https://sn.rs/83etw>
- Flaherty, Colleen (2020): „Failure to Communicate: Professor suspended for saying a Chinese word that sounds like a racial slur in English”, *Inside Higher Ed*, September 8, <https://sn.rs/vqcwd>
- Gessen, Masha (2020): Why Are Some Journalists Afraid of “Moral Clarity”?, *The New Yorker*, June 24, <https://sn.rs/wuwnk>
- Инсајдер (2018): „Стојиљковић о избору Шуваковића за редовног професора: Разматрали смо научну, а не политичку биографију”, *Инсајдер.нећу*, 22. фебруар, <https://sn.rs/4rjfb>.
- Kahn, Natalie L. (2021): ‘An Endangered Species’: The Scarcity of Harvard’s Conservative Faculty, *The Harvard Crimson*, April 9, 2021, <https://sn.rs/ok7jv>
- Kahn, Natalie L. and Andy Z. Wang (2020): A Blue Wave: Harvard Affiliates and their Political Contributions, *The Harvard Crimson*, November 17, 2020, <https://sn.rs/gqcvt>
- Kaufmann, Eric (2022): “The Politics of the Culture Wars in Contemporary America,” *Manhattan Institute*, January 26, 2022, <https://skr.rs/zmu9>

- Kaufmann, Eric (2020): Academic Freedom and Cancel Culture. *City Journal*. November 10, <https://sn.rs/jc4pn>
- Kristof, Nicholas (2016): "A Confession of Liberal Intolerance." *New York Times*, May 7, <https://sn.rs/nfnfz>
- ЛГСМ (2021): Лезбејска и геј солидарна мрежа, „Одговор социолошкој и научној заједници”, сајт ЛГСМ, 2. новембар, <http://skr.rs/zNal>; прештампано у *Социолошком ѡреѡлегу*, vol. LV (2021), no. 4, стр. 1870–1873.
- Lizza, Ryan (2020): "Americans Tune in to 'Cancel Culture' – and Don't like What They See," *Politico*, July 27, <https://sn.rs/xбnmn>
- Mishan, Ligaya (2020): "The Long and Tortured History of Cancel Culture," *The New York Times*, December 3, <https://sn.rs/3uann>
- N1 (2023): N1 Beograd, „Da se zna: Otkazati transfobično predavanje u Biblioteci grada Beograda”, N1, 7. 4, <http://skr.rs/zmhd>.
- Одговор (2021), Саопштење редакције *Социолошкој ѡреѡлега* поводом петиције „дела социолошке заједнице” под називом 'Подршка праву на истополна партнерства', сајт *Социолошкој ѡреѡлега*, <https://sn.rs/jz1xf>; прештампано у: *Социолошки ѡреѡлед*, vol. LV (2021), no. 4, стр. 1866–1869, <https://sn.rs/wbtjo>.
- Омбудсман (2022): Универзитетски омбудсман проф. др Младен Милошевић, „Саветодавно мишљење поводом остваривања права на слободу изражавања и научног мишљења”, на основу захтева Уроша Шуваковића, 23. мај 2022. године, сајт *Социолошкој ѡреѡлега*, <https://sn.rs/0o79e>.
- Peticija (2021): „Podrška pravu na istopolna partnerstva”, *Google уѡиѡиѡик*, <https://sn.rs/ytr4z>; пренето у: Deo sociološke zajednice Srbije, „Podrška pravu na istopolna partnerstva”, *Peščanik*, 1. novembar, <https://sn.rs/ne26v>; „Podrška dela naučne zajednice pravu na istopolna partnerstva u Srbiji”, *Danas*, 1. novembar, <https://sn.rs/8q0kq>; такође и на сајту *Социолошкој ѡреѡлега*: <https://sn.rs/3v6ea>.
- Petković, Milana (2020): Cancel kultura će se obiti o glavu svakome ko napravi grešku: danas Dua Lipa i Baka Prase, sutra neko treći, *Noizz*, 23.07, <https://sn.rs/92zxf>
- Poziv (2022): „Poziv za temat časopisa Sociologija”, *Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu*, 21. januar 2022, <https://sn.rs/qlg18>

- Притужба (2022): Да се зна!, „Притужба Поверенику за заштиту равноправности због дискриминације ЛГБТ+ особа против Уроша Шуваковића”, 6. април, сајт *Социолошкој њрејлега*, <https://sn.rs/1pbem>
- Radoman, Marija (2023): Prebrojavanje hromozoma: desnica, nauka i transfobija, *Bilten – regionalni portal*, Udruženje za medijsku demokraciju, Zagreb, 17.04, <https://sn.rs/q68jb>.
- Redmond, Adele (2020): ‘It’s career suicide’: arts sector muzzled over Brexit, *Arts Professional*, 17.01, <https://sn.rs/vujg5>
- RR (2021): “72% Say ‘Cancel Culture’ Is out of Control,” *Rasmussen Reports*, November 3, <https://sn.rs/y2x3a>.
- Ристић, Светомир, Живојин Симић и Владета Поповић (1974): *Енциклопедијски епјлеско–српскохрватски речник*, т. 1, Београд: Просвета.
- Саопштење (2022): Саопштење за медије поводом медијације одржане између Удружења „Да се зна!” и професора др Уроша Шуваковића, 28. новембар, сајт *Социолошкој њрејлега*,
- Sekulić, Nada (2023): „O zabrani čitalačkog skupa na temu ‘rodno-kritičkog feminizma’”, *Respublica*, Institut za demokratski angažman Jugoistočne Evrope, 18. 4, <https://sn.rs/4dg0a>
- Shields, Jon A. (2018): The Disappearing Conservative Professor, *National Affairs*, Fall, <https://sn.rs/z14ks>.
- Шуваковић, Урош (2022): Изјашњење по допису 07–00–163/2022–02 од 28. 04. 2022. помоћнице Поверенице по Притужби организације „Да се зна!”, 3. јуни, сајт *Социолошкој њрејлега*, <https://sn.rs/qqер6>.
- Танасић, Срето (2022): Мишљење одбора за стандардизацију српској језика САНУ, 1. јуни, <https://sn.rs/sk6ht>.
- Томановић, Смиљка (2021a): Фејсбук објава 1, снимак екрана, <https://sn.rs/xli8g>.
- Томановић, Смиљка (2021b): Фејсбук објава 2, снимак екрана, <https://sn.rs/eil06>.
- Томановић, Смиљка (2021c): Фејсбук објава 3, снимак екрана, <https://sn.rs/avgky>.
- Turley, Jonathan (2020): White Lives Don’t Matter: Cambridge Defends Professor After Inflammatory Tweets. *Res ipsa loquitur* (Jonathan Turley блог), July 6, <http://skr.rs/zmuP>.

Зоговић, Радован (1946): „Може ли издаја да застари”, *Борба*, 23. октобар, бр. 254, стр. 2–3, <https://sn.rs/ndemb> и <https://sn.rs/t3jkd>

Slobodan Antonić

CANCEL CULTURE AND SERBIAN SOCIOLOGY

Summary

The first part of the article explains the difference between *cancel culture* and some older, similar phenomena such as *ostracism* and *ensorship*. The second part provides an overview of the criticism of the cancel culture in the academic world, primarily in the USA and Britain. The phenomenon of silencing and suppression of minority opinions at universities and scientific institutes is also described. In the third part, an example of cancel culture in Serbian sociology is given – it is a campaign that was conducted, in part of the academic sociological community, against a block of texts on the LGBT issue, published in the *Sociological Review* (3/2021). Not a single scientific criticism was published against the articles from this topic, but they were disqualified as “unscientific”, “homophobic” and “transphobic” by an action that was conducted primarily through social networks. One of the authors was even prosecuted for “discrimination”, while the other author was prevented from speaking publicly about his article. In the conclusion of the paper, it was pointed out the damage caused by such actions to the freedom of scientific research and publication, and the scientific community was invited to resist the spread of cancel culture within Serbian social science.

Key words: ostracism, censorship, spiral silencing, department majorization, groupthink, freedom of science, *Sociological review*.

Дарко Ђого*
Православни богословски факултет
Универзитет у Источном Сарајеву

УДК 323.1(=163.41):316.75(497.11)

СЛУЧАЈНА СРБИЈА ПРОТИВ НЕБЕСКЕ СРБИЈЕ

Сажетак: Најзначајнија промјена које се догодила у српској теологији у XX вијеку јесте нагли заокрет у доживљају националног тј. завјетног карактера саме теологије. Док су црквени писци (и данас већ Свети Оци) Српске Православне Цркве на почетку XX вијека радо говорили на националне теме, истичући и њихов универзални карактер, након 1945. полако се појављује теолошки тренд да се и сами српски богослови боре против „национализма у Цркви”, проглашавајући сваки „национализам” „јересју етнофилетизма” која је „осуђена на Сабору 1872. године”. Очигледно је да је до ове промјене односа дошло услјед аутоколонијалног и некритичког прихватања одређених политичких постулата неохеленске теологије али и дјеловањем идеја лажног универзализма (глобализма) и на српску теологију касног XX вијека. Тако се кроз нормативизацију „борбе против етнофилетизма у Цркви” врши један од најранијих облика интензивне идејне аутоцензуре, самопорицања и поништавања.

Кључне ријечи: српска теологија, етнофилетизам, самопорицање, поништавање, јерес, глобализам, Мегалополис

Када би српски теолог из прве половине XX вијека добио прилику да непосредно разговара са својим

* Редовни професор, darkodjogo@gmail.com

наслѣдницима и идејним потомцима, вјероватно да би му било тешко да појми шта се то десило са богословском мишљу која је за само неколико деценија дошла до тачке у којој се саморазумљивим сматрају такве идеје попут оне да „не може да постоји српска теологија” или „српски народни обичаји стоје у супротности са православним етосом и литургијском праксом”.¹ Када вам сасвим доброћудни наши теолози казују о томе да су савремене српске националне државе виновници једне „јереси” а некадашње „мултинационалне империје” попут османске и аустријске – посљедњи универзалистички оквири који одговарају унутрашњем етосу Цркве, знате да се нешто озбиљно десило са нашом теологијом. Феноменологија осуде „црквеног национализма” као „јереси” (и то без разликовања завјетних народа и конструисаних нација) може да послужи као добар примјер „културе ућуткивања” па и „поништавања” прије него што се тај феномен раширио у свим хуманистичким наукама. Заправо, неуротични *dictum* онога што Слободан Владушић назива Мегалополисом² а који оцртава читаву једну моралну уцјену у којој се мораш одредити за унапријед осликане половине – то је стање духа које се, као самоподразумијевајућа атмосфера, усталило на нашим богословским училиштима већ деценијама.

1 Дјелимично овдје обрађујемо тематику које смо се дотицали на два мјеста: у монографској публикацији „Завјет и порицање – српско богословље или Мегалополис” (Ђого 2023а) и у публицистичком спису „Српска теологија, грчка колонија” (Ђого 2023б). Оно што је овдје детаљније разматрано јесу феномени културног себепозиционирања српске теологије у аутоколонијални статус према оној новохеленској као и механизам двоструке семантике „јереси етнофилетизма” (иза које се, како ћемо показати, крије један инструмент културе ућуткавања и поништавања).

2 Уп. VLADUŠIĆ 2012: 23–24; Владушић 2018 и нарочито Владушић 2023.

„Јерес (етно)филетизма” и сабор из 1872.

Приповијест о томе како смо дошли до данашњег стања започела је комешањем у бугарско-хеленским односима крајем шездесетих и почетком седамдесетих година XIX вијека. Наиме, у оквиру друштвених реформи којима се „болесник на Босфору” покушао опоравити и оживјети, започео је процес уобличавања вјерских права, између осталих, и православних поданика османске империје. Стара црквено-политичка структура, окупљена око цариградске фанарске махале, није више могла полагати право да према својим плановима и навикама монополизује „бригу” над свим православним вјерницима, запостављајући њихове лингвистичке, културне, националне, традицијске разлике. За разлику од православних Срба који су паралелно чували сјећање на Пећку Патријаршију, стварали своје модерне државе Србију и Црну Гору и трудили се да се одупру фанарском епископату његовањем завјетног памћења и завјетне наде, бугарски пут ослобођења од фанарске власти подразумијевао је непосредан сукоб за патријархом на Босфору. Читава ова размјена црквено-политичких удараца кулминирала је проглашавањем тзв. „Бугарске егзархије”, будући да ни бугарска ни хеленофона страна нису биле кадре за компромис или бар умањење тензија³. Тако се већ 1870. уобличио стање отвореног раскола између бугарског епископата и Фанара, што је за посљедицу имало црквену изолацију БПЦ све до 1945. године. Но читава ова епизода не би имала неког нарочитог значаја да није довела до два исхода од значаја за потоњу православну теологију. Најприје, ствар је постала све-

3 Српску перспективу на догађаје који су довели до вишедеценијског раскола Бугарске Цркве и Цариграда као и до Сабора из 1872. г. в. у Грујић 1897. Изузетно занимљиве савремене теополитичке увиде у ситуацију, њене околности и посљедице в. у Јовић 2023: 145–146.

православно важном у моменту када је цариградски патријарх Григорије, по савјету руског амбасадора, грофа Игњатијева, обавијестио остале помјесне цркве о току и природи спора са Бугарима. Одговори руског Светог Синода и СПЦ у Кнежевини Србији нису давали за право ни Бугарима ни Хеленима, већ су настојали да обје стране упуте на међусобну сарадњу и компромис, како би се избјегле теже посљедице. Но таквим одговорима нису били задовољни ни Бугари ни Фанар, па је Фанар, умјесто васељенског сабора на коме би се питање рјешавало, одлучио да сазове тзв. „Велики сабор” – савјетовање четири древне патријаршије (Цариград, Александрија, Антиохија и Јерусалим). Тако је 1872. године сазван сабор који нам је оставио своју Посланицу у којој се по први пут осуђује „јерес етнофилетизма” тј. оцртава се једна идеологија према којој је свако организовање једне помјесне Цркве око начела народности по себи не само богословски проблематично већ и – „јерес” (чему ћемо се вратити нешто касније).

Хеленски епископи су, осуђујући „филетизам”, производили јаку реторику за коју су рачунали да погађа само Бугаре или, у ширем смислу, словенске помјесне Цркве – али из које су сами изузети. Наравно, у том моменту им није падало на памет да је црквена пракса која је неколико вијекова изабирала само хеленофоне епископе словенском живљу сама по себи недосљедна њиховом прокламованом становишту бораца против етнофилетизма. Као и сви потоњи поборници неког облика културе ућуткивања и поништавања, они су сматрали да исте ствари нису исте када их они чине будући да је хеленски род по природи склон васељенскости и универзализму, а словенски етноси – партикуларности и етнофилетизму. Тако је настао један наратив чије унутрашње противрјечности ни данас нису ријешене јер су нерјешиве. Проблем односа политичког организовања и црквеног живота

није се појавио тек 1972. већ се протеже кроз читаву црквену историју. Митрополитанско уређење древне Цркве, рецимо, није успјело да умањи суревњивости између метропола римског Царства од 313. до 1453. Но никоме до 1872. године није падало на памет да свој отпор одређеној реорганизацији Цркве опише као „јерес”. Тиме се, заправо, створила контрадикторна, готово па пост-модерна теоријска ситуација која се непрекидно репродукује и данас: данашње устројство помјесних Цркава се проглашава у најмању руку „неадекватним” али често и, на линији отаца из 1872, „јеретичким”. По први пут смо добили православне теологе који су *стїварностї* функционисања сопствене Цркве прогласили *јересју*.

Но такво стање српска теологија није ни познавала све до друге половине XX вијека. Ако потражимо у српској црквеној периодици оног времена реакције на дешавања између бугарске егзархије и Цариграда и након 1872, видјећемо да се суздржаност, одмјереност, способност да се схвате опасности и бугарског шовинизма и цариградске идеологије замаскиране под изгледом теологије и даље држе на опрезу српске теологе који нису журили да преузму одлуке сабора из 1872. као велике догматске домете. Помен о „јереси етнофилетизма” недостаје и код највећих богослова српског XX вијека – владике Николаја Велимировића и о. Јустина Поповића. Важно је запазити да њихову богословску оцјену српског народног бића не можемо редуковати само на теолошку валоризацију позитивних црта српског карактера, историје или културе. Код обојице су присутне и оштре ријечи и критичке примједбе на стварност Србије и српског народа (треба ли напомињати јаснији израз критике стања српског друштва, културе и народа од „Небеске литургије” Владике Николаја?). Међутим, једна ствар јесте критиковати српски народ у оквирима српске теологије, а сасвим друга порећи саму могућност постојања

српске теологије или тврдити да „српски национализам” представља изазов или јерес за теолошке исказе. Разлика између првог и другог одражава разлику између критичке мисли и културе ућуткивања и поништавања. На који начин смо онда дошли до тренутног стања?

Промјена у карактеру српске теологије након о. Јустина објашњива је само њеним својеволјним аутоколонијалним односом према новохеленској теологији и култури тј. чињеницом да је огромна већина српских теолога школованих у Хелади у другој половини XX вијека почела да доживљава свој српски идентитет, културу, црквеност као мањкаву или бар парцијалну, а новохеленске литургијске обрасце и историјско-идентитетске идеологије као „предањске”, „истините”, древне, универзалне. Вриједи запазити да за самог оца Јустина, који се и сам школовао у Хелади, не само да није никада било упитно постојање српске теологије већ његова мисао представља један од најкласичнијих облика *све-ћосавља* и српске завјетне мисли. Не само да о. Јустин није сматрао да је „српски национализам” некаква препрека „универзалности” православне теологије у њеном српском изразу, већ је дао и један израз који се касније није нарочито примио – „србизам” (дакако, не у лингвистичком већ у теолошком смислу). Теолошки тумачећи смисао смрти и ријеч ђакона Авакума, о. Јустин даје класични израз српске теологије:

„Срб је Христов – радује се смрти!... значи ово: Србин се радује смрти јер је Христов, а Христос је победио смрт и праведницима осигурао бесмртност и живот вечни. Живот људски има смисла и постаје радост за човека, ако човек живи и умире ради Христове правде, ако живи и умире за крст часни и слободу златну. Христов човек радује се смрти, јер осећа и зна да је смрт прелаз у бесмртност и вечност... Авакумов србизам је мерило истинског, величанственог и

узвишеног србизма” (Поповић 1987: 193).

Настављајући ову мисао, ћелијски светитељ ће је универзализовати у антрополошкој димензији, запитавши се „у чему је сила српске душе?” и одговарајући: „у тој авакумовској – светосавској – вери у бесмртност човека”. (Поповић 1987: 194) Овдје опет вриједи запазити да се оно *универзално* и оно *национално* не само не искључују већ се подразумева њихова преплетеност – „авакумовско” и „светосавско” заправо јесте оно *свељудско* – вјера у бесмртност, али остварено на *конкретан, историјски начин*.

Поновни сусрет са Хеладом: српска и неохеленска теологија након 1945.

Шта се онда десило са српском, а шта са хеленском теологијом након о. Јустина, што је довело до промјене њиховог садржаја и међусобног односа?

Суштински проблем у контакту српских богослова и неохеленске теологије, културе, литургијске праксе, међутим, представља амбивалентни, изразито двосмислени карактер те културе и праксе. Наиме, иако одавно, од самих устаничких хетерија са краја XVIII и почетка XIX вијека интегрисани у колективни Запад, Неохелени су нарочито у XX вијеку, укључивањем у НАТО и ЕУ сасвим синтетизовали своје „оријентално” национално биће и политичке и културне пројекције колективног Запада. То је неохеленску културу учинило синтезом разнородних и понекад сасвим противрјечних културних, етичких, врједносних токова, које интегришу неохеленски национализам, историјско–идентитетски наратив о континуитету од древне Хеладе до данас и политичка моћ елита покорних Западу. То чини да у неохеленским теолошким, културним и политичким токовима пара-

лелно теку византијски империјални мит и служење колективном Западу, „древност” литургијског предања и модерност (и постмодерност) теологије и (одбачене) етике, велике црквене амбиције и наративи са једне стране и демографска и економска деградација са друге стране. Српски богослови – од оних највећих до оних чији је једини смисао продужавања стипендија у Атини и Солуну – никада нису разликовали ни критички преиспитивали ове паралелне векторе дјеловања унутар неохеленске културе. Она им се чинила као бљештава синтеза најдревније прошлости Православља и свих погодности колективног Запада, као win-win („и јаре и паре”) ситуација. Не треба заборавити да је о. Јустин дјеловао и писао када је доминантан културни образац у Хелади био стари, конзервативни, традиционалистички, окренут на језичком плану „катареуси”, а у политичком животу још увијек обиљежен неовизантијским империјалним надама и проживљавању „Велике катастрофе”. И тада су се већ осјећале тенденције интегрисања у западне културне токове, али оне су добиле свој доминантни положај тек након слома пуковничке хунте. Коначна побједа демотског неохеленског културног обрасца над оним аристократским (видљива у побједи демотске варијанте књижевног језика над катареусом, 1984) омогућила је десетинама српских богослова да у суштини науче лак, синтаксички, морфолошки, фонетски и лексички једноставан демотски неохеленски језик, али да се, по повратку у српске земље, загрну плаштом „зналаца грчког језика” (у свим његовим етапама, укључујући и ону старохеленску и патристичку – овдје треба искључити ријетке примјере нарочито старијих наших богослова, попут епископа Атанасија, Амфилохија и Иринеја, чије је знање старохеленског језика било дубоко и студиозно). Иако се из српске перспективе није ништа промијенило јер и о. Јустин и бројни постјустиновски теолози су сва-

како *ишли* у Хеладу да уче језик и „древна предања”, и сама Хелада је у међувремену још снажније интегрисана у колективни Запад, културно и политички покорена, а конзервативизам у теологији и друштву није нашао адекватне начине да се одупре разним „богословским синтезама” модернизма и сржи Предања. Уз све то, положај српских богослова након 1945. био је знатно другачији од онога у вријеме оца Јустина – у међуратном периоду су Краљевине Хелада и Југославија биле прилично упоредиве по друштвеним, економским и политичким параметрима, па је један српски богослов могао да оде у Атину без комплекса и без осјећаја разлике између онога одакле иде и онога камо иде. Након 1948. то већ није био случај. Из ФНРЈ/СФРЈ се у Хеладу ишло не само ради језика и дипломе већ и ради осјећаја сасвим другачијег односа према Цркви и богослужењу од онога у Југославији. У међувремену је и концепт „хришћанског хеленизма” који је предлагао о. Георгије Флоровски већ задобио свеопшту популарност код савремених православних теолога – а то је значило да се најчешће неће ни разликовати неки „класични хеленизам” од неохеленизма XX вијека.

Продор модернизма у српску теологију XX вијека никада се не би могао десити да није дошао кроз мит о „новоотачкој обнови византијске духовности и праксе”. А да би се рецепција тог продора одржала било је најприје неопходно извршити самопокоравње српске теологије као једне провинцијалне, мале, словенске теологијнице наводној Цјелини „византијског”, а у ствари новохеленског синтетичког јединства у коме су политички и мисаони токови колективног Запада и „византијског Предања” текли заједно и неодвојиво.

Рецепција неохеленских поставки у српској теологији започела је одавно – данас су први доносиоци јеванђеља о „јереси етнофилетизма” већ на заласку живота и службе, али се њихова прича понављала деценијама – Српска

Православна Црква слала је стотине својих најталентованијих студената у Солун и Атину да им се тамо предоче основе неохеленске политичке идеологије у облику „све-православне теологије” коју су касније носили са собом кући. Људи воле своју младост. Људи воле своју ученост (или оно што под њом подразумевају). Људи воле оно што их чини издвојенијим од „масе” око њих. Људи воле Хеладу – њу је и иначе лако вољети. Но свака љубав може да има и своје тамне стране. Десетине српских богослова су отишле у Солун и Атину не прочитавши есеје Исидоре Секулић, ни не покушавши да прочитају Андрића или Мешу – иако су се понеки од њих вратили са убеђењем да од Пападијамантиса или Казанцакиса нема бољих књижевника. Изолована али и самоизолиована српска теологија позног XX века више је умела да се бори са преживелим сабластима Хеладе него да се посвети достојанству сопственог историјског бића.

Теологија глобализма и рехабилитација „јереси”: претеча „културе поништавања”?

Зашто? Откуда таква идентитетска магловитост, потпуна несигурност српске теологије пред оном новохеленском? Да ли је само пребрзо слање неформираних дипломаца погодовало таквом стању или је посреди нешто дубље? То су питања која се до данас нису ни постављала.

Оно што је још више допринијело култури самопорицања у српској теолошкој јавности са краја XX и почетка XXI вијека јесте смјена марксистичке владавине у српском културном обрасцу оним глобалистичким. Теоријска али и практична културно–политичка објашњења дали су, у понешто различитим регистрима, Мило Ломпар (Ломпар 2020) и Зоран Ђирјаковић

(Ђирјаковић 2021), од којих потичу и два најзначајнија термина којима се описује стање духа које је у српској култури индуковано идејном диктатуром глобалистичког погледа на свијет: српска култура је у једном малобројном али политички моћном кругу обиљежена „самопорицањем” (Ломпар), у чијем средишту стоји метафизика „случајности” тј. „случајне” и несрећне рођености, егзистенцијалне постављености („случајна Србија” тј. „случајни Срби” – израз З. Ђирјаковића – Ђирјаковић 2016). Спој презира према своме народу и некритичке идеализације западне, евро–атлантске политике, културе и цивилизације доводи до појаве *аутишовинизма*. Постојање једног реалног, али лако неодредивог центра моћи на изузетан начин описује појам Мегалополиса онаквим каквим га је описао и његово дјеловање објаснио Слободан Владушић (в. напријед). Одлична страна овог концепта састоји се у томе што феноменолошки описује и универзалне и наше националне феномене, као и њихову међусобну повезаност. Рецимо, Мегалополис као извор *урбаној дискурса* лијепо објашњава технике стварања културне привлачности *урбаној* код српских писаца али и код теолога⁴.

4 Изузетност Владушићевих увида не оснива се само на њиховој темељности или феноменолошкој прецизности већ и на могућности да оно што он примјећује, рецимо, када говори о метаморфози односа према књижевности у свијету и код нас буде примјењено на умјетност по себи или на теологију. Владушић, рецимо, пише: „Јасно је да Мегалополис, односно транснационална олигархија у националној књижевности и њеном проучавању види непријатеља. За разлику од демократије у којој изабрани представници владају за и у име народа који их је изабрао, па у принципу желе да тај народ буде што бољи, олигархија жели да народ претвори у масу робова, како би се њима лакше владало. Зато је човек књижевности непријатељ. Вештина тумачења тог човека чини отпорним на технике манипулације свести и пропаганде, будући да је он у стању да

Иако би се можда могло претпоставити да је српска култура у свом теолошком регистру најотпорнија на стране утицаје и епохална кретања, ни у самој теологији није прошло без значајних уступака духу времена. Овдје би вриједило направити једну функционалну разлику. Наиме, ако је Другој Србији тј. аутошовинистичким круговима потребан један „теолошки дискурс”, њега не треба нужно тражити само међу оним ауторима који су се профилисали као дежурни „вјерски аналитичари”, „познаваоци прилика у СПЦ”, тражитељи једног „хуманог” (= глобалистичког) хришћанства. Иза таквог „урбаног дискурса” који се дотиче теологије најчешће стоје разочарани вјероучитељи и студенти ПБФ-а, новооткривени моралисти у име хришћанског морала (за који понекад тврде да и не постоји), људи који су мало или нимало посветили богословљу и Цркви, па своје „критичке” (а заправо диктиране) судове дају из мањка знања, а вишка жеље да се уклопе у идеолошке диктуме Мегалополиса. Другу групу би сачињавали људи из саме Цркве, неријетко искрено мотивисани једнострано појмљеном универзалистичком страном хришћанске Благе Вијести, који су кроз школски систем СПЦ примили *ūперађен* диктум гло-

их разоткрије, док га осећање поноса, које настаје независно од новца, чини отпорним на могућност поткупљивања и очаравања светлостима потрошачког друштва. Човека књижевности зато треба ликвидирати.” (Владушић 2023: 132) У поменутом пасусу, уз сву разлику између књижевности и, рецимо, теологије, могуће је ријеч „књижевност” замијенити ријечју „хришћанска теологија” и све што је речено и даље би стајало и то не зато што је Владушић изрекао било какву *oйшћoсћ* (управо супротно: проницљиво је запазио феномене који су обично „испод радара” већини наших теоретичара културе) већ је фронт који Мегалополис отвара према свим аспектима некадашње (тео)хуманистичке културе толико широк да оно изречено за једно важи и за ширу феноменологију.

балног Мегалополиса, али не у акутној већ, такорећи, „хроничној” форми: борба против „национализма у Цркви” ту се врши, наизглед не зарад спољашњег налога већ *изнутра*, ради „чистоте” и универзалности самог Јеванђеља. Резултанта је заправо иста, мада су методи различити: у корист „универзализма” (глобалистичког и истог таквог офарбаног у „хришћански”) укида се глас „српског национализма” као глас дисонанце у замишљеној симфонији којом диригује Моћ.

У том смислу се „јерес етнофилетизма” теолошки рехабилитује, иако би постмодерни плурализам „истина” заправо негирао саму могућност „јереси” (о односу јереси и истине у високој модерни и постмодерни в. Олах 2012: 18–20). Јасно је да се читава синтеза „предањског” и урбаног дискурса не остварује зарад, како се то представља, „борбе са кривовјерјем” већ зарад *мобилизације семантике појма јереси* у кључу у коме је то потребно некоме данас. Ако знамо да то нису чинили највећи теолози ХХ вијека – о. Јустин Поповић или Владика Николај, поставља се питање *qui bono?* Зарад чега се то српски теолози боре против „јереси етнофилетизма” – почесто исти они који са презиром одбацују „свејерес екуменизма”, како ју је својевремено недвосмислено називао о. Јустин Поповић? Посриједи је Мегалополис који рехабилитује не *концепт истине* по себи концепт *ојрађивања* од погрешног мишљења. „Јерес” у том кључу није огрешење о истине хришћанског погледа на свијет већ оног који диктира Мегалополис. Но како је јерес истовремено жив, значењима набијен, семантички потентан појам хришћанске вјере, он може да буде двоструко експлоатисан на раскршћу његовог хришћанског и мегалополисног значења: од хришћанства се позајмљује негативна конотација, док се унутра уписује мегалополисно значење. Тако је свакога ко би се усудио да говори о српској теологији

могуће одбацити па и поништити инсистирањем да је „теологија универзална па не може бити српска” јер би став да српска теологија уопште постоји био „на позицијама етнофилетизма”. Збиља?

Богословствуј српски, да те цијели свијет разумије

Као што смо видјели, генеза једног неочекиваног стања у коме је српска теологија на крају XX вијека занегирала сопствено постојање има коријене у аутоколонијалном себепоимању српских богослова према неохеленској теологији, али и у епохалним кретањима унутар самог српског културног простора. Све доскора таква кретања су имала понешто инцидентан и екстравагантан изглед и домет и више су била плод жеље појединих српских богослова да се инкорпорирају у урбану елиту „случајне Србије” него што су могла озбиљније да нашкоде завјетном карактеру српског богословља. Ипак, не треба пренебрегнути ни процес својеврсног педагошког наметања тј. нормативизовања наратива о „јереси етнофилетизма” кроз српска црквена училишта. Техником проглашавања српске завјетне теологије „јересју” врши се својеврстан идеолошки одстријел тј. својеврсно *йонишијавање* како еминентних Отаца и црквених писаца (Св. Владика Николај, о. Јустин, они списи еп. Атанасија и митр. Амфилохија у којима преовладава „србоване”, савремени теолози на њиховом трагу итд.) тако и саме могућности да се оснажи српска завјетна перспектива у теолошким истраживањима.

Српска теологија зато нема много избора, уколико жели да опстане. У свијету у коме геополитички вектори који владају Западом и Хеладом све мање испољавају разумијевање за постојање непокорног словенског

свијета, ослобођење српске теологије од самонаметног аутоколонијалног статуса постаје наш први задатак. Но ни то није довољно. Потребно је не прекинути везе са хеленском теологијом по себи (то нити је могуће, нити потребно – треба се само вратити самопоштовању које смо имали прије 1945) већ пружити отпор нормализацији случајносрпских тј. аутошовинистичких постулата о „србовању” као својеврсној нижевриједној теологији. Тај постулат заправо представља само још једну варијацију на политичко-метафизички аксиом Друге Србије о томе да су Срби по себи народ који не завријеђује поштовање, који се налази на нижем степену цивилизацијског развоја итд. (Антонић 2023а; Антонић 2023б; Антонић 2023в). Говорити о српској теологији можемо бар колико и о свакој другој али можемо и зато што су велики српски Оци, још од средњег вијека до данас, уткали наш посебан историјски осјећај и национални карактер у своја богословска казивања. Не само да Стефан Немања, Свети Сава и други немањићи краљеви и средњовјековни епископи⁵ оцртавају једну српску теолошку мисао и доживљај свијета – то је Предање које се наставило и које живи и данас, те порицање постојања српске теологије не само да је етички проблематично већ је и чињенично бесмислено.

Но то што неко или нешто постоји не значи да Моћ која диктира шта се има мислити, осјећати, богословствовати неће покушати да тог човјека или феномен укине. Свједоци смо процеса у коме се некадашње технике цензуре и изопштавања узводе у стања глобалне „саморазумљиве” културе поништавања. Разликовање

5 Милош Ковић је већ примијетио и забиљежио постојање елемената *завјетне вијести* у српској књижевности након Косовске битке (в. Ковић 2022: 40–78) гдје нарочито истакнуту улогу има *Похвално слово кнезу Лазару Данила III Бањског* – в. Данило 2023: 47–74.

семантичких манипулација на сваком пољу борбе против диктатуре Мегалополиса представља претпоставку за оно што је дужност хришћанског, па и српског теолога – а то је отпор силама самопоништавања, једног нихилизма који уништава свијет који је створила Ријеч Божија.

Библиографија:

- Антонић 2023а – Слободан Антонић, Како је Србија постала „Смрдија” доступно на: <https://rt.rs/opinion/slobodan-antonic-politikolog/55785-slobodan-antonic-srbi-mediji/> датум приступања 1.1.2024.
- Антонић 2023б – Слободан Антонић, Србијатрија, доступно на: <https://rt.rs/opinion/slobodan-antonic-politikolog/58705-srbija-drustvo-ocene-mediji/> датум приступања 1.1.2024.
- Антонић 2023в – Слободан Антонић, „Србистан”, доступно на: <https://rt.rs/opinion/slobodan-antonic-politikolog/66502-slobodan-antonic-srbistan/> датум приступања 1.1.2024.
- Данило 2023 – Данило Трећи (Бањски), *Сабрана дела* – предговор, приређивање, пренос на савремени језик Ксенија Миловановић, „Српска књижевна задруга”; Београд
- Ђого 2023а – Дарко Ристов Ђого, *Завјет и њорицање – српско бојословље или Мејалололис*, „Catena mundi”
- Ђого 2023б – Дарко Ђого, *Српска теологија, грчка колонија*, објављено на: <https://rt.rs/opinion/darko-djogo/41249-darko-djogo-grcka-srbija-pravoslavje-teologija/> датум приступања 1.1.2024.
- Владушић 2018 – Слободан Владушић, *Књижевности и коментари*, „Службени гласник”, Београд.
- Владушић 2023 – Слободан Владушић, *Завјет и Мејалололис*, „Битије”, Нови Сад
- Грујић 1897 – Сава Грујић, *Како је њосјала Бујарска ејзархија*, „Парна радикална штампарија”, Београд
- Јовић 2023 – Растко Јовић, *Динамика црквеној и денјијијетија*

- црквена организација као ениџма у зајонетџки, „Библос”,
Београд
- Ковић 2022 – Милош Ковић, *Историја и Предање*, Catena mundi, Београд
- Ломпар 2020 – Мило Ломпар, *Дух самојорицања*, Catena mundi, Београд
- Олах 2012 – Кристијан Олах, *Књиџа–Бої (Посџ)модерна духовност у „Хазарском речнику” Милорага Павића*, „Институт за књижевност и уметност”, Београд
- Поповић 1987 – Јустин Поповић, *Ускрс и срџски десмрџници*, „Философске урвине”, Манастир Ђелије
- Ђирјаковић 2016 – Зоран Ђирјаковић, *Књиџа српског раздора* на: <https://www.politika.rs/scc/clanak/353685/Tema-nedelje/Knjiga-srpskog-razdora> датум приступања 1.1.2024.
- Ђирјаковић 2021 – Зоран Ђирјаковић, *Оџкривање ауџошо-винизма*, Catena mundi, Београд
- VLADUŠIĆ 2012 – Slobodan Vladušić, *Crnjanski, Megalopolis*, „Službeni glasnik”, Beograd

Darko Djogo

RANDOM SERBIA AGAINST HEAVENLY SERBIA

Summary

The most significant change that occurred in Serbian theology in the 20th century was a sudden turn in the perception of the national, ie covenantal, character of theology itself. While church writers (and even today the Holy Fathers) of the Serbian Orthodox Church at the beginning of the 20th century were happy to speak on national topics, emphasizing their universal character, after 1945 a theological trend slowly emerged that Serbian theologians themselves were fighting against “nationalism in the Church”, declaring all “nationalism” to be a “heresy of entophyletism” which was “condemned at the Orthodox Assembly of 1872”. It is obvious that

this change in relations occurred as a result of the autocolonial and uncritical acceptance of certain political postulates of Neo-Hellenic theology, but also due to the influence of the ideas of false universalism (globalism) on Serbian theology of the late 20th century. Thus, through the normatization of the “struggle against ethnophiletism in the Church”, one of the earliest forms of intense ideological self-censorship, self-denial and annulment is carried out.

Keywords: Serbian theology, ethnophyletism, self-denial, annulment, heresy, globalism, Megalopolis

Слободан Рељић*
Универзитет у Београду
Учитељски факултет

УДК 316.647.5:347.963/.964

ШТА ЈЕ У *CANCEL CULTURE* ПРОЦЕСУ
ДОБРА ВЕСТ, А ШТА ОПАСНОСТ ЗА СРБЕ:
ОД САМОПОНИШТАВАЊА АГРЕСИВНОГ
ЗАПАДНОГ КУЛТУРНОГ ОБРАСЦА ДО УСВАЈАЊА
МЕТОДА ПОЛИТИЧКЕ КОРЕКТНОСТИ

Сажетак: Ово је покушај да се у елементарним назнакама ослика шта ће бити последице *cancel culture* кретања на Западу, пре свега у најагресивнијој западној култури – америчкој, по српску културу која је расцепљена између источне основе и актуелног западног продуковања. Није за нашу културу од користи што се „кенселују” симболичке ознаке и реалне вредности те културе, али је добро и подстицајно што ће нам то бити од помоћи за ослобађање српске културе од вишка „добровољног ропства”.

Кључне речи: мудрост, језик, либерализам, самопоништавање, револуција

1.

Прво да одредимо појам – *кулџура*.

Људска заједница се показује кроз оно што је она могла да начини умом или рукама, а што зове – *кулџура*. Од латинског *colere* – узгајати, штитити, настањивати. Два су нивоа: однос човека и Природе. И – сложени

* Професор у пензији, relicars@gmail.com

односи друштвених заједница. Ток је непрекидни. „Све ствари настају сукобом супротности, а збир ствари (‘целина’) тече попут потока” (Хераклит).

Култура показује 1) *моућносѝ* у односу на природу и 2) *моћ* у односима међу друштвима и међу појединцима у друштву.

Још нешто из хераклитовског координатног система – да само Божја чињења имају *мудросѝ*, а људска не. Бити мудар је „знати мисао којом се све ствари управљају кроз све ствари”. Неумесно је и друштвено опасно кад неки људи почну умишљати да им је то доступно.

Мудар је Зевс, веровали су стари Грци. Троједини Бог, рекли би хришћани. Човек је, пак, и душа и срце, па је „тешко је борити се са жељом срца. Шта оно жели да добије, добија то по цену душе”.

2.

У оном што је повод расправи о *cancel culture*, директно, реч је пре свега о култури као уметности, уметничким делима као симболима, али то је само појавно – реч о стању у целини културе.

Пошто се „есенција сваког народа налази у његовој култури, језику и историји” разумно је Јохан Г. Хердер (1744–1803) подсетио да „људи једне културе не могу истински да цене језик и уметност друге”. Либерали се грозје над тим чињеницама, али није им проблем да се тако понашају.

У расправама *Раса и историја – Раса и култура* Клод Леви-Строс 1952. (радио је то за UNESCO) тврди „да век и по (сад преко два) западна цивилизација тежи да се *прошири по свешу*, не уважавајући друге културе које покушавају да сачувају нешто од свог традиционалног наслеђа”. Феномен траје, а исход је непознат. Тадашње дилеме:

„1) Да ли ће исход бити ширење западних вредности целом планетом, било руске или америчке варијанте? 2) Хоће ли се појавити синкретичка форма (тј. културни компромис) као што се уочава у исламском свету, Индији и Кини? 3) Или је плимски талас већ достигао максимум, па следи повлачење, јер је западни свет, попут праисторијских чудовишта, на ивици пропасти због некомпатибилности физичке експанзије са унутрашњим механизмима који осигуравају његову егзистенцију?” (Леви–Строс, 2017:45)

3.

Тад се могло видети да се тзв. прихватање западних вредности „одвија свакако само не спонтано како би западњаци волели да верују. Оно је мање резултат слободне одлуке, а више недостатка избора. Западна цивилизација је поставила војнике, трговачке испоставе, плантаже и мисионаре у целом свету. Директно или индиректно, умешала се у животе других/обојених народа”.

Из темеља је променила традиционални начин живота, било 1) намећући свој, 2) или стварајући услове који ће довести до рушења постојећих оквира, притом их не замењујући ничим другим.

„Потчињени или пометени народи могли су само да прихвате понуђена решења или, да се надају да ће се приближити Западу довољно да га потуку на његовом терену.” Леви–Строс је скептичан: „Њихов свейноазор је, пре би се рекло, сличан свейноазору убогих племена источног Бразила којима је етнолог Курт Нимуендаху умео тако добро да се прилагоди и кога су урођеници, сваки пут кад и се вратио међу њих после боравка у цивилизацијским центрима, сажаљевали на помисао на патње које је морао да претрпи, далеко од јединог места – њиховог села – где је живот вредан живљења.” (Леви–Строс, 2017:47)

Пред западном машинеријом то је деловало тако крхко! Али кад данас погледате – нагло буђење после

Украјинске кризе, свет се променио на однос 90:10 у корист Истока, видите да је традиционалност латентна моћ. Погледајте Африку данас!

4.

Ево нас опет код извиканог појма: *cancel culture*!

По мом виђењу, оно што се данас зове *cancel culture*, није у европској култури новост. То се у друштвима дешава кад се нека група а) осети јаком да не мора да следи претходнике и б) или кад схвата да слаби и да је време да буде „мудра” и одступа.

Оно прво су, рецимо, и наши револуционари 1945. А они нису никакав историјски изузетак. Сетићете се како су француски револуционари 1789, изашли и са новим календаром – идеја да се култура у којој су они настали „кенселује” из основа. Па и наш антикомунизам – има излете! Неолиберали, о којима сада говоримо, не признају ни своју прошлост.

Ово што је нас понукало да о *cancel culture* сад мислимо и говоримо је из процеса америчког, у ствари *зайагној самојоништвавања!* Рушења споменика Кристифору Колумбу, генералу Лију, преправљање Дизнијевих суперуспешних дечјих скаски, у Шведској да се Карл XII избаци из историје, налаз да је Микеланђелов Давид порнографија... Па све до позива из Англиканске цркве да се расправи да ли је у реду да Бог Отац буде мушко.

5.

Где смо данас?

Ја верујем да се то што имамо може свести – на три наслова књига – од Шпенглера *Пројаси Зайага* (1918, 22, 23.), Џејмса Бернама *Suicide of the West: An Essay on the Meaning and Destiny of Liberalism*, 1964, и Ернандо де Сота *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*, 2003.

Укратко ћу се позабавити – самоубиством Запада.

Конзервативни амерички филозоф Џејмс Бернам (у младости, левичар, у контакту са Троцким у Мексику) је уочио процес. Једног јутра поглед му пао на историјски атлас из школских дана на столу: Стари Египат, Персија, Рим, цивилизације Кине и Индије, Отомани итд, а последња мапа: *Колоније, зависне земље и њрџовачки љушеви, 1914*. „и ту ваше очи могу да виде да је лета Господњег 1914, подручје западне цивилизације било, или врло близу било, васцели свет”.

Прецизније: „У многим регионима западна доминација јесте само спољна; локална друштва нису вестернизована, или тек површно; људи су пре били субјекти него грађани Запада. Али Запад је држао: саму Европу, оригинално средиште цивилизације и централну Европу; обе Америке; целу Африку, Океанију и већи део Азије. Јапан је изван западне контроле, иако под западним притиском. Кина, највећим делом, ван директне контроле, али систем концесија и енклава доводио је у полузависност од Запада. Русију је мало теже дефинисати. Петар Велики, Наполеонови ратови, Света алијанса и утицај западних идеја и технологије увлачили су је у 'концентрацију' Запада. Али комбинација Византије, азијатског и варварске особине у њеној култури одвајале су је од могућности да постане стварни део Запада, док је њена моћ и удаљеност била брана од западних освајања. Са овим делимичним изузецима, плус неколико особењаштава као Авганистан или Етиопија – погледу са галактичких висина све оне заједно чиниле би се сувише тривијалне – јер, планета, земља и вода, пред почетак Првог светског рата припадали су Западу.” (Burnham, 2014: 145–147).

Не сећам се да сам прочитао уверљивији и јаснији опис стања које ми данас разумевамо: „Мој атлас се ту завршавао (издање 1921)”, вели Бернам, „али кад сам га затворио тог јутра и гурнуо у мрачни угао, моја имагина-

ција је аутоматски стварала серију мапа које следе после пет деценија промена: територије и поседи Великих сила у 1920-им, стварање Лиге народа; Источна Европа после 1945; Азија и Океанија 1949, после победе комунистичке Кине; деколонизација Африке 50-их и 60-их...

Тренд и кривуља су непогрешиви. За две генерације Западна цивилизација је ушла у врло брзо опадање, рецесију или пад у структури светске моћи. Ја овде говорим само о географском”, каже Бернам, „или могло би се рећи ’екстензивном”.

6.

И да се вратимо поднаслову књиге: *есеј о значењу и судбини либерализма!* Врло важно, за нас – ваља се манути приповести како је ово – неолиберализам! [Кад је комунизам запао у кризу – (Грамши: криза је кад очигледно постоји проблем а нема решења које се чека) – онда су се теоретичари и практичари сетили младог Маркса, али био је то комунизам, у нестајућој фази.] Ми имамо – *либерализам* у кризи. У том хаосу и неоконси су били водећи играчи – али то је либерализам! То је важно истаћи – јер решење планетарне драме у тражењу нове равнотеже није либерализам, ма колико се то и – у нас – у интелектуалном свету израслом на антикомунизму призивало.

Уништавајући туђе вредности, они су се толико извезбали у уништавању да су сад у пуном замаху одбацивања и своје културе. Кључно: људски свет траје на динамици мушког и женског елемента. Мушки покреће стварање, а женски ствара и чини створено делатним. Либерализам је – евнух!

7.

Зато, ако смо иоле нормални, не верујем да нас то треба да брине. Напротив, требало би да будемо задовољни, јер из евнушке поробљености наших институција

(академија, универзитети, уџбеници, школски програми, медији, политички систем, НВО–поробљивачка мрежа, итд) тешко да би се неко сетио да је – *Робинзон Крусо* до баналности поједностављена подршка колонијалном односу – у роману о расама, а и у реалности о Другима уопште. Зашто не Словенима!?

„Лоша литература је каткад боља од добре – јер добра 'пакује' идеје у естетску обланду, лоша оставља мисли у сировом облику – у томе има нечег забрањеног и у исто време привлачног. То је као када би гледали како се кува месо изнутра.” (А. Дугин, 2023)

То дело Данијела Дефоа још није бацано на ломачу, иако је то слика над сликама: мокри белац подиже дом у најдубљој дивљини, а онда кад се појаве дивљаци (немају дом, културу, поредак, морал – немају филозофију – како је говорио Хегел за Кинезе) – он прави чудо. Европска историја има колонијалне тачке стајалишта: тек кад су ти дивљаци „откривени” почиње њихово постојање. И, обавезно цивилизовање... То је припуштање и њих у Прогрес – што је највеће достигнуће западне културе – али морају платити цену те „обуке” и тако „пљачкашка цивилизација” (Торстен Веблен) на њима ради оно што најбоље уме, пљачка их без осећаја моралне кривице и представља и њима и себи то као пут Прогреса.

Не би ваљало, ако се процес *канселовања* прошири – по код нас уобичајеној али непримереној логици успостављања равнотежа – нпр, уз Робинзона пређе и на *Тараса Буљбу*. Ваљаће нам да од Гогоља научимо ред приоритета: 1) вера православна; 2) домовина Србија и њена историјска посебност, везаност за византизам и руску културу; 3) постојање словенске везаности без обзира на сукобе (ових дана кратак говор словачког судије Радачовског у Европском парламенту о томе).

Прича о Запорожју је данас поново актуелизована: године 1709. у Полтави је поражен најважнији краљ у шведској историји Карл XII, после је пао још славнији Наполеон 1804, па Хитлер 1944, а сад наступа и Четврти Рајх... И он је пред извесним поразом. Тарас Буљба је свима њима за наук, али и нама, наравно из другачијих повода.

Док се по уџбеницима, које издају наши пријатељи са Запада (Клет, БИГЗ, итд), сеју бестидне приповести како је *данак у крви* срећни догађај, а који српске мајке и занесени Иво Андрић нису разумели, и да је боље да учимо како је Марко Краљевић симпатична замлата, а не јунак – ваљало би нам знати да, што су говорили комунисти у зрелом добу, не избацимо и дете с прљавом водом.

Јер, све оригинално из нашег идентитета биће здраво у будућности. Односно, већ је, само ми не можемо да се отмемо.

8.

Важно је разумевати – чему не можемо да се отмемо?

Ми живимо у капитализму који је из темеља променио основу моћи. У *индустријском капитализму* човек се усмеравао на освајање природних ресурса и – настојао да побољша своје животне услове. И Карл Маркс и Џон Стјуарт Мил су бринули да производња и рад буду простор за креативно чињење људског бића. То се више, у том смислу, и не помиње. А појам *креативности* су данас преузеле корпорације да би креирале тотално ропство.

„Креативна имагинација је огроман плус у бизнису! Ми ценимо креативност и награђујемо је! На тржишту је реч креативност почела да значи способност производње идеја које се могу применити у практичним стратегијама остваривања већих профита. То сужавање значења речи *креативности* отишло је тако далеко да она тешко може бити дубље срозана. Више је не користим; препуштам је

капиталистима и професорима да је злоупотребљавају до миле воље. Али *имагинацију* не дам.

Имагинација није средство стицања новца. Њој није место у речнику прављења профита. Она није оружје мада су из ње проистекла сва оружја, као и њихова употреба или неупотреба. Имагинација је основни начин размишљања, суштинско средство постајања и остајања људским бићем. Она је алатка ума. Зато морамо учити да је користимо.” (Ле Гвин, 2023)

И тако нам се кроз подсвест намеће *добровољно рој-сџиво*. Читам актуелан оглас на београдском билборду: ми пружамо прилику за рад и дајемо два слободна дана. Не покушавају ни да глуме да ти имаш право на рад и да су у дугом историјском маршу изборени слободни дани! Све је заборављено и сад, они ће дати, а не морају!

Ми живимо то што Шошана Зубоф зове *надзорни капиџализам* – све је окренуто контроли људског мозга. Главни ресурс је хипнотисање маса и претварање у атомизирани јединке које не могу да са супроставе.

Суштина је – надзорни капитализам, који се спроводи у дигиталним пространствима остварује прикривени сан свих капиталиста – монопол, а сад више не мораш ни да причаш о конкуренцији; кад кажеш револуција не мислиш на побуну маса него на револуционарно одвајање корпорација од друштва без икаквих обавеза; сетићете се 2008. банке су неодговорним пословањем довеле до слома, али су – њихови промашаји социјализовани – ми сиромашни смо измирили њихове страшне дугове, јер нама је у овом добу важније да они постоје, какви год, него ми; привређивање је Аристотел делио на оно за људске потребе и за трговце, данас се људи не спомињу; увек је у капиталистичкој економији профит крајњи циљ али се мислило и на човека – бар као потрошача, ова фаза је *џрансхуманисџичка* – човек је много мање важан од ВИ (вештачке интелигенције).

Индустијски капитализам није држао ни до морала ни до права у Африци, Јужној Америци, Азији а надзорни не држи нигде, јер је глобалан; либерализам се китио друштвеним уговором, а ови данас одржавају – неугвор, неправо; већ се слободно говори „будућност ће бити без слободе” (Скинер) што је у основи *антихришћански* став – Антихрист је основа нове реалности; надзорни тоталитаризам се спроводи кроз информационе корпорације (Гугл, Фејсбук, Мајкрософт) и њихове молитве кроз „кликове” и „лајкове” воде ка томе да су „слобода и достојанство старински појмови”, а што је нека врста повампирења Смитове „невидљиве руке тржишта”; стварност је оно што се дешава на друштвеним мрежама; друштвено стање је „радикална равнодушност” оно што је Достојевски, (или пак Тургењев?) крстио као *нихилизам*.

9.

Шта ће нам то!

Али наша држава се хитно учланила у то што Клаус Шваб крсти као Четврта индустријска револуција, учествује здушно у свим Содоме и Гомора пројектима (ми смо ваљда прва држава у Европи која је имала етаблирану хомосексуалку на највишем месту у власти у три мандата), предала је надлежности над нашим здрављем на СЗО и Била Гејтса, ослушкује и прати катастрофална решења са мигрантима, биолошким лабораторијама, ваљда једини у Источној Европи градимо Био4 кампус...

„Европски пут” је гробница здравих Срба, али од њега ће се моћи одустати само – револуционарним раскидом! Надзорни либерали немају ни у примисли нови друштвени уговор. Све њихове једностране декларације (Зубоф) подразумевају само јављање шта друштво треба да ради.

10.

Уместо закључка. Мало оптимизма!

Срећом, народ у Србији је подигнут у култури у којој се неће примити (надајмо се!) да једе скакавце уместо свињског печења за Божићни ручак, не би волео да му забране да пече своју ракију, кад нормалан Србин рачуна свој буџет не узима БДП Бруто Породични Производ... Српска култура је у неинсталираним рукавцима жива, (то се види у разумевању украјинске кризе!) али је све више нападнута. Изнутра! Од структура своје државе, а зачуђујуће и цркве.

Судбоносна културна формула је: (Ауто)келсоловање западне културе је свећа у тунелу. Њихов распад је хоризонт наше слободе. Уосталом, из те културе – а то јесте, иако прецењена, велика култура – ми ћемо моћи да оставимо себи шта год желимо, ако будемо способни да се изборимо сами са собом! И са својим „издајницима”.

Литература

- Burnham, James (2014) *Suicide of the West – an essay on the meaning and destiny of liberalism*, New York, London: Encounter Book
- Гогољ, Николај Васиљевич (1952) *Тарас Бульба*, Београд: Знање, предузеће за уџбенике Републике Србије
- Gramsci, Antonio (1961) *Pisma iz zatvora*, Zagreb: Državno izdavačko poduzeće Hrvatske
- Дефо, Данијел (2020) *Робинзон Крусо*, Београд: Лагуна
- Ле Гвин, Урсула, *Ујоујсиво за ујоујреду*, 20. децембар, 2023. сајт <https://pecanik.net/uputstvo-za-upotrebu-3/>
- Levi-Stros, Klod (2017) *Rasa i istorija – Rasa i kultura*, Loznica: Karpos
- Лисон, Франк (2022) *Презирање сојсивоеної – о културолошкој самомржњи у Европи*, Београд: Инфроматика а.д.
- РТС (2023) Надбискуп Јорка Стивен Котрел сматра да су уводне речи Молитве Господње „Оче Наш” проблема-

- тичне. Повезују се с патријархатом, сајт НСПМ, 8. јул 2023, <http://www.nspm.rs/hronika/gardijan-nadbiskup-jorkastiven-kotrel-smatra-da-su-uvodne-reci-molitve-gospodnje-oce-nas-problematicne.-povezuju-se-sa-patrijarhatom.html>
- Ralston Sol, Džon (2019) *Volterovi izrodi – Diktatura razuma na Zapadu*, Loznica: Karpos
- Рељић, Слободан (2013) *Криза медија и медији кризе*, Београд: Службени гласник
- Zubof, Šošana (2020) *Doba nadzornog kapitalizma*, Београд: Clio

Slobodan Reljić

WHAT IS THE GOOD NEWS IN THE CANCEL
CULTURE PROCESS, AND WHAT IS THE DANGER FOR
THE SERBS: FROM THE SELF-CANCELLATION
OF THE AGGRESSIVE WESTERN CULTURAL PATTERN
TO THE ADOPTION OF POLITICAL CORRECTNESS
METHODS

Summary

This is an attempt to depict in elementary indications what will be the consequences of the cancel culture movement in the West, first of all in the most aggressive Western culture - American, and Serbian culture, which is split between the Eastern basis and current Western production. It is not beneficial for our culture that the symbolic marks and real values of that culture are “cancelled”, but it is good and stimulating that it will help us to free Serbian culture from the excess of “voluntary slavery”.

Key words: wisdom, language, liberalism, self-annihilation, revolution

Бојан Јовановић*
Балканолошки институт САНУ
Београд

УДК 930.85:355.426(497.11)

ЗЛОЧИНАЧКО ПОНИШТАВАЊЕ КУЛТУРЕ

Сажетак: Полазећи од принципа настанка културе одвајањем од природе и стварањем дуалистичког обрасца односа према свету, аутор сагледава примену овог принципа у оквиру културе, кроз одвајање, искључивање и поништавање. Тако се негативан однос испољава не само према припадницима других култура које се сматрају мање вредним и невредним, већ и према припадницима сопствене културе који се искључују из ње. Добијајући негативни вредносни предзнак, они су доживљавани као опасност и сматрани потенцијалним злом, па су због остварења одређених интереса и били предмет поништавања. Зло које се им се чинило, проглашавано је добрим, а процес и резултат њиховог поништавања није култура већ некултура са негативним предзнаком дивљаштва и варварства.

Кључне речи: природа, култура, одвајање, поништавање, добро, зло, некултура.

Заснована на принципу човековог дистанцирања и одвајања од реалности у којој је дат, култура је постала начин човековог успостављања контроле над природом у себи и изван себе. Таквим односом према природи, као примарној стварности, он је створио другу и друга-

* Научни саветник у пензији, jovanovic.b@gmail.com

чију реалност културе којом је не само дато већ и задато његово постојање. У својој онтогенези понавља филогенезу тако што од природне датости, постаје културно задато биће. У изворном значењу речи, култура се односи на одговарајућу праксу гајења и неговања, која подразумева хуманост, моралност и етичност. У том смислу, она је као начин човековог оплемењивања света постала и реалност утемељења његовог потенцијала хуманости, који постаје значајан у његовом потврђивању добра у односу на могућности зла.

Разлика између природе и културе, успостављена као примарни дуалистички образац супротности, постаје битна одредница човековог постојања. Тај дуалистички образац се исказује у начину његовог мишљења и понашања. Примарни принцип настанка културе одвајањем од природе постаје примењив и у оквиру културе, кроз одвајање, искључивање, поништавање и селекционисање. Сматрајући да је култура само оно што припадници једног колектива стварају, исказује се негативан однос према припадницима других култура које се сматрају мање вредним и невредним. Принцип самопотврђивања се заснивао на дистанцирању од других култура и њихових припадника. Расистички однос према људима друге боје коже, који су сматрани нељудима, био је израз западноевропске цивилизације према културама изван тог цивилизацијског круга. Поништавањем њихове културе успостављан је природни поредак права јачега и обнављало се дивљаштво и варварство као начин остварења сопствених интереса.

Овај принцип, дистанцирања и одвајања, примењиван је, међутим, и у оквиру једне културе, а односио се на одређене појединце у оквиру једне заједнице или друштва. У античкој Хелади, тај поступак одстрањивања појединца из друштва познат је као остракизам, а назив потиче од имена за комад изломљене грнчарије на којем

су чланови заједнице исписивали име свог непожељног члана, који би, према одлуци већине, био протеран из колектива. Међутим, идентичан начин искључења примењиван је и у традиционалним заједницама, тако, на пример, српска традиција зна за такозвани „лижбени уџбет“, којим је колектив изопштавао из заједничког живота чланове једне породице.

Негативан однос колектива према одређеном свом члану или групи није увек мотивисан њиховим поступком и понашањем који су га угрожавали да би они морали да буду искључени из њега, већ и потребом колектива да таквим односом ослободе свој негативитет и постигну у време кризе највиши степен свог интегритета. Такву праксу су имале не само архаичне и традиционалне заједнице, већ и поједина модерна друштва. Стари Грци исказивали су такав однос према појединцима који су у време одређене кризе колектива били жртвовани у циљу превазилажења незавидног стања, а потом је жртва, фармакос, имала и превентивну функцију спречавања кризе. У српској традицији, сеоске заједнице решавале су проблем кризе, суше, глади, епидемије, тако што су за њеног узрочника оптуживали неког свог живог или покојног члана. Тако су они који су проглашавани вештицама или вампирима, постајали и својеврсни жртвени јарци колектива, као начин решавања актуелних животних неприлика¹. Термин „жртвени јарац“ потиче из јудејске традиције, а о њему се као обредној пракси говори у *Старом завешју*. Периодично или у одређеном дану у години, колектив би изабрао јарца на кога би били натоварени греси колектива, и он би био изгнан у пустињу, где би угинуо или постао жртва других животиња.

1 Б. Јовановић, Митска аура смрти, Танатологике III, HERAedu, Београд, 2022, 23–48.

Празнично обнављање

Због репресивне социокултурне стварности, у сваком друштву и у сваком његовом члану ствара се одређен негативни набој који непреображен или неослобођен доводи у питање њихово нормално функционисање. Архаичне и традиционалне заједнице решавале су проблем нарасле субверзивне енергије, настале начином њиховог уобичајеног функционисања, њеним слободним ослобађањем у време празника². Колектив би тада привремено суспендовао правила културе и враћао се у природно стање, као начин ефикасног обнављања својих социјалних и културних принципа. Образац ослобађања друштва од субверзивног набоја структурног греха познат је у празнику сакеја у старом Вавилону, римским сатурналијама до средњевековних и савремених карневала. Празнично обнављање културе, њеним привременим самопоништавањем и уроном у природу, показује да дистанцирање од социјалне реалности, у којој је живот био регулисан правилима и законима, има за последицу стварање одређених тешкоћа у функционисању колектива које су се решавале и превазилазиле привременом суспензијом важећих културних норми. Тај урон у природу је био у функцији обнове принципа културе, јер је свако привремено суспендовање владајућих правила и актуализација њихових супротности имало и једну дубљу социјалну улогу, да након тога оснажи постојећа друштвена правила.

Као што и варварство нема искључиво негативно значење, јер регресија до варварства подразумева и могућност цивилизацијске обнове³, тако и привремено

2 Б. Јовановић, *Играње с ништавилем*, Службени гласник, Београд, 2011, 16.

3 Б. Јовановић, *Ново варварство*, Адреса, Нови Сад, 2022, 159–162.

поништавање културе и празнично урањање у природу, значи обнављање културних правила и принципа након завршетка обреда. Међутим, појаву поништавања културе карактерише одсуство таквих обредних правила, а неограничено време тог процеса траје до његовог окончања. У околностима када преовлада природна моћ и аргумент снаге постаје важнији од снаге аргумената, култура, односно они који држе до њених критеријума и принципа, постају немоћни да се супротставе дивљачкој деструкцији насилника. Немоћни да спрече њихово дивљање, могу се трудити да поштујући културу само умање штету коју насилници чине.

Будући да је култура процес гајења и оплемењивања човека и његове околине, њена снага је првенствено у превентивном деловању и спречавању да не дође до озбиљног урушавања друштва. Подлежући искушењима свог негативитета, друштва западају у кризу као у стање принудног преиспитивања начела свог постојања. Уколико у датом друштву престају да буду важни принципи културе, онда се његов морални расап огледа у краткотрајној стагнацији и неминовној регресији до стања у којем набујају нижи и елементарни облици културе. Поштовање принципа културе омогућује човеку да постане бољи, али када изостане такав однос према контроли сопственог негативитета онда он неминовно постаје гори. Тај индивидуално психолошки процес се исказује у јавном простору у којем се снижавањем културног стандарда губи духовна вертикала и добија легитимитет вулгарност, преваре и бестидности.

Било да су одбацивани као припадници других колектива или су као чланови исте заједнице постајали „црне овце” или „беле вране”, искључивани из друштва добијајући негативни етички предзнак, доживљавани су као опасност и сматрани потенцијалним злом. Иако суштински одређени као фиктивни, они су постајали

стварни непријатељи који угрожавају колектив и његове чланове. Реакција колектива на такву опасност је њено елиминисање, а протеривањем или ликвидацијом из свог окружења оних који су представљени као опасност, постизана је потребна хомогенизација колектива. Током европске историје, такав однос су различити колективи имали према јеврејским заједницама.

Кенсел култура

Веома стара појава искључивања из заједнице, заснована на једноставном принципу, добијала је током векова различите облике и видове испољавања, а данас се исказује у форми кенсел културе. Односи се не само на појединце већ и на читаве групе људи, а у контексту нових медија, интернета и друштвених мрежа, добија нове видове. Као и у традиционалним заједницама, рационална аргументација је мање значајна од емоционалног става који се формира према појединцу или групи да би се према њима манифестовала моћ искључивања. Њиховим бојкотовањем, удаљавањем, изопштавањем и протеривањем из друштва и јавности исказује се доминација групног мишљења и императив за његовим некритичким прихватањем и усвајањем. У страху од изношења и одбране свог мишљења, оптужени се осуђује и искључује без ваљаних аргумената и легитимне процедуре доказивања оптужбе. Без потребе за објективним доказивањем увреде, појединац манифестује своју увређеност као лично осећање због којег оптужује, осуђује и захтева кажњавање и избацивање оног који му је наводно нанео увреду. Не говори се о истини, већ о личном и приватном осећању појединца и стварању групе подобних и неподобних. На принципу несвиђања, негативна реакција не добија артикулисан облик већ се у иницијативи за искључи-

вањем непожељних испољава потенцијал за тоталитарно мишљење и активност која би остварила такво мишљење. У разлици између искључивања и поништавања, огледају се и различити облици моћи који се манифестују према одређеном појединцу или читавој популацији.

И воук култура, односно неолиберална, проатлантистичка идеологија „политичке коректности” показује да се осим класичних облика цензуре, долази и до систематског потискивања мањинских становишта, изван оквира доминантне воук идеологије у медијима, културној и научној јавности. У том контексту се и може сагледати судбина српске културе и српског становишта, у настојању њихове перманентне маргинализације и делегитимизације.

Запад и Срби

У контексту геополитичких интереса, однос Запада према Србији и Србима, пример је настојања припадника једне културе и цивилизације да из ње искључе читав један народ и његову културу. Западним силама, које су одиграле главну улогу у сецесионистичким ратовима у Југославији деведесетих година двадесетог века, стављајући се на страну сецесиониста, Срби су постали непријатељи, па су алиби за војну интервенцију против њих, налазили у поништавању њихове културе. Ратовању Запада против Србије и српског народа, претходи жестока расистичка пропаганда против њих. Измишљени и преувеличани ратни злочини Срба у тим ратовима, постају повод за њихову дехуманизацију и демонизацију у јавном мњењу Западних држава у циљу уласка у рат против њих. Тадашњи председник Србије, Слободан Милошевић, представљен је као агресор и поистовећиван је са Хитлером, Срби су проглашавани

фашистима и нацистима, а српски генерали оптуживани и осуђивани као највећи ратни злочинци.

Читава западна пропаганда оптуживања Срба за узрочника сецесионистичких ратова и разбијање Југославије, заснивала се на њиховом демонизовању и покушајима расистичког доказивања да њихова култура и менталитет имају злочиначко обележје. Циљ те пропаганде је био стављање на страну сецесиониста и вођење рата против Срба, што је и остварено у логистичкој подршци Хрватима за протеривање српског народа из Крајине 1995. године, у највећем етничком чишћењу после Другог светског рата, бомбардовању НАТО пакта босанских Срба у рату против Муслимана, потоњих Бошњака, у Босни и Херцеговини исте године и агресији ове западне војне алијансе на СР Југославију 1999. године, у чијем саставу су биле Србија и Црна Гора, током рата на Косову и Метохији и стављање на страну албанских терориста.

На примеру једностране агресије НАТО пакта према Србима у Хрватској, у Босни, Србији и Црној Гори, и стављања на страну Хрвата, Муслимана (Бошњака) и Албанаца на Косову и Метохији у сецесионистичким ратовима деведесетих година прошлог века, може се видети како је у име наводних хуманистичких начела извршена серија злочина. Тим злочинима претходи демонизација српског народа и његове националне културе у жестокој медијској пропаганди и препарирању западног јавног мњења. Након оспоравања тих текстова, они сада изгледају комично, али су у време ратне пропаганде успешно обавили своју функцију. Уколико се објективно сагледају и анализирају чињенице, онда се могу видети бројне манипулације које су имале жељени ефекат, чије су последице створени стереотипи о Србима у иностраним медијима и јавном мњењу. Као што Јасеновцу претходе књиге и текстови Анте Старчевића, оца

хрватске нације, о Србима као нечистој пасмини, коју треба одстранити са лица хрватског народа⁴, тако је и деведесетих година западна пропаганда демонизовањем српског народа и његове културе припремила своју јавност за непосредно војно ангажовање на убијању Срба. На примеру извршеног геноцида над Србима у Независној држави Хрватској, може се сагледати узрок тог екстремног злочина у негирању људског идентитета Срба и њиховог проглашавања нечистом пасмином коју треба потпуно истребити. Оспоравањем вредности која чини идентитет Срба, попут свих других народа, започео је процес њиховог дехуманизовања. Овакво расистичко и шовинистичко демонизовање Срба праћено је негирањем њихове културе која их чини људима, а карактеристике те културе и посебним у људској популацији. Такав однос према култури једног народа, над којим је потом извршен тотални геноцид, показатељ је културног статуса оних који су извршили тај злочин. Некултура злочинаца пројектована је у културу њихових жртава, чија је дехуманизација била оправдање за њихово уништавање.

Расизам, шовинизам и говор мржње

У западној пропаганди Срби су означени као узрок неке опасне болести против које се кренуло у борбу свим средствима. У књизи *Издрисајши српски вирус*, Зоран Петровић Пироћанац сакупио је најизраженије расистичке и шовинистичке текстове и изјаве западних политичара, интелектуалаца и новинара, који су својим

4 А. Starčević, „Bi li k Slavstvu ili ka Hrvatstvu” (1867), „Ime Srb” (1868), „Pasma Slavosebska po Hrvatskoj” (1876), u *Djela dr Ante Starčevića*, knjiga III, Zagreb, 1894.

говором мржње обележили крај другог и почетак трећег миленијума⁵. Та мала антологија расизма, шовинизма и говора мржње данас је својеврсна опомена како се у наводној одбрани сопствене културе од другог, представљеног као оличење зла, постаје актер зла. Медијска демонизација Срба у Западној Европи и делу света у последњој деценији 20. века, данас представља драгоцену грађу за сагледавање феномена опште омразе, интензивне мржње од које су, попут епидемије, људи оболели.

Сагледавајући представљену грађу, можемо уочити да се Срби најпре демонизују као људи и да због својих негативних психофизичких карактеристика не припадају људском роду. Примери таквог расистичког демонизовања налазе се у следећим изјавама и текстовима:

„Срби су прљаве, пијане, смрдљиве и убилачке животиње” – Ерик Стовер и Гилс Првес, амерички антрополози.

„Срби су раса парија – труле јабуке у бурету Европе. Они морају да буду неутралисани” – Тамара Хонар, Женева Швајцарска.

„Срби имају шест прстију на једној шаци, а када воде љубав читав се хотел тресе” – Ана Хусарска, члан интернационалне кризне групе у Сарајеву, објављено у Вашингтон посту.

„Срби су дводимензионални народ са жудњом за простотом и идеологијом тако базичном да се може разумети без напора. Њима су потребни непријатељи, а не пријатељи, да би фокусирали своје дводимензионалне идеје. Живот је за њих једноставна мелодија, никад оркестрација, или барем пријатна хармонија. Животиње користе своје ресурсе знатно срећније него ови наопаки створови, чија је припадност људској раси у великом закашњењу” – Питер Јустинов, глумац, режисер, књижевник, Амбасадор УНИЦЕФ-а.

„Србин наликује човеку само онда када је мртав или

5 Z. Petrović Piroćanac, *Izbrisati srpski virus*, (mala antologija rasizma, šovinizma i govora mrznje na kraju drugog i početkom trećeg milenijuma), drugo izdanje, Čigoja štampa, Beograd, 2002.

затворен” – Љиљан, сарајевски недељник.
„Срби и пси” – Мостарски летак

Сматрани прљавим псима који се никада неће променити, Срби су означени као зло које је снашло људе, па је зато и предлагано коначно решење за њих у циљу постизања трајног мира на Балкану. Расистички дисквалификовани као људи, они су представљени као опасност због своје традиције и културе. У наративу њихове демонизације посебно се истичу изјаве којима се негира њихова култура:

„Срби су неписмени и дегенерици”, Џозеф Бајден као сенатор, за СНН, 1993.

„Срби су народ без закона и без вере. То је народ разбојника и терориста” – Жак Ширак, председник Француске.

„Босански Срби су банда разбојника и убица” – Јохан Фриц.

„Суштински узрок сукоба је идеологија етничког чишћења коју је обновио господин Ћосић, председник Србије, који је већ 1990. објавио *Меморандум*” – Жак Делор, бивши председник Европске уније.

Одржани су и скупови о српској култури и књижевности. Такав скуп је био и у Тибингену 1997. године, на којем је више учесника сматрало да је српска епска поезија својеврсно жариште за идеје попут етничког чишћења. На том скупу је проф. Ролф-Дитер Клуге, директор славистичког семинара универзитета у Тибингену казао: „Сугерисао бих да би српској деци требало забранити у школама учење српске епске поезије.”

У оштрој пропаганди против Срба посебно су значајне изјаве у којима се они означавају као нацисти и фашисти и доводе у везу за Хитлером.

„Ужаси које су починили Срби су исто толико лоши као и било који злочини које су починили Хитлер и Стаљин” – Герг Лантос, амерички конгресмен.

Под паролом „Никад више Аушвиц”, Јошка Фишер је водио пропаганду за бомбардовање Срба у Србији и Црној Гори.

„Оно што се тамо (у Босни) догађа је фашизмом инспирисани освајачки и разорни поход (Срба) против мешовитих етничких заједница” – Петер Шнајдер, репортери без граница, у немачком недељнику *Шпигел*, јула 1994.

У овом контексту, Ерик Марголис, говори о српском нацизму, а смтрајући да у Србији постоји тотални фашизам, поједини аутори истичу да је српски поздрав са три прста фашистички и поистовећиван са нацистичким поздравом Хајл Хитлер.

Због негативног значењског набоја који потиче из колективног историјског искуства, нацизам и фашизам су дисквалификативи којим се мобилише за борбу против појединаца, група и читаве популације. Као синоними за апсолутно зло овим називима се означавањем других подразумева не само њихово искључење из људске заједнице већ и обрачун са њима. Етички императив у тој борби против оних који су означени као фашисти подразумева коришћење свих расположивих средстава. Насупрот оваквој пропаганди, поједини интелектуалци, попут Петера Хандкеа, успевали су да сачувају свој здрав дух и одговоре истином о српском народу. Међутим, разулареној хорди злонамерних западних интелектуалаца, новинара и политичара, прикључили су се српски књижевници, уметници и политичари.

Самоодрицање: српски самонихилизам

Осим наведених облика искључивања појединаца, групе или читаве заједнице из одређене културе, постоји

и феномен одрицања појединаца од сопствене заједнице и културе. Приклањајући се непријатељској пропаганди и сами, због својих личних интереса, постају порицатељи и мрзитељи вредности сопствене културе и нације којој припадају. Феномен радикалног оспоравања сопствене националне културе и толерисање и подржавање свих других национализма и шовинизма усмерених према српском народу различито је називан и у српској култури: „инверзни национализам” (Душан Ковачевић), „самопорицање” (Мило Ломпар), „аутошовинизам” (Зоран Ђирјаковић) „родомржња” (Зоран Аврамовић). Ми смо га својевремено означили националним ауто-нихилизмом, а његове заговорнике српским аутонационалнихилистима⁶. Они који су исказивали такав однос према сопственом народу и држави, и још почетком деведесетих, потписивали захтеве за бомбардовањем Србије, називани су „инострани плаћеници”, „домаћи издајници”, „преверници”, „одроди”. Тим називима су означавани Бора Ђосић, Мирко Ковач, Видосав Стевановић, Драган Великић.

Бора Ђосић говори о Србији као зверињаку, а о Србима као зверима. Мало му је то било него се окомио и на српску ћирилицу и слово *ж* као смешну раскречену жабу тршћанске азбуке. „Ж – то је смешна раскречена жаба наше тршћанске азбуке.” Видосав Стевановић је упоређивао Србе са животињама, а Добрицу Ђосића са Розенбергом. Њихово незадовољство и разочарање тадашњом влашћу у Србији претвара се у бес и мржњу према српском народу и Србији, које представљају као апсолутно зло од којег прети планетарна опасност. Говорећи и пишући о свом народу и његовој култури, према расистичком обрасцу западњачке пропаганде, показали

6 Б. Б. Јовановић, „Љути националнихилисти”, *Речник јавашлука*, Прометеј, Нови Сад, 2009, 129–135.

су њихов однос према свом роду који је добио екстремно негативно значење, да би као такав био представљен као непожељан и од кога се, с правом, могу дистанцирати и одвојити.

Међутим, колико је реално и истинито то што су писали и казивали показује чињеница да су се повремено, попут Боре Ћосића, или стално, као Видосав Стевановић, враћали у Србију да живе у њој. Поништавање српске културе коју су вршили не само припадници других култура, већ поједини припадници српског народа, има изузетан историјски значај. Обиље грађе о овом негативном искуству није само документ о људима и прошлом времену, већ и значајан чинилац за разумевање данашњих људи и овог времена.

Последице ратне пропаганде, засноване на расистичком односу према Србима и даље трају, јер је идеологија расизма и даље жива и исказује се у менталитету људи који су душевно и духовно обликовани под утицајем такве пропаганде. Срби су и данас животно несигурни на територијама са којих су етнички очишћени у време жестоке ратне пропаганде која је вођена пре оружаних сукоба, током рата и после њега. У Хрватској, у Федерацији БиХ, на Косову и Метохији. За разлику од српског односа према ратним непријатељима, који у мирнодопским условима добија примерено, људско значење, однос српских непријатеља према Србима не престаје у злочиначком испољавању ни у мирнодопским условима. На примерима сталних напада којима су изложени Срби у Хрватској и на Косову и Метохији, показује се виталност расистичких и шовинистичких идеолошких позиција са којима су и започети сецесионистички ратови деведесетих година 20. века на подручју Југославије.

За разлику од такве дуготрајуће идеологије изражене у негативном односу према Србима и присутне у менталитету тих нација, Срби су и према својим највећим

ратним непријатељима, у мирнодопским условима, исказивали коректан, људски однос. У прилог томе је и сведочење Бернхарда Шлинка који приликом друге посете Србији износи утиске о овој земљи:

„Овде сам први пут био 1964. Тада сам био студент, тек што сам завршио други семестар на факултету. У Београд сам стигао возом, део Србије прешао сам пешке, део ауто-стопом. Био сам запањен тиме што у том тренутку, када је прошло само 20 година од рата, нико ме није одбацио нити ме осудио као младог Немца.”⁷

Некултура поништавања

Култура је реалност стварања и реализовања потенцијала доброг, и претпоставља, попут назива *човек*, своје основно позитивно значење. Иако људи могу бити и зли, бити човек значи бити хуман и добар као што и бити културан значи однеговати позитивне људске карактеристике. У култури се могу јавити и негативне појаве, што не значи да она треба да буде таква, јер је превладавање тих искушења етички принцип културе. Када се каже за појединца да је човек и да је културан, онда се тим називом истиче његово позитивно значење. Наравно, да човек може да се искаже као злочинац у оквиру културе, али се тада он дистанцира од свог претпостављеног позитивног значења и својој активности даје значење супротно култури. Злоупотребом и супротним деловањем, човек и култура губе своја примарна значења. Када то добро добије супротан етички предзнак, и од универзалног значења постане парцијално, тако да лична корист одређује добро, па се и злочин због такве користи сматра добрим,

7 М. Вуличевих, „Живим са историјом своје земље”, *Политика*, 7. јули, Београд, 2023.

онда оно губи своје значење и постајући зло поништава културу.

Процес поништавања културе институционално се окончава некултуром поништавања. Будући да злочиначко поништавање културе има за последицу зло, оно је изван културе која подразумева позитиван аспект деловања у њеној реалности. У конфузном и замућеном времену лако долази до замене тезе, јер престаје да буде важно да ли су речи истините или лажне. Битно је какав ће ефекат оне да изазову, а при томе се и посеже за њиховим нелогичним спојевима, јер се рачуна на краткотрајан ефекат манипулације. Синтагма „култура поништавања” је оксиморон, јер доводи у непосредну везу супротности „културу” и „поништавање”. Спајањем ових противречних појмова не ствара се нови појам, већ именица и атрибут исказују контрадикцију која оксиморонском синтагмом иронично истиче њихову неспојивост. Култура је кукавичје јаје, које се подмеће, суштински некултурним, нехуманим активностима поништавања и искључивања других из сопствене културе.

Подметањем појма „културе” суштински се оправдава некултура, па настаје појмовна збрка у одређењу „култура поништавања”. Институционализовано поништавање и негација културних вредности нема хуману димензију, која је основ културе, због чега се то деловање не може означити културом у синтагми „култура поништавања”. Наиме, поништавање је специфично људска негативна активност, док култура спада у дијаметрално супротну делатност од ове. Доведене у непосредну везу, култура лако прелази у други род и губи своје примарно значење. Иако се култура користи у хибридном ратовима, апсурдно је говорити о култури рата, култури насиља и култури поништавања.

Понашање којим се искључују појединци или групе из дате културе није нека посебна, како се хоће представити,

кенсел култура, као што не може бити ни посебно понашање у рату „ратна култура”, јер засновано на негацији хумане основе такво понашање губи својство културе. Уколико би можда било легитимно у неком орвелијанском свету, оно је непримерено у хуманом свету. Зато у синтагми „култура поништавања”, реч култура треба да буде под наводницима, јер она не може да означава активност која јој је суштински супротна. Права функција и смисао ове синтагме је подметање назива култура непримереној и некултурној активности поништавања, изопштавања једне културе и њених твораца и чланова из културног и цивилизацијског контекста као оних који га нису достојни. Поништавање културе је, пре свега, некултуран, антикултуран чин и у институционализованом облику не може се означити културом поништавања.

Култура поништавања заснива се на моралној ограничености припадника једне културе који са становишта својих интереса и зло које чине због непосредне користи проглашавају добрим. Међутим, култура претпоставља и етичност која омогућује универзализацију принципа добра и зла. У том смислу и припадници једне културе који због непосредног остварења неких својих интереса наносе штету и чине зло припадницима друге културе, подлежући искушењу нехуманости, нису ни у каквој мисији „културе поништавања”, већ некултуре и негативног аспекта дивљаштва и варварства, које се у новим видовима јавља у данашњој цивилизацији.

Литература

- М. Вуличевић, „Живим са историјом своје земље”, *Полишика*, 7. јули, Београд, 2023.
- Б. Јовановић, „Љути националнихилисти”, *Речник јавашлука*, Прометеј, Нови Сад, 2009.

- Б. Јовановић, *Играње с нишијавилом*, Службени гласник, Београд, 2011.
- Б. Јовановић, *Ново варварство*, Адреса, Нови Сад, 2022.
- Б. Јовановић, *Мијска аура смрти*, *Танатологије* III, HERAedu, Београд, 2022.
- Z. Petrović Piroćanac, *Izbrisati srpski virus*, (mala antologija rasizma, šovinizma i govora mrznje na kraju drugog i početkom trećeg milenijuma), drugo izdanje, Čigoja štampa, Beograd, 2002.
- A. Starčević, „Bi li k Slavstvu ili ka Hrvatstvu” (1867), „Ime Srb” (1868), „Pasma Slavoserbska po Hrvatskoj” (1876), u *Djela dr Ante Starčevića*, knjiga III, Zagreb, 1894.

Bojan Jovanović

CRIMINAL ANNULMENT OF CULTURE

Summary

Starting from the principle of the emergence of culture by separating it from nature and creating a dualistic pattern of relation to the world, the author examines the application of this principle within the framework of culture, through separation, exclusion and cancellation. Thus, a negative attitude is manifested not only towards members of other cultures who are considered less valuable and worthless, but also towards members of their own culture who are excluded from it. Given a negative value sign, they were perceived as a danger and considered a potential evil, so they were subject to cancellation due to the realization of certain interests. The evil that seemed to them was declared good, and the process and result of their undoing is not culture but non-culture with the negative sign of savagery and barbarism.

Key words: nature, culture, separation, cancellation, good, evil, non-culture

Богољуб Шијаковић*
Универзитет у Београду
Православни богословски факултет

УДК 141.4(=163.41):130.2

ДА ЛИ СРПСКА ФИЛОСОФИЈА (ТРЕБА ДА) ИМА СРПСКУ ПЕРСПЕКТИВУ?

Сажетак: Маргиналност философије у српској култури заштрава питање шта је заиста српско у српској философији. Философија и историја философије припадају контексту историје, националне културе и конкретне људске егзистенције, па се у том контексту поставља питање мотива, сврхе и смисла философије. Конкретно практиковање философије није испуњење неке универзалне и споља придошле сврхе, него израз унутрашње и самосвојне конкретне духовне егзистенције. Дилема да ли вриједност српске философије треба да буде у томе што је „универзална” или што је „српска” је погрешна, јер она и као српска у начелу није лишена аспекта универзалности (као што то није ни њемачка или руска). Српска философија као конкретна реализација универзалног философског ума у српској култури самим тим има самосвојност и самобитност. Онда историја српске философије треба да истакне идентитет, карактер и сврху српске философије у српској култури.

Кључне ријечи: српска култура, идеја и историја српске философије, историја, жртва, нормативност

1.

Питање шта је заиста српско у српској философији је проблем саморефлексије српске философије, њене

* Редовни професор у пензији, bsijakov@gmail.com

самосвијести у историјском, социјалном и културалном контексту. Јер, философија није (не би требало да је) сама себи сврха, нити је историја философије изолована небеска дисциплина. На примјеру српске философије и њене историје метафилософска питања контекстуализације и смисла философије постају наметљивија услед евидентне маргиналности философије у српској култури.

И историјски развој философије и дисциплина која га тематизује уплетени су не само у општи контекст историје него и у непосредну људску егзистенцију и у конкретну (националну) културу. Тада општа (историографска и спекулативна) начела писања историје философије нису довољна, јер се поред питања вјеродостојности и „објективности” поставља питање мотива, сврхе и смисла философије у персоналној егзистенцији и у историјској перспективи културе. То се нарочито заоштрава кад је у питању историја националне философије, а на сасвим специфичан начин историја философије оне националне заједнице у чијој култури философија углавном нема не само доминантно него ни значајно мјесто. Таква је историја српске философије. У заплетима националне историје (окупације, сеобе, збјегови, логори, погроми, борба за ослобођење и уједињење) Срби су поднијели огромне жртве и незамислива страдања, пљачкања и пустошења, а успјели су да сачувају духовни идентитет и вредносну оријентацију. У логорима, на коцу и вјешалима, пред Тэле-кулом и стрељачким водом – то су радикалне егзистенцијалне ситуације у којима се може исказати став али нису прилике за стварање философије (но треба да буду теме философије!). Етос жртве и подвига је давање смисла историји и начин да се поднесе бруталност историје. Мисаони израз тог историјског искуства, концептуализација која историјско искуство чини преносивим и стално присутним, има по себи универзалан значај, и философија не би требало да га игнорише, а уколико

то ипак чини (као што је Петронијевић био углавном индиферентан према погубној судбини свог народа у оба свјетска рата) онда она и у томе треба да види разлог сопствене маргиналности. Зато у српској култури књижевност има неупоредиво већи значај и вриједност од философије. Чему философија која игнорише положај човјеков у историји, страдање и неправду: жртву насиља? и која нас не обавезује?

Историјски и егзистенцијално условљена, свака култура (па и философија као њен израз), ма колико иначе самосвојна и самобитна, има аспект универзалности који јој омогућава комуникацију с другим културама (и философијама). Такође, не постоји философија у начелу и уопште (мада је она природно својство људског духа), него се једна универзална способност људског ума реализује у егзистенцијалном и историјском сплету околности конкретне културе. Чак и велике личности у некој националној (и свјетској) философији условљене су историјским и политичким приликама и изражавају историјске и политичке проблеме свог времена. Српска философија као конкретна реализација универзалног философског ума у српској култури самим тим има самосвојност и самобитност. Онда *историја српске философије* треба да истакне идентитет, карактер и сврху српске философије у српској култури. Српска култура је често била уздржана према српској философији, за шта је одговорна сама философија јер се није одликовала посвећеношћу да постане суштински елемент српске културе. А култура без философије значајно смањује способност сопствене концептуализације и преносивости тј. стабилне традиције.

Потпуно слободна од културног контекста и идејне перспективе, без традиције и независно од медијума језика – таква философија напросто не постоји. Језик није само средство изражавања мисли него заправо

атмосфера смисла. Самим тим што се философска становишта, искази, аргументи, појмови формулишу у језику – они добијају експлицитне и имплицитне језичко-когнитивне и социјално-историјске компоненте. Посебно важан задатак историје српске философије јесте истраживање историје појмова, терминологије (као језичке стране појма) и философске метафорике, што би показало преплитање српске философије са безмало свим историјским периодима философије и главним европским језицима философије. Још од Средњег вијека у српској философији и култури догађа се трансформација класичне грчке философске терминологије посредоване византијском хришћанском философијом и културом.

2.

Припадање једној конкретној култури и посједовање стабилног идентитета само по себи интегрише и индивидуе и заједницу. Заједницу карактерише и колективно (национално) памћење утемељено у језику, а то је способност да се уважавају вриједности које су нам традиране и које представљају моралну подлогу из које црпимо снагу важења нормативне сфере. Заједница није само природно стање већ и једна *нормативна структура*, у којој индивидуе могу да постоје као личности. Крајње исходиште нормативне структуре је категорија *светој* (оно што се у заједници доживљава као свето). Тако и нација није (не би требало да буде) тек неко природно стање, већ заједница која је нормативно (вредносно) структурисана под видом категорије светог. *Српски народ је завјетна заједница*, па према томе то је духовна категорија. Завјет је веза са нормативношћу (етика), па дакле са светошћу, и у том смислу савез са Богом. *Без светости и нормативности нема отаџбине.* О духовном и завјетном карактеру српског националног идентитета најбоље свједоче *Светосавска вјера*, *Косовски завјет* и *Видовданска хероика*.

Косовски завјет и Видовданска етика у српској историјској самосвијести имају аксиоматски нормативни смисао, реални историјски догађај добија надисторијски смисао и надреалну снагу важења. Ова *нормативност* има посебан значај за српску културу као колективни израз духовно схваћене нације. Нормативност своје животне праксе Срби виде у сопственој историји, у којој се истина потврђује у историјским догађајима, па онда истина може да се свједочи. Косово поље је *поље* смисла нормативности у историји, а Видовдан је есхатолошки *дан* сублимације историје.

Постоји непрегледна разноликост човјекових одношења према стварности и другим људима, а ова одношења, испољавања и дјелања углавном су нормативна (морална), религиозна, философска, политичка, умјетничка, научна, и то тако да је иза тих одношења, испољавања и дјелања видљива интегрална личност. Које испољавање личности ће се више развити или доминирати зависи од сплета многих фактора, али ако је доминантна религиозност или политика онда то не значи да философија изостаје него да је философске елементе у неком смислу преузела религиозност, политика или књижевност, па онда у културолошком смислу те елементе треба третирати и као елементе философске културе. Треба, наиме, селективно проширити опсег српске философске културе и на историјско искуство, религиозност, политику и књижевност. Сопствени културни израз није могућ без религиозности у темељу културе, а православно хришћанство је обавезујући елемент српског националног идентитета (гледано и историјски и у модерном саморазумијевању). Не смије се превиђати значај Библије за философију уопште, посебно за византијску философију и такође за српску философију. Не само што је библијска вјера акт цјелокупне личности, него историјска перспектива библијске вјере посматра

историју спасења како се одиграва на сцени људске историјске егзистенције, што су Срби трагично и узвишено искуствовали у сопственој историјској реалности.

У питању је право да се мисаоно образложи и одбрани сопствено постојање и сопствена историјска судбина, па и сопствена истина (историјског) живота, што је универзални људски проблем, као што српска књижевност и умјетност као дио националне културе имају универзално значење. Српски философи би са Адорном и Јонасом спремно тематизовали Аушвиц, а да, притом, не би имали потребу да Јасеновац учине темом философије.¹ Србима нажалост не недостаје жртва, али изостаје историософија која би Жртву посматрала као сублимацију историје. Жртва даје смисао историјском времену – то омогућавају чистота и сврха Жртве. Перспектива насиља истискује Жртву из поља морала и права да би њено убиство било некажњиво. Ако бисмо уважили перспективу

1 Светозар Стојановић је у тексту „Да ли је Југославија била могућа после Јасеновца?” (1995) констатовао несхватљиву „занемареност” Јасеновца и усташког геноцида у домаћем мишљењу (на супрот упоредивој драматичној свјетској теми Аушвица) и своје идентификовање са патњом и страдањем народа поставио у неку руку као херменеутички услов за разумијевање историјске и политичке судбине свог народа и државе. (С. Стојановић, *Проиаси комунизма и разбијање Југославије*, Београд: Филип Вишњић, Институт за филозофију и друштвену теорију 1995, 61–64 = *Изабрана дела*, том 3, Београд: Завод за уџбенике 2006, 57–59.) – Недавно се Слободан Антонић веома озбиљно и промишљено суочио са „емоционално узнемирујућом и рационално несхватљивом” траумом Јасеновац, настојећи да излаз из безизлаза зла сагледа у есхатолошкој перспективи. (С. Антонић, „Траума Јасеновца”, *Култура*, бр. 172 (2021) 83–98.) – О Јасеновцу у контексту актуелне „културе сјећања” (и некултуре мржње) поводом филма „Дара из Јасеновца” и изложбе „Јасеновац, логор смрти, земља живих” детаљно и документовано пише Слађана Илић („Култура сећања и јасеновачки мученици”, *Култура*, бр. 176 (2022) 205–230).

Жртве, историју у очима Жртве, онда бисмо открили природу насиља и наслутили природу зла, схватили бисмо да само Жртва може да прашта и да је покајање услов праштања. Али насиље, које невиност и немогућност да се свети узима као услове за избор жртве, није спремно на покајање јер је сврха насиља у тамним дубинама зла. Моћ хоће да приграби право да о свему каже последњу ријеч, па философија тада добија империјалну димензију, а објект моћи губи *интерјеритивни суверенитет* – чак и у питањима идентитета и елементарног права на признање и самоодређење. Поред „империјализма маште” у конструкцији идентитета „другог” и „туђег” постоји и „империјализам појмова” којима се овладава „предметом” тако што се он, ухваћен непримјереним концептуалним мрежама које се представљају као сама стварност, контекстуализује у поље дискурса или моћи у коме губи могућност самопредстављања: тако се „предмет” истраживања *конструира* у складу са интересом моћи. Шта има да каже онај који нема моћ? – то је не само једно философско питање него и питање саме философије, којим је она доведена у питање.

3.

Конкретно практиковање философије није испуњење неке универзалне и споља придошле сврхе (телоса) него израз унутрашње и самосвојне конкретне духовне егзистенције. Дилема да ли вриједност српске философије треба да буде у томе што је „универзална” или што је „српска” је погрешна, јер она и као српска у начелу није лишена аспекта универзалности (као што то није ни њемачка или руска).

У чему се састоји супстанцијални *идентитет* српске философије? Идентитет карактеришу константе и развојна динамика. Идентитет је интегритет, а то се утврђује кроз интерпретацију и контекстуализацију српске фило-

софије, као и одговором на питање *сврхе* српске философије у српској култури: чему она? и је ли коме потребна? *Српска књижевност*, од хагиографија и народне поезије до (пост)модернизма, уз све њене „епохалне” поетичке и естетичке оријентације и стилове, садржи и потврђује кроз историју свој идентитет и интегритет, као и формативну улогу за српски културни образац и исто тако димензију универзалности. Српску философију треба, наиме, учинити предметом *српској* философског становишта, и смисао (неке) философије требало би посматрати и у контексту српске философије и културе. Сврха таквог приступа је у одговору на питање *сврхе* српске философије: поред универзалне и образовне постоји ли и национална *сврха* српске философије? То онда значи да се историја српске философије може истински писати тек из *идеје српске философије*.

Оправдано је истицати важност академске философије као стручне образованости без које је тешко постићи стандарде у философији и уопште компетенцију за философију. Али „академска философија” не треба да буде заштита од приговора да изостаје философска мисао која би за конкретну социјалну и националну заједницу била прихваћена као смислена. Српску философију треба посматрати *нормативистички*: из изворног практичког смисла и *сврхе* философије и из њене егзистенцијалне условљености. Философија је потребна ради избављења од очајања. Смисао српске философије треба тестирати у контексту драматике српског историјског и политичког живота. Умјесто да у српској философији видимо упориште за националну самосвијест и *самойошћовање*, чему се не може порећи конкретни универзализам, српској философији се приступа тако што се у њој траже одбљесци других националних философија, признајући им већи философски значај (и за нас?) чак и онда када имају изричиту своју националну самосвијест

(нпр. Фихтеови *Говори њемачкој нацији*, 1807/1808), или одстрањујући из рецепиране философије оне садржаје који би били трајно прихватљивији духу српске философије (нпр. Хегелова или Киркегорова религиозност). Слобода и достојанство (заправо ту је извор и садржај философије) толико су универзални и фундаментални да немају неко иманентно утемељење, већ су утемељени у трансценденцији и представљају темељ за сва одређења човјековог идентитета.

Ако би српски философи били кадри да из искуства историјског удеса српског народа и бриге за његову будућност изграде свој простор разумијевања овог комплексног и опасног свијета, свијета илузија којима се идеолошки прикрива катаклизма цивилизацијског титаника (у српском случају и *ишијоника*, како се досјетио Света Стојановић), – можда би таква философија била важна за српску културу, и уједно универзално важна. Данас када се намеће глобална квази-култура потчињавања лебди питање да ли ће и у српском друштву постојати *српска култура*. Имамо право и дужност да бранимо сопствену културу – али не као културу резервата већ са претензијом на (нашу специфичну) универзалност.

Bogoljub Šijaković

DOES SERBIAN PHILOSOPHY (SHOULD) HAVE A SERBIAN PERSPECTIVE?

Summary

The marginality of philosophy in Serbian culture sharpens the question of what is truly Serbian in Serbian philosophy. Philosophy and the history of philosophy belong to the context of history, national

culture and concrete human existence, so in that context the question of the motive, purpose and meaning of philosophy arises. The concrete practice of philosophy is not the fulfillment of some universal and external purpose, but rather the expression of an internal and independent concrete spiritual existence. The dilemma of whether the value of Serbian philosophy should be in the fact that it is “universal” or that it is “Serbian” is wrong, because it, as Serbian, is in principle not deprived of the aspect of universality (just as German or Russian are not). Serbian philosophy, as a concrete realization of the universal philosophical mind in Serbian culture, therefore has its own uniqueness and originality. Then the history of Serbian philosophy should highlight the identity, character and purpose of Serbian philosophy in Serbian culture. Namely, Serbian philosophy should be made the subject of the Serbian philosophical point of view, and then the history of Serbian philosophy can only be truly written from the idea of Serbian philosophy. The meaning of Serbian philosophy should be tested in the context of the drama of Serbian historical and political life. If Serbian philosophers were capable of building their own space for understanding this complex and dangerous world from the experience of the historical fate of the Serbian people and concern for its future, – perhaps such a philosophy would be important for Serbian culture, and at the same time universally important. Because: power wants to seize the right to say the last word about everything; what has he to say who has no power? – it is not only a philosophical question, but also a question of philosophy itself, by which it is called into question.

Keywords: Serbian culture, idea and history of Serbian philosophy, history, sacrifice, normativity

Милан Благојевић*
Бања Лука

УДК 378.014.3(497.11)(497.6РС)

ПОТИСКИВАЊЕ ИСТИНЕ О ОХАЕРИЗМУ У НАУЦИ И ВИСОКОМ ОБРАЗОВАЊУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ И СРБИЈЕ

Сажетак: У овом раду аутор се бави периодом дејтонске БиХ од 1997. године, када је почела владавина охаеризма противправним наметањем првих закона високих представника, па све до данас. Тај период обиљежен је особеним потискивањем истине (кенсел културом) о тој пошаст и њеној противправности. Умјесто указивања на њене негативности, све је с тим у вези било завијено велом ћутње у нашој академској заједници, на једној, и својеврсним аутошовинизмом (шовинизмом према сопству – личном, националном и државном) у односу на право на сопствену сувереност, односно сувереност своје државе.

Кључне ријечи: охаеризам, сувереност државе, кенсел култура, потискивање истине о негацији суверености државе.

Увод

За разумијевање суштине потискивања истине о охаеризму и конкретним облицима тог потискивања у науци и високом образовању Републике Српске и Србије, што је српски случај поништавања сопствене културе (кенсел

* Редовни универзитетски професор уставног права,
milanblagojevic@hotmail.com

културе) и аутодеструкције, неопходно је у најкраћем подсјетити на то шта је охаеризам, те рећи шта је он учинио овдје од 1997. године до данас. У другом дијелу овог рада изнијећу конкретне примјере потискивања истине о охаеризму у одговарајућој универзитетској литератури.

Писање о томе шта је охаеризам јесте описивање и објашњавање насиља над правом и државом од стране високих представника у дејтонској БиХ и, да све буде трагичније, настојања одређених снага, како иностраних тако и домаћих, да то насиље сакрију и да му, штавише, прибаве легитимитет. С обзиром на то, у овом уводном дијелу кратко ћу најприје подсјетити на нешто што је својеврсно опште мјесто у међународном јавном праву као грани права и правној науци. Наиме, врховни правни акт међународног јавног права и међународног права у цјелини је Повеља Уједињених нација. Она, као својеврсни устав међународног права, прописује разна императивна општа начела међу којима је, као једно од најважнијих, и начело суверене једнакости држава. То начело је императивна правна норма зато што прописује да нико, а то значи ни УН нити било који орган УН, било која држава, група држава или појединац, немају право да се мијешају у унутрашње ствари друге државе чланице УН, што ће рећи да немају право да своју вољу намећу тој држави као устав, закон, други пропис или правни акт (општи или појединачни), јер то могу чинити само надлежне институције, односно органи те државе пошто је то оно што чини њену сувереност. Ова норма прописана је чланом 2. Повеље УН, досљедно чему иста повеља (у члану 78) забрањује да се држава чланица УН стави под старатељство УН или било које друге државе, односно појединца.

Дејтонска БиХ је у својству државе још у мају 1992. године примљена за пуноправну чланицу УН, усљед чега јој припадају наведена права из чл. 2. и 78. Повеље УН,

што на другој страни значи правну обавезу свих осталих да се уздрже од било каквих радњи којима би била повријеђена та њена права. Ако би се неко ипак одлучио да крши њену сувереност, Босни и Херцеговини као држави чланици УН стоји на располагању правна заштита. Она је, у виду својеврсне скривене норме, прописана у чл. 2. и 78. Повеље УН, али и у члану 53. Бечке конвенције (Конвенције УН) о праву међународних уговора, којим је прописана правна ништавост сваког акта који је у *иренуџику склајања суџроџан имџераџивној норми оџиџеџи међународној џрава.*

Дакле, међународно право прописује материјално-правна и процесно-правна јемства заштите суверености сваке државе, а институционално јемство и средство те заштите је Међународни суд правде, којем се може обратити свака држава чланица УН ради заштите државног суверенитета од било чијег напада.

Све је то стајало на располагању овдашњим властима 1997. године, када је Канцеларија ОХР-а и тадашњи високи представник у БиХ Карлос Вестендорп почео са противправном праксом наметања своје воље као закона у БиХ. Тог 16. децембра 1997. године високи представник је по први пут наметнуо своју вољу као закон у БиХ. Учинио је то одлуком којом је наметнуо „Закон о држављанству Босне и Херцеговине”. У тој одлуци Вестендорпа се поред тога тадашњем предсједавајућем Савјета министара БиХ, министру цивилних послова те његовим замјеницима, налаже да дођу у канцеларију Вестендорпа 19. децембра 1997. у 11 сати да би им високи представник рекао шта су следећи кораци који се морају предузети ради примјене његовог закона.

Дакле, ово је био почетни тренутак или она ситуација као када се човјек нађе на животној раскрсници, па бира којим путем ће ићи даље, правим или кривим. Истина, у животу човјека често се у том тренутку не зна

који пут је криви, а који прави. Али у случају наведеног позива, тачније речено наредбе Вестендорпа да дођу код њега, за позване министре није требало бити дилеме који пут је криви, а који прави, ако се узме у обзир све оно што је претходно речено о праву на сувереност државе и њених институција, прописаног Повељом УН. Наравно да је такав позив требало одбити и одмах покренути одговарајућу процедуру пред Међународним судом правде ради правне заштите суверенитета БиХ који је флагрантно и на најгрубљи, дотад незабиљежен начин повријеђен наведеним „законом” Карлоса Вестендорпа. Нажалост, умјесто тога „закон” је прихваћен те се отишло код Вестендорпа. И тиме је показано да се у рајетинском менталном склопу овдашњег човјека ништа није промијенило још од времена окупације БиХ од стране Аустроугарске 1878. године и разговора на који су били позвани тадашњи поданици, а који је Иво Андрић у роману *На Дрини ћуирија* описао на следећи начин:

„Аустријски одред који је јуче ушао у касабу пронашао је мулазима¹ и заптије². Офицер који је командовао тим одредом оставио је мулазиму његову сабљу. (...) Речено му је да ће другог дана на један сат пред подне стићи командант, пуковник, и да на уласку у варош морају да га дочекају најугледнији људи из касабе, и то представници све три вере. Седи и резигнирани мулазим позвао је одмах Мула-Ибрахима, Хусеинагу, мудериса³, поп-Николу и рабина Давида Леви, саопштио им да они ’као законоше и први људи’ морају сутра у подне дочекати аустријског команданта на капији, поздравити га у име грађанства и отпратити до у чаршију. Много пре одређеног времена четворица ’законоша’ нашли су се на опустелом пијацу

1 Мулазим – тур. командир полиције.

2 Заптија – тур. стражар.

3 Мудерис – управник више вјерске школе.

и спорим корацима запутили на капију. (...) Сада се први пут појављивала пред њима заистинска 'сила и ордија' једне царевине, победничка, блештава и сигурна у себе. Оваква војска морала је да им засени очи и заустави реч у грлу. (...) Изненађење је било велико и утисак дубок. (...) Пуковник их погледа кратко и оштрим љутитим, црним погледом човека који је стално у тешким пословима. (...) У том тренутку проговори поп Никола. (...) У име присутних свештеника свих вера он је уверавао пуковника да су они, заједно са народом, вољни да се покоре сили која долази и да ће учинити све што је до њих да се одржи мир и ред који нова власт тражи."

На све ово неодољиво ме подсећа и разговор на који је код себе Карлос Вестендорп позвао једног министра, његове замјенике и председавајућег Савјета министара БиХ у децембру 1997. године. Све је, дакле, и те 1997. у суштини било исто као и у Вишеграду 1878. године. Наиме, баш као што је официр који је командовао аустријским одредом пронашао локалне званичнике и преко њих наредио четворици домаћих људи да 'као законоше и први људи' морају дочекати пуковника, тако је и Карлос Вестендорп тадашњим члановима Предсједништва БиХ (Алији Изетбеговићу, Момчилу Крајишнику и Крешимиру Зубаку) у свом писму од 16. децембра 1997. рекао да позову код њега (Вестендорпа као оновременог пуковника) председавајућег Савјета министара БиХ те министра и његове замјенике, одабране из сваког од конститутивних народа у БиХ, баш као што су ономад 1878. биле позване „законоше и први људи све три вере”. Наравно, позив је пренесен и истом су се одавале ововремене „законоше” пред којима се, као некада 1878. и те 1997. године први пут појављивала заистинска „сила и ордија” једне царевине оличене у високом представнику, блештава и сигурна у себе. Та

сила је и њима засјенила очи и зауставила ријеч у грлу, док је њихово изненађење било велико, а утисак високим представником дубок. Стога су сви они, у суштини, и те 1997. године, изразили високом представнику, као ономад аустроугарском пуковнику, да су вољни покорити се његовој сили. И покорили су се, заједно са народом, за шта нема већег доказа од силе закона које ће у десетинама и стотинама након тога наметати што Вестендорп, што остали високи представници који су дошли послје њега.

Зато је дејтонска БиХ примјер апокалипсе државе и права, испуњене злоупотребама овлашћења високих представника, њиховим лажима и преварама, једном ријечју криминалом какав никада до сада није забиљежен у људској историји, на једној страни, те одсуством карактера критичне масе становништва на другој страни. Наиме, искуство говори да је становништво све то прихватало и у пракси проводило путем својих политичара, судија, јавних тужилаца и других носилаца власти, којима је једино било важно да задрже своје функције и високе плате, а услов за то био им је да беспоговорно извршавају вољу високих представника.

Због тога се за охеризам може рећи да је *йроши-вйравни облик уйрављања државом* од стране појединца којим се држава претвара у *десуверенизовани йросйор*, а који има својства *ауйорийшарној йорейка* у којем су народ и остали политички субјекти лишени стварне могућности истинског и слободног политичког расправљања и одлучивања, јер их у томе онемогућава свемоћни ОХР, али и одсуство карактера критичне масе становништва спремног на беспоговорно испуњавање налога такве власти, с тим што је охаеризам и тоталан систем будући да је самовласно прибавио нормативну моћ да стварно уређује све важне аспекте друштвеног живота, као и да под својом контролом држи све најваж-

није друштвене процесе и ум масе становништва, па је због тога он и *шојалишаран сисџем*⁴.

У ономе што се може назвати дефицитом карактера критичне масе становништва, нарочити значај имали су и имају сви овдашњи судови (о једнако таквој девијацији у науци и високом образовању говори други дио овог текста). У том смислу најприје је, крајем XX вијека, успостављена осовина ОХР (високи представник) – Уставни суд БиХ, којом је омогућено да нам високи представник на противправан начин наметне тзв. закон, а онда Уставни суд БиХ лаконски само изнесе голу тврдњу да високи представник на то наводно има право. На тај начин је Уставни суд БиХ најприје поступио након што је 13. јануара 2000. године Волфганг Петрич на криминалан начин наметнуо свој закон о државној граничној служби БиХ, а онда је то наставио и када је ријеч о наметнутом закону о Суду БиХ и другим тзв. законима високих представника.

Једноставније речено, „појединац наметне своју (само)вољу, назове је законом, оснује ни мање ни више до (квази)државне органе, а онда судије у тогама из Уставног суда БиХ само напишу да је високи представник Петрич правећи тај орган наводно дјеловао као власт Босне и Херецговине и да се одлука Петрича мора сматрати законом”⁵. А онда то прихватају и све остале судије у свим судовима у Републици Српској и цијелој БиХ, беспоговорно примјењујући таква наопака схва-

4 О овоме видјети више у Милан Благојевић: *Ауторитарна технолоија владања високих представника у БиХ и њене последице по Републику Српску*, објављено у научном зборнику *Крај новој свејској порејка (1989–2022)? Србија и Република Српска у свејскоисторијским променама*, издавач Андрићев институт, Андрићград, 2023, стр. 301–312 и 338–341.

5 Милан Благојевић: *Убиће нас незнање и њохлеја*, Бања Лука, 2023, стр. 8.

тања и негирање суверености сопствене државе у својим пресудама, чиме прибављају легитимитет насиљу високих представника над правом и правном државом. И све то, да хипокризија судија буде већа (ако од тога може бити већег лицемјерства), САД, Велика Британија и ЕУ називају „позитивним реформама у БиХ”.

Такво нешто никада и нигдје још није учињено у свијету. Само овдје код нас, и то против нас, а нарочито против Републике Српске, јер су њој, на њену штету, по претходно објашњеном противправном шаблону отимане бројне њене уставне надлежности и њена државна имовина. Због тога се систем владања охаеризма, који својим дјеловањем негира постојање Устава БиХ и свега што тај устав прописује у погледу државне организације и односа у БиХ, може сврстати у ону групу која се у науци уставног права назива ауторитарним и тоталитарним системима, којима је „својствено негирање једне од основних нормативних функција устава – функције конституционализације државне власти”⁶.

Примјери потискивања истине о охаеризму у науци у високом образовању

Сва претходно истакнута својства охаеризма, његова тоталност, тоталитарност, и ауторитарност, посљедица су у историји незабијеженог *криминала, њиј. криминалности охаеризма*, у виду тешких злоупотреба овлашћења од стране високих представника.

Нажалост, против тога није устало не само овдашње правосуђе (судови и јавна тужилаштва) него се ништа од тога не може наћи ни као тема научних скупова на

6 Милан Благојевић: *Основи ојишијеј уставиної йрава*, Бања Лука, 2022, стр. 195–196.

високошколским установама у Републици Српској нити на Академији наука и умјетности Републике Српске (АНУРС), као што нема ни научних монографија о насиљу високих представника. Једнако такво стање је и у Србији, како у Српској академији наука и уметности (САНУ), тако и на свим универзитетима. Такво стање је својеврсно потискивање истине о охаеризму у нашој науци и високом образовању. О томе говоре примјери које дајем у наставку.

Њега бих подијелио у двије цјелине, од којих једну чини одсуство ставова у релевантној правној литератури у Федерацији БиХ (бошњачко-хрватски ставови) о ОХР-у, док другу цјелину чини стање које у вези с тим постоји у науци и образовању у Републици Српској и Србији.

Федерација БиХ

Први примјер. Удбеници уставног права Касима Трнке⁷, односно Нурке Побрића⁸, оба из 2000. године, из времена када је ОХР увелико наметнуо више закона. У тим удбеницима нема ни ријечи о томе нити о високом представнику.

Други примјер. Удбеник *Уставно љраво Босне и Херцејовине*, аутора Недима Адемовића, Јозефа Марка (некадашњег судије Уставног суда БиХ) и Горана Марковића⁹. Такође ни ријечи објашњења, као да ОХР уопште не постоји, а посебно шта је урадио и да је то тип ауторитарне уставности. Само се на стр. 334, код описивања извршених измјена Устава Федерације БиХ, каже да промјене тог устава на основу Споразума Сарајево–Мраковица из марта 2000. године „парламенти ентитета

7 Касим Трнка: *Уставно љраво*, Сарајево, 2000.

8 Нурко Побрић: *Уставно љраво*, Мостар, 2000.

9 Недим Адемовић, Јозеф Марко, Горан Марковић: *Уставно љраво Босне и Херцејовине*, Сарајево, 2012.

нису усвојили... Због тога је у априлу 2002. године Високи представник искористио Бонске овласти и октроисао (наметнуо) одговарајуће амандманске измјене и допуне ентитетских устава”. Дакле, у уџбенику се ово само каже као датост, без икаквог улажења у суштину, откуд ОХР-у право да ово ради.

Трећи примјер. *Коментар Устава Босне и Херцеговине*, аутора Кристијана Штајнера, Недима Адемовића, Констанс Греве и др¹⁰. На страни 352 говори се о недостатку правне заштите против појединачних аката високог представника, па се као примјер узима први такав случај, а то је одлука Уставног суда БиХ број АП-953/05 од 8.7.2006. године. И ту се, у суштини, прихвата као исправан, иначе правно неутемељен став тог суда из наведене одлуке, према којем је високи представник на своја поступања наводно овлашћен „Сукцесивним резолуцијама Савјета безбједности УН, да је у тим резолуцијама ОХР-у признато да има та овлаштења према Анексу 10 да доноси обавезујуће одлуке о питањима која је прецизно навео савјет за примјену мира, када оцијени да је то неопходно”. С тим у вези у *Коментару* се даље прихвата као исправна иначе наопака логика Уставног суда БиХ из те одлуке, према којој „Државе чланице УН имају обавезу из члана 25. Повеље УН да извршавају одлуке СБ УН у складу са *Повељом УН*”.

Наопакоост оваквог поимања је у томе што, прво, СБ УН чак ни према Поглављу 7 Повеље УН нема право да држави чланици УН себе одреди као законодавца нити да неког трећег овласти да то буде умјесто надлежних државних органа. Стога, СБ УН према Повељи УН нема право ни да каже да фантомски савјет за примјену мира у БиХ, тијело држава чије постојање није дозвољено међу-

10 Штајнер, Адемовић и др: *Устав Босне и Херцеговине Коментар*, Сарајево 2010.

народним правом, може да овласти појединца да држави намеће своју вољу као закон, јер је то супротно Повељи УН. И друго, и сами аутори у претходном цитату, заједно са Уставним судом БиХ, кажу да *СБ УН мора доносити одлуке у складу са Повељом УН* да би биле извршне. А СБ УН управо према Поглављу 7 Повеље УН не може држави чланици УН наметати законе нити овластити неког трећег да то чини, већ може само наметати: 1. *дипломајске мјере*, 2. *економске санкције*, 3. *те предузети оружану акцију*. О свему томе изостало је било какво објашњење у наведеном коментару.

Четврти примјер. Др Звонко Миљко у свом уџбенику *Уставно уређење Босне и Херцеговине*¹¹ (стр. 388) набраја овлашћења ОХР-а према Анексу 10 Дејтонског споразума, из којих исправно закључује како је из њихове формулације „видљива координирајућа а не одлучујућа улога Високог представника”. Међутим, супротно том правилном закључку др Миљко на страни 389 истог уџбеника каже да се високи представник прешироким тумачењем (требало је рећи кршењем) одредбе Анекса 10 да је коначни ауторитет за тумачење, те позивањем на декларације савјета за примјену мира (без икаквог објашњења да је тај савјет кршење суверености државе БиХ), претворио у институцију БиХ која врши законодавну, извршну, судску и уставотворну власт у БиХ. А онда на страни 392 др Миљко у коначном закључује да „Из свега произлази да, збој сложености уставног уређења Босне и Херцеговине и нефункционирања домаћих институција државне власти, Високи представник, супституирајући домаће институције, постаје институција која обједињује законодавну, извршну и судску власт у једним рукама”. Па ако ОХР нема, као што заиста нема, одлучујућу улогу, како је

11 Звонко Миљко: *Уставно уређење Босне и Херцеговине*, Загреб, 2006.

др Миљко најприје правилно закључио, не може ОХР прибавити такву улогу збој сложене уставне уређења БиХ и нефункционирања домаћих институција државне власти, како погрешно мисли др Миљко.

У Србији, како на факултетима тако ни у САНУ, нема ниједне монографије која би била посвећена теми охеризма, нити о противправности управљања Босном и Херцеговином од стране ОХР-а. Из тих разлога овдје се, осим већ реченог, о томе нема шта друго изнијети.

У Републици Српској АНУРС никада није организовала ниједан научни скуп који би био посвећен овој теми, противправности владања од стране ОХР-а, нити је издала иједну монографију о томе. У наставку слиједи преглед комплетне литературе из уставног права у Републици Српској, која се бавила питањима уставног уређења БиХ. Иако је управо у таквој литератури требао да буде обрађен и проблем противправног владања Босном и Херцеговином од стране ОХР-а то је, нажалост, изостало, о чему говоре докази у наставку.

На Правном факултету Универзитета у Источном Сарајеву нема монографије нити уџбеника о овоме. Проф. др Горан Марковић је написао уџбеник *Уставној љрава*¹², али је то општа теорија уставног права у којој се ни на једном мјесту не бави овом темом, док у малочас наведеном уџбенику, у којем је Марковић коаутор са Адемовићем и Јозефом Марком, ОХР се, као што је речено, узима просто као датост која је наметнула амандмане на ентитетске уставе, без икаквог улажења у то да ОХР нема право на такво понашање.

Ни у својој монографији *Босанскохерцеговачки федерализам*¹³ Горан Марковић се није бавио темом противправ-

12 Горан Марковић: *Уставно љраво*, Источно Сарајево, 2021.

13 Горан Марковић: *Босанскохерцеговачки федерализам*, Београд/ Сарајево, 2012.

ног управљања државом чланицом УН од стране ОХР-а.

У монографији *Уставно љраво – Дойуна основној лиџераџури*¹⁴, њен аутор проф. др Миле Дмичић само једном реченицом (стр. 148) каже да је „са теоријскоправног аспекта спорна његова дјелатност (ОХР-а)”, и да „оно што је ОХР радио у протеклом периоду није предвиђено Анексом 10 нити Уставом БиХ”. Међутим, изостало је објашњење о томе да ли је (а није) међународним правом дозвољено постојање савјета за примјену мира у БиХ, да ли тај савјет може (а не може) наметати држави нешто као закон или овластити појединца да то чини, као и како је и зашто је фактичко постојање тог савјета супротно Повељи УН и Бечкој конвенцији о праву међународних уговора између држава. Стога су студенти остали ускраћени за ово знање, а тиме и српска правна наука, историја и култура.

Исто ствари стоје и са уџбеником *Уставно љраво*¹⁵ Рајка Кузмановића и Синише Карана. Наиме, и ови аутори, попут др Дмичића, набрајају овлашћења ОХР-а према Анексу 10 Дејтонског споразума, закључујући да му тим анексом нису дата законодавна, извршна, судска нити друга овлашћења. Међутим, нема објашњења у вези са Повељом УН и начелом суверености државе, то јест како Повеља УН као врховни правни акт међународног права забрањује управљање државом чланицом УН на начин на који то противправно чини ОХР у БиХ. Овај недостатак нарочито је примјетан када аутори (на странама 432 и 433) само констатују, умјесто да критикују, што је савјет за примјену мира проширио овлашћења ОХР-а, при чему се уопште не улази у објашњење да постојање тог савјета није дозвољено међународним

14 Миле Дмичић: *Уставно љраво Дойуна основној лиџераџури*, Бања Лука, 2011.

15 Рајко Кузмановић, Синиша Каран: *Уставно љраво*, пето измијењено и допуњено издање, Бања Лука, 2015. и ранија издања.

правом, да се тиме крши сувереност једне државе чланице УН, а нарочито да тај савјет не може проширивати било чија овлашћења, односно да сам или путем појединца држави чланици УН намеће било какве правне акте, а камоли устав и законе.

Проф. др Петар Кунић у монографији *Промјене Устава Босне и Херцеговине – pro et contra*¹⁶ иде тако далеко да, правно неутемељено, износи тврдњу да је високи представник Бонским закључцима „био овлаштен да доноси само подзаконске акте”. И овдје се примјећује да аутор, износећи овакву тврдњу, не даје објашњења у вези са Повељом УН и начелом суверености државе, то јест да Повеља УН као врховни правни акт међународног права забрањује управљање државом чланицом УН на начин на који то чини ОХР у БиХ. Такође се не објашњава да постојање тог савјета није дозвољено међународним правом и да се тиме крши сувереност једне државе чланице УН, а нарочито да тај савјет не може давати нити проширивати било чија овлашћења, односно да сам или путем појединца држави чланици УН намеће било какве правне акте, а камоли устав и законе. Најзад, цитирана тврдња противи се и основној правној логици. Наиме, ако Повеља УН забрањује (а забрањује) било који начин мијешања у унутрашње ствари државе, то значи да је тиме забрањено да било ко други, изван надлежних институција и органа државе, намеће датој држави своју вољу, без обзира на то да ли то чини законом или подзаконским актом.

Најдаље је у одбрани насиља ОХР-а отишао Радомир Нешковић, професор Факултета политичких наука Универзитета у Бањалуци. Он у својој монографији *Неговр-*

16 Проф. др Петар Кунић: *Промјене Устава Босне и Херцеговине Pro et contra*, Бања Лука, 2015, стр. 36.

шена држава, Полиитички сисџем Босне и Херцејовине¹⁷, Сарајево, 2017, иде толико далеко да, без икаквог правног основа и смисла, износи тврдње како је, наводно:

„Савјет за примјену мира по функцији интегрални дио Дејтонског споразума и његова улога није морала бити ни дефинисана овим споразумом” – стр. 233.

„На Министарској конференцији Савјета за примјену мира у Бону (10. децембра 1997. године), Високи представник је добио подршку за свој мандат и Савјетј му је годије-лио догајина овлашјења у циљу йровођена Дејтонској сйоразума йознајија као Бонска овлашјења” – стр. 229.

„Усвајање додатних овлаштења за Високог представника било је у функцији вршења мандата Савјета за примјену мира, а то је примјена Дејтонског споразума и изградња правног и политичког система у Босни и Херцеговини у складу са тим споразумом. Увеђавањем овлаштења Високог представника Савјет за примјену мира је на њега пренио дио својих овлаштења како би он могао ефикасније утицати на примјену Дејтонског споразума што је суштинска надлежност Савјета” – стр. 236–237.

„Додатна овлаштења Високог представника додијељена су с циљем да се користе када је то нужно, када је неопходно донијети закон да би држава функционисала, када владајуће елите у Босни не могу да се усагласе око закона. Наметнути закони имали би привремену важност док власти на нивоу Босне и Херцеговине не постигну сагласност и саме донесу закон у складу са својим уставним овлаштењима” – стр. 238.

Изостала је, као и у свим другим претходно наведеним монографијама, било каква анализа Повеље УН, начела суверености државе (члан 2. Повеље УН) које је прописано и Уставом БиХ (члан 3.3.б), забране успо-

17 Радомир Нешковић: *Недовршена држава, Полиитички сисџем Босне и Херцејовине*, Сарајево, 2017.

стављања старатељства у било ком облику над државом чланицом УН (члан 78. Повеље УН) и конклузије да управо то начело забрањује постојање савјета за примјену мира и наметање држави туђе воље као закона. Да је, рецимо, Нешковић прочитао те одредбе Повеље УН и Устава БиХ, односно да је имао претходно знање о свему томе, питање је да ли би се одважио да у својој књизи износи цитиране произвољности да у односу на било коју државу чланицу УН, па и БиХ, може уопште постојати савјет који би био изнад ње и њених институција и да тај савјет може имати икаква овлашћења, а камоли наводна овлашћења да сам или помоћу високог представника намеће устав и законе у држави.

Као и у области јавног права, и на катедрама за међународно право на универзитетима у Републици Српској и у Србији, а ни у АНУРС, односно САНУ, није било ниједног научног скупа нити монографије у којима би се расправљало о томе да ли постоје (а постоје) правна средства борбе против пошести зване охаеризам. И на том пољу изостало је писање о бројним важним чињеницама које би биле од кардиналне важности у тој борби. Рецимо, ништа није организовано расправљано нити написано о томе колико суверенитет државе чланице Уједињених нација (УН) није само гола правна норма садржана у Повељи УН, већ је она као најважније императивно начело међународног права заштићено и у правној стварности, те да то најбоље доказује пракса Међународног суда правде. А да јесте овако расправљано, могло би се утврдити постојање у најмању руку двије пресуде и два савјетодавна мишљења тог суда.

Повеља УН је ступила на снагу 24. октобра 1945. године и тада је по први пут у историји међународног права ступило на снагу и императивно начело суверене једнакости сваке државе чланице УН. Оно нормативно и фактички значи забрану свима, како УН-у и свим

његовим органима, тако и свим државама, да се мијешају у унутрашња питања било које државе чланице УН (члан 2. тачке 1. и 7. Повеље УН) тиме што би директно или путем неког трећег тој држави наметали своју вољу као закон, умјесто надлежних институција државе. Досљедно таквој забрани, Повеља УН (члан 78) затим забрањује свима да над државом чланицом УН успоставе систем старатељства, односно протекторат под било којим условима и у било ком облику. То значи да протекторат у било којој његовој форми (да у држави влада странац умјесто њених институција) нема право да уведе или одобри ни Савјет безбједности УН, чак и када дјелује према Поглављу 7 Повеље УН. Ово, стога, што му то не дозвољава Повеља УН ни под којим условима.

Питање овако одређеног садржаја државног суверенитета се поставило веома брзо у пракси Међународног суда правде. Први такав случај био је спор између Албаније и Велике Британије, познат као *случај канала Крф* (предмет број 15). У том предмету Међународни суд правде је донио пресуду 9. априла 1949. године. Не улазећи у детаље тог спора, који нису важни за предмет овог рада, чињеница је да је Међународни суд правде у тој пресуди (стр. 35) нагласио да је „Поштовање територијалног суверенитета између независних држава суштинска основа међународних односа”.

Следећи случај од важности за предметно питање је из 1971. године. Те године (21. јуна) Међународни суд правде је, на захтјев Генералне скупштине УН, донио савјетодавно мишљење у предмету број 352, познатом као *Namibia case*. У ставу 110. тог савјетодавног мишљења Међународни суд правде је својом праксом утемељио границе одлучивања за Савјет безбједности УН (СБ УН). Наиме, Суд у том ставу најприје износи да СБ УН према члану 24. Повеље УН може да предузима акције у сврху одржавања свјетског мира. Међутим, одмах затим *Суд*

наилашава да је у ирегузимању њих акција СБ УН оираничен „иемељним иринцијима и циљевима Поилавља 1 Повеље УН”. Тиме је Суд указао на забрану Савјету бездједности да, и када дјелује ирема Поилављу 7 Повеље УН, ни он не може (ни СБ УН нема ираво) да држави чланици УН иосиави себе као њенои законодавца, умјесио њених наглежних инсијиуција, нији да овласии неке ипреће државе или иојединца да своју вољу намећу као закон у држави чланици УН, јер му ио забрањује Поилавље 1 Повеље УН, ио јеси већ сиоменуио императивно начело суверене једнакости држава из члана 2. иачке 1. и 7. Повеље УН.

Наредни случај се налази у пресуди Међународног суда правде од 27. јуна 1986. године, у предмету тог суда број 520, коју је донио у спору по тужби *Никараџе иројив САД*. У ставу 202. те пресуде Суд наглашава да принцип неинтервенције (мисли се на забрану интервенисања споља у послове државе) „укључује право сваке државе да води своје послове без спољнег уплитања”. Одмах затим Суд се у ставу 203. пресуде, као потврду тог свог става, позива не само на Повељу УН, већ и на Резолуцију Генералне скупштине УН, број 2131 од 21. децембра 1965. године. Ријеч је о *Резолуцији о неодоустиивости иинтервенисања у унуирашња иишања државе и зашиији државне независности и суверенитетиа*. У тачки 1. те резолуције Генерална скупштина УН одређује да ниједна држава нема право да интервенише, директно или индиректно, без обзира на разлог, у унутрашња и спољна питања било које државе. У тачки 5. Резолуције се одређује да свака држава има неотуђиво право да самостално одабере свој политички, економски, социјални и културни систем, без мијешања у било којој форми од стране других држава. Најзад, у тачки 6. Резолуције Генерална скупштина УН одређује да све државе (појединачно или удружене са другим државама) имају обавезу да поштују право на независност народа и држава и

њихово право да слободно одлучују о својим питањима, без било каквог спољњег притиска.

Подсјетивши, дакле, на ову Резолуцију Генералне скупштине УН као норму која потврђује право сваке државе чланице УН да води своје послове без иностраног мијешања, Међународни суд правде у истој пресуди (став 203) истиче да су начела из Резолуције број 2131 поновљена и у каснијој Декларацији Генералне скупштине УН, број 2625 од 24. октобра 1970. године. Након тога Суд у ставу 205. пресуде у предмету *Никараџа против САД* сасвим одређено износи свој став, који је од кључне важности, да начело међународног права о забрани интервенције у ствари друге државе значи „забрану свим државама или групама држава да интервенишу директно или индиректно у унутрашње и спољне послове друге државе”.

Код оваквих ставова Међународни суд правде је досљедно остао у својој јуриспруденцији. Као примјер који то потврђује треба навести савјетодавно мишљење које је тај суд 25. фебруара 2019. године дао у предмету број 169 на захтјев Генералне скупштине УН, у случају познатом као *Архипелаг Чаго*. У ставу 153. тог мишљења Суд се позива на Резолуцију Генералне скупштине УН, број 1514, и чињеницу да се том резолуцијом прокламује неопходност брзог и безусловног окончања колонијализма у свим његовим облицима и манифестацијама. Потоње ријечи су веома важне за нас овдје у БиХ, јер оне значе правну обавезу да се безусловно и што хитније мора окончати и колонијално управљање Босном и Херцеговином, каквом смо подвргнути од стране ОХР-а и држава чланица неформално окупљених у тзв. савјету за примјену мира у БиХ. На такав закључак поред већ реченог упућује и став 156. савјетодавног мишљења Међународног суда правде у предмету Архипелаг Чаго. Наиме, у том ставу Суд толико јасно

указује да чак и несамоуправне територије (*iproteritorij*-*rajii*, који нису државе) стичу у пуној мјери право да саме собом управљају „када постану суверене независне државе”, што неоториво доказује да Међународни суд правде тиме говори да нико споља, ма ко то био, нема право да сувереној држави намеће своју вољу као закон.

У томе, дакле, леже суштински разлози због којих ни ОХР нема право да у БиХ, као држави чланици УН, своју вољу намеће као закон нити да наметне, као што је учинио Кристијан Шмит, да ће људи у БиХ бити осуђивани за кривично дјело и упућивани у затвор ако не поштују његову (само)вољу.

Све су ово аргументи и докази о којима до данас ни у једној од високошколских установа у Републици Српској и Србији, нити у АНУРС и САНУ, никада није поведена организована научна и стручна расправа, нити је написана иједна научна монографија у правцу практичног коришћења ових искустава у едуковању људи о томе зашто је охаеризам истинска пошаст и шта су правни инструменти за борбу против тога.

Завршни дио

Период од 1997. године, када је почела владавина охаеризма наметањем првих ОХР-ових закона, па до данас обиљежен је особеним потискивањем истине (кенсел културом) о тој пошаст и њеној противправности. Умјесто указивања на њене негативности, све је с тим у вези било завијено велом ћутње у нашој академској заједници, на једној, и својеврсним аутошовинизмом (шовинизмом према сопству – личном, националном и државном) у односу на право на сопствену сувереност, односно сувереност своје државе.

Ништа боље не разоткрива и не потврђује тај аутошовинизам до једна одлука Уставног суда БиХ. Наиме, Уставни суд БиХ је у одлуци број У 9/00 од 3. новембра 2000. године измислио тзв. „теорију функционалне дуалности” и њоме обмануо овдашњу јавност, рекавши да је савјет за примјену мира у БиХ, иако његово постојање није прописано ниједним извором међународног или унутрашњег права, на својој бонској конференцији у децембру 1997. године „одобрио став тадашњег високог представника да овлаштења пренијета на високог представника Анексом 10 укључују и овлаштења да доноси обавезујуће одлуке, када он то сматра нужним”. Уставни суд БиХ је тиме признао и разоткрио да ОХР нема право да ишта намеће у БиХ него је умјесто тога високи представник једноставно само заузео свој лични став и сам себи дао „право” да нама овдје у БиХ своју вољу намеће као обавезујућу (као закон), а затим је тзв. конференција за имплементацију мира у БиХ Бонским закључцима из 1997. године рекла да одобрава такав лични став једног високог представника и да он, дакле охаеризам, на основу свог једног става и одобрења тог става од савјета за примјену мира у БиХ може колонијално управљати нама. Затим Уставни суд БиХ у истој одлуци каже како високи представник наводно има право да нам намеће законе и због тога што се, наводно, ради о томе да су „сличне функције познате из других земаља у специјалним политичким околностима”, и да су то наводно „мандати под режимом Друштва народа”, односно Њемачка и Аустрија након Другог свјетског рата.

Све ово је тешка обмана, јер је у настојању да оправда нешто што се никако не може оправдати Уставни суд БиХ изрекао је тешку неистину, упоређујући ствари које се међусобно никако не могу упоредити. Наиме, БиХ је држава чланица УН којој према Повељи УН припада непорециво право на суверенитет њених институција,

које нико нема право да супституише у било којој ситуацији нити под било каквим изговором. Али, умјесто да брани тај суверенитет као опште начело међународног права, које је и чланом 3. Устава БиХ прописано као саставни дио правног поретка БиХ, Уставни суд БиХ своју државу упоређује са колонијама из мандата Друштва народа, односно са Њемачком и Аустријом последице Другог свјетског рата, упркос томе што су мандати били колоније, а не државе, те иако Њемачка није била држава до 1949. године (већ окупирано подручје издијељено на четири окупационе зоне), а Аустрија је била окупационо подручје, а не држава, све до 1955. године. И онда, створивши овакву обману, Уставни суд БиХ, иако му ниједна ријеч Устава БиХ не даје право на то, у одлуци У 9/00 ствара нешто што назива „теоријом функционалне дуалности”, према којој, како стоји у одлуци У 9/00, „једна власт једног система (читати ОХР - моја опаска) *интервенише у другом правном систему* (читати у правном систему БиХ, тј. умјесто једино надлежних институција БиХ – моја опаска), *чиме њене функције постојају дуалне*”.

То је, дакле, начин на који је Уставни суд БиХ, супротно Уставу БиХ, Дејтонском мировном уговору и Повељи УН, поставио болесне темеље за владавину охазеризма у БиХ и наше својеврсно робовање том систему. Ова неуставна одлука је затим понављана у свим каснијим одлукама тог суда када је ово постављано као питање и тако је остало све до данас,

Ово је, најсажетије речено, истина о суштини подвала и превара на којима је изграђена болесна конструкција звана постдејтонска БиХ.

И, да трагедија буде потпуна, све то је прихватано и примјењивано не само од стране свих носилаца формалне власти у БиХ (законодавне, извршне, управне и судске) него и у нашој науци и високом образовању. Напросто,

свједочило се ћутању, својеврсном потискивању те истине у нашој науци и образовању, о чему свједочи све оно што је написано у централном дијелу овог рада.

С обзиром на такво ћутање, не чуди што се овдашња наука и струка нису огласиле ни о средствима која стоје на располагању у међународном праву, којима се правним путем може стати у крај том насиљу. Нема, тако, у овдашњој науци и високом образовању ништа написано о томе да постдејтонско вријеме у БиХ није вријеме разговора који је, на начин описан у Андрићевом роману с почетка овог текста, напросто морао бити вођен пред крај XIX вијека, јер тада БиХ није била држава нити је било Уједињених нација, Повеље Уједињених нација и Међународног суда правде, већ су тадашње велике силе, Њемачка, Аустроугарска, Француска, Велика Британија, Русија, Османско царство, на својим скуповима, попут оног у Берлину 1878. године, одлучивале о судбини народа и стављању одређених простора под управу неке од тих сила.

Међутим, за разлику од тог давно прохујалог времена, данас ствари у правном погледу стоје сасвим другачије. Јер, данас постоји организација Уједињених нација која се темељи на најважнијем општем начелу међународног права – начелу једнаке суверености свих држава. Оно значи да нико, ни УН, ни Савјет безбједности УН нити било која држава или организација држава не могу, а да то буде правно ваљано, наређивати, сами или путем одређеног појединца, некој другој држави какве прописе треба да доноси на својој територији, а камоли да се држави чланици Уједињених нација од било кога може наметнути неко треће лице да оно, умјесто надлежних институција државе, врши јавну власт (уставну, законодавну, извршно-политичку или судску). Све то забрањује Повеља Уједињених нација. И све то држава може да заштити пред Међународним судом правде, само да хоће, тражећи,

тужбом против сваке државе спонзора охаеризма, од Међународног суда правде да је заштити од пошаста тих држава које охаеризмом илегално кидишу на њен суверенитет.

У том смислу, правна наука би требала да положи темеље те борбе. Нажалост, ништа ни на том пољу није учинила правна наука у Републици Српској и Србији. Умјесто тога, наша наука и образовање су потискивали и ту истину. Јер, треба поновити, ништа ни од овога није се нашло као тема научних скупова на високошколским установама у Републици Српској нити на Академији наука и умјетности Републике Српске, као што нема ни научних монографија о средствима правне борбе против насиља високих представника. Исто је стање и у Србији.

Стога, ако би на крају требало сажето изразити садржај овог рада, учинио бих то на следећи начин. Прво бих казао да суштину охаеризма чине тешке подвале и преваре Запада, који нам каже да иако смо држава у ХХ, односно ХХИ вијеку, он ипак има право којег нема, да колонијално управља нама путем свог намјесника и колонијалног управника званог високи представник. Као друго, не мање важно, ништа од тога Запад не би могао да учини без наше националне ишчашености, незнања и похлепе због којих смо такав лоповлук слијепо прихватили, потчињавали му се дуже од 20 година и беспоговорно га спроводили у пракси, на своју штету и штету оних наших генерација које тек треба да дођу. А ако бих и ове двије реченице морао да скраћујем у једну, онда бих рекао како никада прије у нашој историји Србе с ове стране Дрине нико није тако намагарчио, као што је то учинио ОХР. Нити су Срби себе сами кенселовали и направили таквим магарцима, као што су то учинили од 1997. до данас, прихватајући као устав и закон све што је наметао ОХР и стављајући се, путем својих судија, политичара, професора и кога све не, у службу ОХР-а.

Литература

- Милан Благојевић: *Ауторитарна технологија владања високих њредставника у БиХ и њене ѡследице ѡ Рејублику Срјску*, објављено у научном зборнику *Крај новој свејској ѡрејка (1989–2022)? Србија и Рејублика Срјска у свејскоисторијским ѡроменама*, издавач Андрићев институт, Андрићград, 2023.
- Милан Благојевић: *Убиће нас незнање и ѡхлеја*, Бања Лука, 2023.
- Милан Благојевић: *Основи ѡшћееј усћавној ѡрава*, Бања Лука, 2022.
- Касим Трнка: *Усћавно ѡраво*, Сарајево, 2000.
- Нурко Побрић: *Усћавно ѡраво*, Мостар, 2000.
- Недим Адемовић, Јозеф Марко, Горан Марковић: *Усћавно ѡраво Босне и Херцејовине*, Сарајево, 2012.
- Штајнер, Адемовић и др: *Усћав Босне и Херцејовине Коменћар*, Сарајево 2010.
- Звонко Миљко: *Усћавно уређење Босне и Херцејовине*, Загреб, 2006.
- Горан Марковић: *Усћавно ѡраво*, Источно Сарајево, 2021.
- Горан Марковић: *Босанскохерцејовачки федерализам*, Београд/ Сарајево, 2012.
- Миле Дмичић: *Усћавно ѡраво Дојуна основној лићератури*, Бања Лука, 2011.
- Рајко Кузмановић, Синиша Каран: *Усћавно ѡраво*, пето змијењено и допуњено издање, Бања Лука, 2015.
- Петар Кунић: *Промјене Усћава Босне и Херцејовине Pro et contra*, Бања Лука, 2015.
- Радомир Нешковић: *Недовршена држава, Полићички сисћем Босне и Херцејовине*, Сарајево, 2017.

Milan Blagojević

SUPPRESSING THE TRUTH ABOUT OCHAERISM
IN SCIENCE AND HIGHER EDUCATION
REPUBLIC OF SERBIA AND SERBIA

Summary

In this paper, the author deals with the period of Dayton BiH from 1997, when the reign of Ochaerism began with the illegal imposition of the first laws by high representatives, until today. That period was marked by a peculiar suppression of the truth (cancel culture) about that scourge and its illegality. Instead of pointing out its negativity, everything related to this was shrouded in silence in our academic community, on the one hand, and a kind of auto-chauvinism (chauvinism towards the self - personal, national and state) in relation to the right to one's own sovereignty, that is, the sovereignty of one's country .

Key words: ohaerism, state sovereignty, cancel culture, suppression of the truth about the negation of state sovereignty.

Душан Достанић*
Институт за политичке студије
Београд

УДК 329.71:316.344.32

АНТИФАШИЗАМ И КУЛТУРА ПОНИШТАВАЊА

Сажетак: Аутор се у чланку бави анализом антифашизма као кључним инструментом културе поништавања. У том смислу се најпре покушава осветлити однос између фашизма и антифашизма, да би се затим дала историја појма антифашизма. Аутор затим указује да у данашње време антифашизам води битку против непостојећег противника, те да се појам фашизма из те перспективе претвара у метафизичку величину. Одатле аутор настоји да укаже на последице антифашистичке политике.

Кључне речи: Антифашизам, фашизам, култура поништавања, популизам

Увод

Пре више од тридесет година Армин Молер (Armin Mohler) је указао на идеолошку доминацију либерализма, приметивши да су сви у својим захтевима либерални, те да чак и поглавица у дивљини покушава да се одржи помоћу либералних парола.¹ Свако настоји да оправда

* Научни сарадник, dusan.dostanic@ips.ac.rs

1 Армин Молер, *Прошви либерала*, превео Душан Достанић, Досије студио, Београд, 2018, стр. 9.

сопствену позицију позивајући се на либерализам, чак и онда када су његове стварне намере сасвим другачије. Статус либерализма се ретко доводи у питање, а онај ко према тој струји мишљења изрази било какву критику постаје у најмању руку „контроверзан”. Молерова примедба у још већој мери важи за антифашизам. Не само да се данас сви изјашњавају као антифашисти, него већ и покушај расправе о појму антифашизма представља корак у минско поље, а свака суздржаност према антифашизму и његовим последицама равна је интелектуалном самоубиству, јер ко може иступати као критичар антифашизма, а да се тиме не дискредитује као фашиста? Понекад никаква критика и није потребна, јер антифашисти сами унапред маркирају непоуздане и сумњиве.

Да је антифашизам, ипак, тема која заслужује дискусију и захтева преиспитивање постаје јасно када се поглед усмери на стални пораст употребе речи фашизам у јавном говору. Наиме, последњих година у свету, али и у Србији, расте интерес за фашизам, односно примећује се паника због наводно растуће фашистичке опасности. То је посебно случај након избора Доналда Трампа (Donald Trump) за председника САД. У својој књизи о фашизму која је замишљена као упозорење, и коју је посветила старим и новим жртвама фашизма, Медлин Олбрајт (Madeleine Albright) не само да апострофира Трампа, него каже да је он разлог зашто се у XXI веку поново говори о фашизму.¹ Укратко, Олбрајт тврди да је фашизам постао модеран.² При томе је већ из уводника јасно да Олбрајт не само да пише са антифашистичке перспективе, дакле, као противник фашизма, већ себе представља и као жртву, додајући да је фашизам у њеном животу „играо централну улогу”,³ иако

1 Madeleine Albright, *Fascism: A Warning*, Harper Collins, New York, 2018, pp. 4–5.

2 Ibidem, p. 7.

3 Ibidem, p. 256.

је када се рат завршио имала тек осам година. Стиче се утисак да се Олбрајтова током читавог живота борила против фашизма. Таква тврдња добија посебну тежину уколико се имају у виду високе политичке функције које је Олбрајтова обављала.

Иако Олбрајтова избегава да Трамп отворено назове фашистом код других аутора таква задршка не постоји. Тако је, на пример, за Александрију Оказио Кортез (Alexandria Ocasio Cortez), високог функционера Демократске странке која ужива снажну подршку лево-либералних кругова, Америка у време Трампа напосто била фашистичка држава.⁴ Чак је проф. Роберт О. Пакстон (Robert O. Paxton), са ауторитетом стручњака, поновио такву оцену. Иако је Пакстоново поређење Трампа са фашизмом сасвим површно и на прилично упитним основама, по његовим речима та „етикета није само прихватљива, већ нужна”⁵

И не доводи се само Трамп у везу са фашизмом, већ је то случај са читавим низом политичара од Аугуста Пиночеа (Augusto Pinochet), преко Владимира Путина, до Жаира Болсонара (Jair Bolsonaro), као и разнородним десним странкама и покретима. Литература о „популизму”, који представља још један замагљен и нејасан појам,⁶ односно „савремено име за фашизам”,⁷ препуна је не само алармизма због раста популизма, већ и пречестих

4 Benjamin Fearnow, Alexandria Ocasio Cortez Says US “Not an Advanced Society,” *Newsweek*, December 24, 2019, <https://www.newsweek.com/alexandria-ocasio-cortez-america-not-advanced-society-us-fascism-wealth-inequality-1479027>

5 Robert O. Paxton, „I’ve Hesitated to Call Donald Trump a Fascist. Until Now“, *Newsweek*, <https://www.newsweek.com/robert-paxton-trump-fascist-1560652> приступљено, 9. 8. 2023.

6 Душан Достанић, „Постоји ли раст десног популизма у Европи”, *Српска њолиитичка мисао*, 3/2022, стр. 225–234.

7 Erik Lehnert, „Vorwort“, in: Hans-Helmuth Knütter, *Die Faschismuskule. Herrschaftsinstrument der Linken*, Institut für Staatspolitik, Schnellroda, 2018, S. 13.

поређења са „мрачним тридесетим годинама”⁸. Поред тога, неретко се наилази на катаклизмичне прогнозе које говоре о појачаној десној радикализацији што „може у најрђавијем сценарију довести и до фашизације радикалних десничара, као и до масовног прогона и убијања мањинског муслиманског становништва, али и социјално-либералних и левичарских критичара таквих друштвених кретања”⁹.

У појединим случајевима се иде и даље. Ту се више не остаје само на поређењима, алузијама и предвиђањима, већ се отворено тврди да су десни политичари који се иначе етикетају као популисти (Орбан, Трамп, Гауланд, Салвини, Качински) заправо фашисти, као што то пише немачки новинар Ралф Зочек (Ralf Sotscheck). Из те констатације Зочек, који такође пише из антифашистичке перспективе, изводи позив на „директну акцију” против нових фашиста.¹⁰ Укратко, због емотивног набоја који та реч са собом носи свака велика прича о фашизму и новој фашистичкој претњи која је данас, наводно, већа него икада у периоду после Другог светског рата,¹¹ рачуна са неопходном мобилизацијом антифашиста против такве претње.

При томе, треба нагласити да позиви на отворено насиље никако нису изоловани случајеви. Марк Бреј (Mark Bray), професор, левичарски активиста и главни

8 Тако на пример: Јан-Вернер Милер, *Шта је популизам?*, Фабрика књига, Пешчаник, Београд, 2017, стр. 91; Ivan Krastev, „The Strange Death of the Liberal Consensus“ *Journal of Democracy* 18 (4) 2007, pp. 57–58; Rudyard Griffiths, *The Rise of Populism: The Munk Debates*, House of Anansi Press, Toronto, 2019.

9 Јово Бакић, *Евројска крајња десница, 1945–2018*, Clio, Београд, 2019, стр. 615.

10 Ralf Sotscheck, „Nicht naiv Testballons jagen“, *taz*, <https://taz.de/Debatte-Mit-Rechten-reden/!5555657/31/5/2020>.

11 Олбрајт верује „да фашизам и фашистичка политика представљају озбиљнију претњу међународној слободи, просперитету и миру него било када од светског рата.” Albright, *Fascism*.

теоретичар антифашиста у Америци је више пута говорио о свеопштој фашистичкој опасности, а фашисте препознавао под различитим маскама, као сексисте, расисте, корпоративне капиталисте... У супротстављању тако широко дефинисаном фашизму Бреј одбацује ненасилне методе борбе, инсистирајући на томе да је антифашистичко насиље „етичко” и „стратешки ефективно”.¹² Један други амерички антифашиста из констатације да је Америка „нацификована” изводи закључак о предностима совјетских гулага као институција за преваспитавање, наравно, уколико друге, мање насилне методе не уроде плодом.¹³ Очигледно, фашизам се сматра толико великом претњом да су у борби против њега сва средства легитимна у лепези од аката уличног насиља, до заговарања стварања система логора. Бројни примери показују да се овде не остаје само на позивима на насиље, већ да су појединци и групе који су етикетирани као „фашисти” често били предмет физичких напада од стране антифашиста. Када је после убиства Џорџа Флојда (George Floyd) насиље у САД достигло врхунац, председник Трамп је средином 2020. године најавио забрану Антифе и њено класификовање као терористичке организације. Реагујући на ову изјаву велики број америчких и европских политичара исказао је солидарност са овом организацијом.

Од почетка рата у Украјини обе зараћене стране као да су се надметале у оптужбама за фашизам. Док су на

12 Mark Bray, „Notes for Amitai Etzioni from an Antifa Historian“, Boston Review, https://www.bostonreview.net/forum_response/bray-notes-etzioni-antifa-historian/ приступљено, 9. 8. 2023; Mark Bray, „Who are the antifa?“, The Washington Post, <https://www.washingtonpost.com/news/made-by-history/wp/2017/08/16/who-are-the-antifa/> приступљено 9. 8. 2023.

13 Према: Paul Gottfried, *Antifascism. The Course of a Crusade*, Cornell University Press, New York, 2021, p. 9.

Западу руског председника поредили са Хитлером, он је циљеве и задатке Русије дефинисао као „демилитаризацију” и „денацификацију” Украјине. При томе се денацификација односи на „заштиту права руског становништва”, затим „одбацивање култа, идеологије и величања неонацистичких покрета, организација и политичких партија које су за своју идеологију изабрале идеје колаборациониста”, као и на „одбијање садашњег руководства Украјине да призна уништавање бројних споменика војницима и официрима совјетске армије”.¹⁴ На другом месту Путин понавља да се борба води „управо са неонацистима”.¹⁵ Изгледа да се Запад и Русија слажу још само у коришћењу појма фашизма за дискредитацију политичких противника.

Укратко, савремена опсесија фашизмом обележена је појачаном и неселективном употребом тог појма, катастрофичним предвиђањима последица наводно растуће фашистичке претње, отвореним заговарањем антифашистичког насиља, као и значајним порастом физичких напада на представнике деснице. За данашњу дискусију о фашизму важи оно што је још пре готово педесет година писао Карл Дитрих Брахер (Karl Dietrich Bracher) који је приметио да обнова дискусије о фашизму четврт века након пада фашистичког режима, не на последњем месту, живи од мањка прецизности и готово неограничене способности проширења која је одувек била карактеристична за употребу појма фашизам.¹⁶ Наиме, изгледа да се већ преко педесет година води дискусија о фашизму која не настаје као резултат интереса за историју, нити

14 Владимир Путин, *Русија у новом добу: есеји и обраћања*, приредила и превела Дајана Лазаревић, Институт за политичке студије, Београд, 2022, стр. 152.

15 Ibidem, стр. 157.

16 Karl Dietrich Bracher, *Zeitgeschichtliche Kontroversen. Um Faschismus, Totalitarismus, Demokratie*, R. Piper & co. Verlag, München, 1976, S. 13.

из истраживања историјског фашизма, већ из идеолошких и политичких разлога.¹⁷ Другим речима, фашизам је постао етикета која се користи у политичким борбама, док је антифашизам идеолошка основа и оправдање за поништавање политичког противника. Он се показује као псеудоморално оружје које служи мобилизацији за борбу против и конзервативних, традиционално оријентисаних друштвених структура и вредности.¹⁸

Ово се, пре свега, може пратити на примеру СР Немачке, будући да су Немци после Другог светског рата играли пионирску улогу у „стварању антифашистичке државе и друштва”. „Као што је међуратна Италија постала студија случаја генеричког фашизма који је уздигнут у облик владавине, тако и Немачка данас представља пример уздицања антифашизма у државну филозофију и програм масовног преваспитања.”¹⁹ У тој земљи антифашизам је прерастао у водећи принцип, или како пише Ханс-Хелмут Книтер, (Hans-Helmuth Knütter) антифашизам јесте и остаје темељна норма немачког државног резона.²⁰ Из тог разлога се у овом чланку највише ослањамо на примере из Немачке и САД.

Фашизам и антифашизам

Невоље са антифашизмом настају већ када се покуша одредити шта он заправо представља. Упркос честој употреби овог појма, и позивању на њега, он остаје нејасан и непрецизан. Упадљиво је да и у текстовима писаним иза антифашистичке перспективе недостаје јасно одређење,

17 Ibidem, S. 17.

18 Hans-Helmuth Knütter, *Die Faschismuskeule. Herrschaftsinstrument der Linken*, Institut für Staatspolitik, Schnellroda, 2018, S. 16.

19 Gottfried, *Antifascism. The Course of a Crusade*, p. 8.

20 Knütter, *Die Faschismuskeule*, S. 27.

док ни најпознатији политички речници не садрже одреднице под тим именом. Како примећује Книтер, постоје бројне теорије о фашизму, али не и теорије о антифашизму.²¹ Негативно усмерен, антифашизам није одређен самостално већ преко фашизма као своје супротности. Зато он, упркос нејасном значењу, црпи своју пропагандну снагу и интегративно дејство из емотивне одбојности према фашизму, односно из негативног држања. Тиме се отвара простор за манипулације неодређеним појмом. Другим речима, проблеми настају из чињенице да се антифашизам може одредити само полазећи од дефиниције фашизма. Тако теорија о фашизму чини основу антифашизма. То даље значи да ће се у зависности од тога ко и како дефинише фашизам, односно где се траже његови корени, мењати и опсег онога што треба сузбијати, односно мењаће се и потенцијални објекти напада антифашиста. Међутим, у наше време фашизам је постао сличан јегуљи. Он измиче „из руку онога ко покуша да га концептуално, политички или културно зграби. Део ове неухватљивости следи из субјективног начина на који се фашистичка опасност представља и процесуира. Неки од оних који реагују на то доживљавају реакцију која је дубоко лична”²². Зато, када се говори о антифашизму није одлучујуће шта је важећа објективна дефиниција фашизма, него пре свега шта је оно што сами антифашисти било експлицитно, било имплицитно подразумевају под фашизмом, односно шта они подразумевају под потенцијалним изворима фашизма. Само на тај начин, преко антифашистичког разумевања фашизма, може се утврдити како антифашизам дефинише самог себе, односно шта су њихови истински циљеви. Није, дакле, пресудно шта се иначе може подразумевати под

21 Ibidem, S. 34.

22 Gottfried, *Antifascism*, p. 143–144.

фашизмом и антифашизмом, већ шта под тим мисле декларисани антифашисти. Из тог разлога потребно је узети у обзир историју појма.

Кратка историја појма

Убрзо по појави фашизма у Италији антифашизам се јавља као комунистички „борбени појам”. Од самог почетка он не означава само супротстављање фашизму, него се користи много шире и подразумева противљење свима који не припадају левици, што долази до изражаја у оновременим антифашистичким дефиницијама фашизма. Тако је на V конгресу Коминтерне 1924. године фашизам одређен као „пуки борбени инструмент крупне буржоазије против пролетаријата”. Другим речима, фашизам се схвата као једна од „форми грађанске владавине”,¹ док је разлика између њега и либерализма само у степену, односно она се тумачи као плод повесних околности. „Основни циљ је исти и фашизма и либерализма, пут је у оба случаја репресиван, док је метода у једном случају терористичка, у другом је конституционална, а у оба – манипулативна. Оба пута су отворена, а посебне околности нагоне буржоаско друштво на пут терора. Када картелу моћи капитала не успева конституционално-парламентарни начин интеграције, преостају диктатура и терор.”² Отуда следи да је грађански антифашизам дугорочно гледано немогућ, јер је фашизам инструмент буржоазије, па доследна антифашистичка позиција нужно претпоставља не само борбу против декларисаног фашизма, већ и обрачун са буржоазијом као његовим

1 Reinhard Kühnl, *Oblici građanske vladavine. Liberalizam — fašizam*, превео Иван Прпић, Издавачки центар Комунист, Београд 1978.

2 Тодор Куљић, *Фашизам. Социјолошко-историјска студија*, Чигоја штампа, Београд, 2021, стр. 23–24.

извором. Како примећује Стенли Пејн (Stanley G. Payne), комунистичка интернационала је развила доктрину „панфашизма”, према којој све некомунистичке и антикомунистичке силе тендирају ка фашизму.³

Тако је за доследне антифашисте фашизам обухватао и социјалну демократију. Већ на IV конгресу Коминтерне Амадео Бордига (Amadeo Bordiga) одређује фашизам као „носкеовски облик социјалдемократије у италијанским условима”.⁴ Тиме је фашизам представљен не само као инструмент буржоазије, већ као једна врста социјалне демократије. Веза између социјалдемократије и фашизма долази до изражаја и код Кларе Цеткин (Clara Zetkin) када она 1923. говори о фашизму као о казни пролетаријату зато што није наставио револуцију која је почела у Русији.⁵ Одатле логично следи да су социјалдемократе и они који нису били довољно радикални у борби против буржоазије прави кривци за појаву фашизма. Самим тим, борба против фашизма у себе укључује осуду чак и оних снага на левици које су за комунисте биле превише умерене, односно које нису биле спремне да беспоговорно следе комунистички програм, чиме су, наводно, постале помагачи фашизма. На V конгресу Коминтерне Зиновјев иде и даље. Он је тада формулисао тезу да је социјална демократија „лево крило фашизма”. Такво тумачење прихватио је и Стаљин тврдећи да је фашизам борбена организација буржоазије која се ослања на активну подршку социјалне демократије, која је, заправо, „умерено крило фашизма”. Дакле, социјална демократија и фаши-

3 Stanley G. Payne, „Antifascists after Fascism“, *The First Things*, January 2022, <https://www.firstthings.com/article/2022/01/antifascistsafter-fascism>

4 Тодор Куљић, *Фашизам*, стр. 86.

5 Clara Zetkin, „Der Kampf gegen den Faschismus“ in: Ernt Nolte (Hrsg.) *Theorien über den Faschismus*, Athenäum Verlag, Königstein, 1984, S. 88.

зам „нису антиподи, него близанци”⁶ Према томе, истински антифашизам укључује у себе борбу против конкурената на левици. Ту тезу је експлицитно изнео Ернст Телман (Ernst Thälmann) 1927. када је изјавио да лагеру контрареволуције припада свако ко се безусловно не солидарише са пролетерском државом. Према Телману, буржоазија ради на међународном плану са два крила: социјалдемократијом и фашизмом.⁷ Тиме је свако одступање од комунистичке линије жигосано као приближавање фашизму односно као „социјалфашизам”.

На VII конгресу коминтерне 1935. године Георги Димитров је истакао да је „фашизам отворена терористичка диктатура крајње реакционарних, крајње шовинистичких, империјалистичких елемената финансијског капитала”, односно да је фашизам продукт капитализма у повесној ситуацији када се капитализам осећао угроженим због напада снажног пролетаријата у економској кризи. Тако се фашизам поново везује за капитализам, а антифашизам за превладавање капитализма, односно за укидање супротности између рада и капитала, до чега може доћи једино уколико се укине приватно власништво над средствима за производњу. Када се на такав начин успостави монокаузални однос између капитализма и фашизма, тада сваки облик друштва у коме приватно власништво наставља да постоји бива барем потенцијално фашистичко, те се антифашизам испољава кроз захтеве за успостављањем комунистичког поретка. Будући да је циљ антифашизма елиминисање социо-економских корена фашизма, тиме борба против њега укључује у себе и борбу против капитализма, приватног власништва, те напослетку и борбу против грађанског облика државе.

6 Ivan Prpić (ur.) *Komunisti o fašizmu*, Centar za aktivni politički razvoj, Zagreb, 1976, str. 19.

7 Куљић, *Фашизам*, стр. 87.

Другачије речено, онај ко не захтева превазилажење капитализма није у потпуности антифашиста. На то упућује и позната и често навођена Хоркхајмерова формула: „Ко неће да говори о капитализму требало би да ћути и о фашизму.” Заправо, све грађанске и социјалдемократске снаге постају из такве перспективе потенцијално фашистичке, док антифашизам представља захтев за превладавањем постојећег друштвеног и државног поретка, јер овај, наводно, важи као узрок „фашистичких” тенденција.⁸ Према речима марксистичког филозофа Волфганга Фриц Хауга (Wolfgang Fritz Haug) борба против фашизма може добити само као борба за социјализам.⁹

Ова полемика употреба појма из двадесетих и тридесетих година XX века преживела је Други светски рат и антиципирала широку примену појма и после 1945. године. Након пораза историјског фашизма, антифашизам је наставио да постоји, а листа онога што се подводило под фашизам је постајала све дужа. На простору Србије или Пољске су у послератном периоду међу фашисте су убрајани и они који су се у рату борили против сила Осовине. Тако се већ тада може се говорити о „масовној злоупотреби антифашизма у сврху ликвидација непријатеља револуције”, односно о напорима комуниста да се „под завесом антифашизма” ослободе многих политичких и класних противника револуције.¹⁰ У складу са коминтерновском дефиницијом фашизма је и кон-

8 Armin Pfahl-Traughber, „'Antifaschismus', 'Antiglobalisierung' und 'Antirepression': Handlungsfelder des Linksextremismus in Deutschland“, in: Ulrich Dovermann (Hrsg.) *Linksextremismus in der Bundesrepublik Deutschland*, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 2012, S. 166.

9 Према: Knütter, *Die Faschismuskeule*, S. 53.

10 Срђан Цветковић, „Репресија комунистичког режима у Србији на крају Другог светског рата са освртом на европско искуство” Зоран Јањетовић (ур.) *1945. крај или нови почетак?*, Институт за новију историју Србије, Музеј жртава геноцида, Београд, 2016, стр. 46, 56.

фискација имовине тумачена као једна од мера у борби против фашизма. Другим речима, левица је настојала да борбу против фашизма инструментализује за сопствене идеолошке циљеве. Истовремено, антифашизам постаје легитимациона идеологија земаља у којима је уведен комунизам, при чему најмаркантнији случај представља Немачка Демократска Република (ДДР), па је антифашизам и дуго након рата служио као инструмент борбе против политичких противника новог поретка. У складу с тим је вођство ДДР и народни устанак 1953. године видело као повратак фашизма који „диже своју крваву главу”.¹¹ Све до пада комунизма, противници режима су првенствено означавани као фашисти.¹² Држећи се чврсто коминтерновске дефиниције фашизма и представљајући се као антифашистичка Немачка, ДДР је истовремено оптуживала СР Немачку за наводни историјски континуитет између ње и Трећег рајха, што је теза коју су заговарале и бројне левичарске организације унутар СР Немачке. Тако је и Берлински зид правдан као антифашистички заштитни бедем.¹³ Заправо, капиталистички Запад у целини сумњичен је за фашизам,¹⁴ иако

11 Thomas Drescher, „Antifaschismus – vom linksradikalen Kampfbegriff zum staatstragenden Axiom“, *Sezession*, 5, April, 2024, S. 46.

12 Током денацификације совјетска тајна полиција је у оквиру своје окупационе зоне ухапсила и у логоре послала 130.000 људи, од којих је око 50.000 изгубило живот, док је 20.000 до 30.000 депортовано у Совјетски савез. Од 1946. године су и социјалдемократе и опозициони комунисти били погођени овим мерама (Knütter, *Die Faschismuskeule*, S. 65). Процењује се да је у раздобљу 1945–1950. осуђено око 5.000 социјалдемократа, од којих је 400 умрло у затвору. Цветковић, „Репресија комунистичког режима у Србији на крају Другог светског рата са освртом на европско искуство”, стр. 50.

13 Knütter, *Die Faschismuskeule*, S. 76.

14 Адорно и Маркузе су веровали да је после рата Америка постала плен фашистичких искушења. Тако у једном писму из фебруара 1947. Маркузе објашњава да је свет подељен на два блока: један који је предводила „несавршена” социјалистичка

у Европи истински фашизам више није играо битнију политичку улогу. Антифашизам је ту служио као инструмент за дестабилизацију и моралну дискредитацију Западних држава, односно интеграцију источног блока. Тако су противници рата у Вијетнаму поистовећивали фашизам и америчке војне активности, а борба за независност бивших колонија такође се смештала у антифашистички контекст. Послератна левица је настојала да створи слику о сопственом монополу на борбу против фашизма, односно да се постави у улогу онога ко једини сме да легитимно одређује шта је све фашизам, поједностављујући и прећуткујући сопствене комплексне односе према различитим варијантама историјског фашизма.

Међутим, према Полу Готфриду (Paul Gottfried), од шездесетих година је антифашистичка идеологија доживљавала значајне промене. Реч је пре свега о све уочљивијем редуковању фашизма на Хитлера и његову екстерминистичку политику.¹⁵ Тако се фашизам све више посматра искључиво кроз призму злочина, иако злочин фашизма не представља историјски изузетак.

До нове промене долази након пада комунизма у централној и источној Европи. После пропасти социјализма марксизам је постао дискредитован, те је у тим околностима антифашизам остао као последње уточиште и оружје постмарксистичке левнице која је тражила оправдање свог постојања. Како пише Петер Фурт (Peter Furth): „Рашчаравање социјализма/комунизма припада дијалектици просветитељства и то је, речено са Ничеом, једна важна етапа у довршењу нихилизма. У овој ситуацији антифашизам поприма својствено све-

држава и други који је пригрлио „неофашистички” Запад под америчким вођством. Према Маркузеу, државе у којима је стара владајућа класа преживела рат политички и економски ускоро ће постати фашистичке. Gottfried, *Antifascism*, p. 14.

15 Ibidem, p. 14.

тоназорно значење.”¹⁶ Он је постао средство интеграција левице, односно како истиче Фурт, од најмањег заједничког садржаоца левице, постао је „облик самосталне идеологије”. Имајући у виду и промене до којих долази у антифашизму један број аутора говори о „нео-антифашизму”.¹⁷ Овај антифашизам се од својих претходника разликује по томе што је све мање отворено комунистички настројен и што се мање позива на класну борбу, али је зато алармизам против свега што је означено као фашистичко тим снажнији. Он од претходника преузима технику комуникације, односно указивање на наводно сталну и вазда растућу неофашистичку опасност или модерно речено опасност од десног екстремизма.¹⁸ У позадини овог новог антифашизма више није „аскетски социјализам”, већ више „хедонистички, анархистичко-либертарни социјализам”.¹⁹ Мада се постмарксистичка, антифашистичка левица повремено још служи марксистичким паролама, многе њене присталице и већина њених финансијера прећутно прихватају корпоративну капиталистичку економију.²⁰ Ову струју карактерише и посебно истакнут антирасизам,²¹ као и залагање за мултикултурализам, либералну политику

16 Peter Furth „Epigonaler Antifaschismus“, *Tumult. Vierteljahresschrift für Konsensstörung*, Frühjahr 2016, S. 30.

17 Claus Wolfschlag, *Das „antifaschistische Milieu“: vom „schwarzen Block“ zur „Lichterkette“. Die politische Repression gegen „Rechtsextremismus“ in der Bundesrepublik Deutschland*. Stocker Verlag, Graz, Stuttgart 2001.

18 Drescher, „Antifaschismus – vom linksradikalen Kampfbegriff zum staatstragenden Axiom“, S. 47.

19 Knütter, *Die Faschismuskeule*, S. 154.

20 Gottfried, *Antifascism*, p. 9.

21 При чему се расизам схвата пре свега као белачки расизам. Појава овог „антирасизма” је, међутим, важан показатељ стања друштва и културе. Види: Frank Lisson, *Die Verachtung des Eigenen. Über den kulturellen Selbsthaß in Europa*, Antaios Verlag, Schnellroda, 2011, S. 316–318.

усељавања, одбацивање хомогене националне државе, те пропагирање „разноликости” као „обогаћења”. „Ова левица је прогласила ’различитост’ за кључни појам и, наместо борбе за права запослених, почела да се с позиција издајничких и конформистичких интелектуалаца бави ’другошћу’, борбом против дискриминације, предрасуда, наметнутих идентитета које опет желе да сведу на сталну измену и експериментисање.”²² Како истиче Мартон Бекеш (Márton Békés) „такозване ’прогресивне снаге’ састојале су се од две компоненте: представника мултинационалних интереса, с једне стране, и бакљоноша мултикултуралних вредности с друге стране. Ова два пола су формирала су не-тако-чудан савез између *Links-Kapitalismus* (Норберт Борман) који се залаже за различитост, и *woke* транснационалних корпорација, ширећи либералну агенду инспирисану Хабермасом. Кока-Колина дугина кампања дели своју платформу са *Willkommenskultur* коју заговарају антифашисти, корисни идиоти великог бизниса”.²³ Заправо, у оквиру нео-антифашизма са његовим нагласком на мултикултурализам, расизам је од једног од елемената фашизма дошао до статуса најважнијег. Ово акцентовање расизма није случајно. Наиме, инструментализација расизма представља интегрални део идеологије радикалног мултикултурализма која потиче из САД и коју је преузела европска левица.²⁴ Та рецепција била је толико успешна да је сада сваки отпор мултикултурализму унапред жигосан као расизам, односно фашизам.

22 Слободан Јанковић, *Жаришта свејској раја*, Catena Mundi, Београд, 2023, стр. 173.

23 Márton Békés, *Cultural Warfare. The Theory and Practice of Cultural Power*, Foundation for Research on Central and Eastern European History and Society, Budapest, 2022, p. 12.

24 *Die Rechtsextremismasmacher. Antifa und Linksextreme Agitation in Österreich*, Freilich Verlag, 2022, S. 19.

Како истиче Фурт, овај антифашизам (као идеологија) није заснован економски, социолошки или теолошки, он је само још моралан, односно нешто „попут политичког отелотворења морала”. „У тој форми као поглед на свет једног безусловног морализма је антифашизам у ситуацији актуелне кризе смисла добио спасоносну улогу.”²⁵

Такође, „нео-антифашизам” о коме говори Волфшлаг се разликује од својих претходника и по томе што је укорееен у средишту друштва. Није више реч само о маргиналним појавама са левице, већ о доминантној струји унутар јавног мњења које се све више фокусира на „десну опасност”, при чему се у једном асоцијативном ланцу десница поистовећује са „екстремном десницом”, а ова са расизмом, антисемитизмом и напослетку са фашизмом, који се, опет, поистовећује са геноцидом, тако да се на крају свака конзервативна, десна позиција стално доводи у сумњу за фашизам.²⁶ Он је задржао своју мобилизациону снагу управо зашто што мање наступа рационално, а више емотивно.²⁷ У том смислу, антифашизам је постао нека врста уточишта за левицу, односно замене за социјализам. У антифашизму, антирасизму, борби против ксенофобије и залагању за мултикултурализам левица је видела двоструку прилику. С једне стране то је био начин да се поново етаблира у

25 Furth „Epigonaler Antifaschismus“, S. 30.

26 Ово долази посебно до изражаја код Куљића који тврди да се у „реакционарним струјама буржоаске филозофије и политичке мисли” налазе „у прилично развијеном облику садржаји фашистичке идеологије.” Тако он сматра да се може „показати висок степен сродности фашизма са буржоаским конзервативизмом, а како је показао Маркузе, чак и са либерализмом. Ту је видљива њена прерушена буржоаска бит и заједничко порекло и функција ових идеологија, наиме, заштита друштвеног поретка који је изгубио своје историјско оправдање пред умом.” Куљић, *Фашизам*, стр. 190.

27 Knütter, *Die Faschismuskeule*, S. 148.

друштву, док је са друге то био начин да из дефанзиве пређе у офанзиву, односно да своје противнике паушално етикетира као десничаре и фашисте и тиме их делегитимизује. Тако омладина страног порекла, која је наводно жртва расизма и дискриминације, постаје нови револуционарни субјект за левицу.

С обзиром на утицај „нео-антифашизма” на јавно мњење и политички систем може се говорити о „ерозији” демократског и антитоталитарног консензуса у правцу антифашистичког консензуса.²⁸ Еквидистанца према свим тоталитаризмима се полако напушта и сва пажња се усмерава на десницу. Тако се већ и поређење између левог и десног тоталитаризма сматра недозвољеним, односно као покушај криминализације антифашизма, што се огледа првенствено у неједнаком третману левог и десног екстремизма.

Како пише Армин Фал-Траугбер (Armin Pfahl-Traughber) Димитровљево схватање фашизма је са неколиким одступањима и релативизацијама, у суштини остало неизмењено, и до данас обликује леви екстремизам.²⁹ Тако се иста дефиниција среће и у новијим текстовима писаним из антифашистичке перспективе.³⁰ При томе, њена вредност, наравно, није научна, већ политичка и састоји се у томе што се различите и различите струје мишљења помоћу ње могу сврстати под појам фашизма. Резултат је дуална слика света у којој се све политичке разлике своде на поделу између пре-

28 Drescher, „Antifaschismus – vom linksradikalen Kampfbegriff zum staatstragenden Axiom“, S. 47.

29 Pfahl-Traughber, „Antifaschismus, 'Antiglobalisierung' und 'Anti-repression': Handlungsfelder des Linksextremismus in Deutschland“, S. 166.

30 Види: Миливој Бешлин, Петар Атанацковић (ур.), *Фашизам њед изазовима савременосћии*, Алтернативна културна организација – АКО, Нови Сад, 2012.

димензионираног фашизма с једне, и антифашизма са друге стране.³¹

Тако опсесија фашизмом јача и у данашње време, када осим истински маргиналних група, више нема никога ко на било који начин покушава да се идентификује са историјским фашизмом, једнако као што нема никога ко би заговарао успостављање робовласништва или апсолутистичке монархије. Поред тога, сасвим је искључено да би фашизам могао представљати стварну безбедносну претњу, поготово када се упореди са потенцијалима исламског тероризма или пак насиљем које су демонстрирали припадници „Антифе” у САД.³² Понекад се може стећи утисак да експерта и бораца против десног екстремизма има више него екстремиста. У недостатку истинских фашиста, акценат се помера на борбу против деснице уопште, односно десничарског популизма. Међутим, као што је још седамдесетих година констатовао Армин Молер мало је оних који се идентификују са десницом. Још тада су сви који нису левичари желели да буду „у центру” или барем мало десније од центра, али никада на десници.³³ За последњих четрдесет година се политичко клатно толико померило улево да се оно што је раније важило као центристичко опредељење данас сумњичи за опасно десничарење. Тако, како пише Готфрид, данашњи антифашизам није „реакција на ширење самопрокламованих фашистичких режима, већ на пробој левице који се мора схватити у смислу сопственог морала и мандата за власт”.³⁴

31 Ова тактика јасно је уочена још пре Другог светског рата па у једној антикомунистичкој брошури из 1937. године стоји да су комунисти фашизму објавили крсташки рат, јер у њему виде „једину озбиљну опасност”, те да „у сврху уједностаљења и успјешности своје борбе бољшевици називају и означавају све ’што се према њима налази у опозицији ’фашизмом’ (за вањске непријатеље) и ’троцкизмом’ (за унутарње)”. Justus, *Bluff boljševizma i kriza komunizma*, Zagreb, 1937, str. 58–59.

32 Види: Payne, „Antifascists after Fascism”.

33 Armin Mohler, *Von rechts gesehen*, Seewald Verlag, Stuttgart, 1974, S. 42.

34 Gottfried, *Antifascism*, p. 62.

Међутим, уколико нема истинских фашиста, антифашистичка реторика се, у складу са дефиницијама постављеним у међуратном периоду, све снажније окреће против свега онога што се сматра предусловима који погодују развоју фашизма. Тих наводних предуслова није мало и у њих се могу уврстити сасвим различите ствари од базичног патриотизма, антикомунизма³⁵ и тржишне привреде, преко суверене, националне, односно правне државе³⁶ и грађанске културе, па све до „патријархата“, националних традиција, друштвене хијерархије и мутног концепта „структуралног расизма“. На мети је чак и идеја народа као етничке заједнице. Згодан пример пружа један чланак Јиргена Елзесера (Jürgen Elsässer) у коме је овај захтевао да се немачки народ „раствори у мултикултуралном друштву“, инсистирајући на томе да левица не само што мора бити антифашистичка, већ и „антинемачка“.³⁷ Елзесер није био усамљен у оваквим

35 Према Срђану Милошевићу, антикомунизам је, у суштини, на специфичан начин артикулисан национализам, иако се не може сводити само на национализам. Он је, такође, блиско повезан са „анти-антифашизмом“, те доприноси „ублажавању слике о фашизму“. Пошто антифашизам претпоставља критику национализма, то даље значи да је из антифашистичке перспективе антикомунистички антифашизам немогућ. Види: Срђан Милошевић, „О антикомунизму као извору легитимације и идеолошком садржају транзиционих друштава“ у: Миливој Бешлин, Петар Атанацковић (ур.), *Фашизам њед изазовима савремености*, Алтернативна културна организација – АКО, Нови Сад, 2012, стр. 72, 74, 77.

36 „Држава буржоаског друштва је, у основи, репресивна, без обзира на степен правне државности који одређује њену бит већ друштвено-историјски условљене методе спровођења репресивне силе.“ Куљић, *Фашизам*, стр. 44.

37 Carsten Koschmieder, „Die Entstehung der ‘Antideutschen’ und die Spaltung der linksradikalen Szene“ in: Ulrich Dovermann (Hrsg.) *Linksextremismus in der Bundesrepublik Deutschland*, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 2012, S. 187.

ставовима³⁸ и у међувремену је тежња да се забрани реч „народ” добила на популарности.³⁹ Велики део немачке левице сматрао је да је националсоцијализам био нужан производ ауторитарних, милитаристичких и антилибералних тенденција у немачкој повести, те да, стога, антифашиста мора представљати супротност немачком бићу, традицији и националној самосвести.⁴⁰ Имајући у виду да антифашизам „претпоставља борбу против сваке врсте национализма”, односно да је у тој перспективи „фашизам екстремни, али у основи нормализовани национализам”, следи закључак да „теоријски развијени антифашизам претпоставља критику реалних друштвено-економских извора национализма”.⁴¹ То уклањање претпоставки за настанак фашизма нужно подразумева борбу против националних традиција у сваком друштву.

Да борба против фашизма подразумева много више од онога што се може помислити на први поглед даје до знања и Куљић када пише да „није довољно борити се само против отвореног, уличног, хулиганског десног екстремизма, него треба деконструисати и скривени нео-

38 Виглаф Дросте (Wiglaf Droste) је у једном чланку још 1989. писао да би било најбоље да се „немачки народ” у својој целисти уклони са Земље, јер је то боље него да иједан припадник друге нације буде убијен од стране неког Немца. Немце који уображавају да су поносни на то што су Немци треба држати под контролом, ако је то неопходно ограђене зидом или бодљикавом жицом. Не постоји ништа одвратније од представе поновног уједињења: још више Немаца и сви на једној гомили.” Lisson, *Die Verachtung des Eigenen*, S. 313.

39 Gottfried, *Antifascism*, p. 75.

40 Knütter, *Die Faschismuskeule*, S. 107.

41 Тодор Куљић, „Анти-антифашизам”, у Миливој Бешлин, Петар Атанацковић (ур.), *Фашизам њред изазовима савременосћи*, Алтернативна културна организација – АКО, Нови Сад, 2012, стр. 61, 63, 66.

либерални банкарски анти-антифашизам”⁴² По речима Марка Бреја, „милитантни антифашизам је изазов сувереној држави, а не одбрана либералне демократије”⁴³, те највећи део активиста Антифе жели да „укине затворе и полицију”⁴⁴ Једнако се тврди да буржоаска држава толерише и подстиче фашистички терор како би пронашла изговор за реакционарне мере против левице.⁴⁵ Овакво схватање борбе против фашизма дели и један активиста који каже да радикални антифашизам значи више него бити против нациста. „Он такође значи заузимање неспојивог држања према овом систему и радикално сузбијање друштвених услова који увек изнова репродукују расизам, социјалдарвинизам и на крају крајева постојање неонациста. Стога, не прихватамо никаква законом прописана правила у борби против неонациста и за свет без владавине.”⁴⁶ У складу са коминтерновском дефиницијом тврди се да су фашисти само инструмент државе и капитала, тако да је борба против државе нужна за елиминасање фашизма.⁴⁷ Клеменс Нахтман (Clemens Nachtman) иде и даље када објашњава своје супротстављање према „old europe” (sic.).⁴⁸ Ако фашистичка идеологија наглашава групни идентитет, који може бити утемељен на

42 Куљић, *Фашизам*, стр. 288.

43 Bray, „Notes for Amitai Etzioni from an Antifa Historian“.

44 Mark Bray, „Five myths about antifa“, The Washington Post, https://www.washingtonpost.com/outlook/five-myths/five-myths-about-antifa/2020/09/11/527071ac-f37b-11ea-bc45-e5d48ab44b9f_story.html, приступљено, 9. 8. 2023.

45 Knütter, *Die Faschismuskeule*, S. 159–160.

46 Pfahl-Traughber, „Antifaschismus, 'Antiglobalisierung' und 'Anti-repression': Handlungsfelder des Linksextremismus in Deutschland“, S. 166.

47 Парола на демонстрацијама у Америци је гласила: „No Trump, No Wall, No USA at All.”

48 Koschmieder, „Die Entstehung der 'Antideutschen' und die Spaltung der linksradikalen Szene“, S. 192.

боји коже, религији, традицији или етничком пореклу, задатак антифашизма је деконструкција свих колективних идентитета као потенцијално опасних, „што једва да оставља места за постанак било чега партикуларног, барем у Западним друштвима”.⁴⁹ У средишту идеологије нео-антифашизма стоји појединац као мера свих ствари, и то појединац који се увек изнова може изумевати, са новим идентитетима, просторима потрошње и новим фетишима. Отуда и блиска веза антифашизма са трансродном идеологијом. У том смислу, антифашизам је комплементаран са оним индивидуализмом за који Александар Дугин каже да у својим крајњим консеквенцама води ка цендеризму и постхуманизму, будући да су и пол и људскост облици колективног идентитета.⁵⁰

У појединим случајевима у антифашизам спада и одбацивање грађанског морала, односно норми пристојног понашања, јер ако је традиционална култура тло на коме успевају ауторитарност и фашизам, онда антифашисти морају да разоре такву културу. Тако се у једној брошури позива на крађу, пљачке, провале и заузимања.⁵¹

Укратко речено, из антифашистичке перспективе се фашизам схвата толико широко да се под њега могу подвести све друштвене и државне датости које све скупа, наводно, репродукују фашизам. Стога, антифашизам који жели да остане доследан себи не може избећи захтев за културну реконструкцију друштва у сврху борбе против фашизма. У ту реконструкцију спада на крају и уклањање сваке друштвене хијерархије. Према Куљићу, „доследан антифашизам брани једнакост свега што носи људски лик”.⁵² Један други аутор сматра да је антифа-

49 Gottfried, *Antifascism*, p. 127.

50 Alexander Dugin, *Das Grosse Erwachen gegen den Great Reset. Trumpisten gegen Globalisten*, Arktos, London, 2021, стр. 12–15.

51 Према: Knütter, *Die Faschismuskeule*, S. 166.

52 Куљић, „Анти-антифашизам”, стр. 65.

шистички покрет „органски везан за вредности политичке левице”, те констатује да „нераскидива веза између левице и антифашизма није случајна и спонтана”, јер су се марксисте најприлежније посветили тражењу објашњења појаве фашизма и тражењу начина борбе против њега.⁵³ Другим речима, као и почетком прошлог века, антифашизам и данас опстаје као маска за радикални програм левице.

У којој мери данашња дефиниција фашизма почива на слободним асоцијацијама показује се на примеру Олбрајтове, која под фашизмом фише не подразумева идеологију, већ начин доласка на власт и одржавања власти.⁵⁴

Овакво дифузно схватање фашизма и са њим повезано самоодређење антифашизма нашло је свој израз и у страначким програмима. Тако је према одређењу хамбуршког огранка странке Левице (Die Linke) „антифашистичка политика” усмерена на „превладавање друштвене неправде” и не исцрпљује се у „демонстрацијама против (екстремно) десних снага”, већ се ради и о артикулацији и спровођењу позитивних захтева за друштвеним развојем. Тако је антифашизам не само супротстављање фашизму, већ и борба против узрока и економских корисника социјалне неправде, против неолиберализма, милитаризма и рата. Ту, такође, спада и борба против десног популизма, као и подршка ванпарламентарној опозицији која се бори за хуманистичко-демократске промене.⁵⁵ Примећује се како у овом документу антифашистичка политика у себе укључује и борбу против десног популизма, али и много шире, борбу против сваке неправде, односно спровођење захтева за друштвеним развојем. Другим речима, све што се може

53 Владимир Марковић, „Политичко наслеђе антифашизма” у: Миливој Бешлин, Петар Атанацковић (ур.), *Фашизам њед изазовима савременосџи*, Алтернативна културна организација – АКО, Нови Сад, 2012, стр. 145, 146.

54 Albright, *Fascism*, p. 9.

55 Према: *Die Rechtsextremismuschacher*, S. 12–13.

схватити као извор друштвене неправде, као и оно што се не уклапа у слику пожељног друштвеног развоја бива жигосано као фашизам. На крају фашиста постаје свако онај кога антифашисти желе да елиминишу.

Једноставно речено, антифашизам је скован као полемички појам и то је остао и до данас.

Антифашизам као борба против утваре

Како пише Пејн, што се свет више помера од правог фашизма, и што је његових заговорника све мање (ако их уопште и има), антифашизам постаје све шири и све одлучнији.⁵⁶ Како је, не без ироније, приметио Франк Бекелман (Frank Böckelmann) у Немачкој читавих седамдесет година после победе светског савеза над Хитлеровом Немачком, законодавна, извршна и судска власт, странке, удружења и привреда, позориште, филм, уметност, цркве, образовање и наука стоје заједно у отпору националсоцијализму.⁵⁷ При томе они који узимају учешће у том закаснелом отпору не ризикују ништа, већ су морално и финансијски осигурани.

Пада у очи да се паника око повратка фашизма повећава у мери у којој историјски фашизам хронолошки постаје удаљенији од нас. Слабо место свих антифашиста представља њихова потреба да се „зло материјализује”.⁵⁸ Ако није могуће препознати зло у сопственом времену, морају се произвести злочинци који могу да га представљају, а та продукција се показује како у инфлаторној употреби речи фашизам, тако и у фанатизму који

56 Payne, „Antifascists after Fascism“.

57 Frank Böckelmann, „Nazis Raus“, *Tumult. Vierteljahresschrift für Konsensstörung*, Winter 2018/2019, S. 4.

58 Ibidem, S. 4.

прати употребу те речи.⁵⁹ Слепило за актуелно зло подстиче активизам против старих зала. Другим речима, отпор против фашизма је бесмислен уколико не постоје фашисти.

Међутим, ако већ не могу да се пронађу истински представници фашизма, он се актуелизује и представља као стална могућност, јер, како је сматрао Адорно, још постоје „друштвени предуслови фашизма”.⁶⁰ На том трагу је и Куљић када констатује да се капитализам „после Другог светског рата ипак није толико изменио да би потпуно искључио могућност настанка фашизма. [...] Данас се фашисти прилагођавају измењеним околностима [...] Измена околности може учинити актуелнијим и фашизам, јер овај није превазиђена фаза у историји капитализма, нити ужа европска појава, већ стална могућност монополног капитализма присутна у његовој основној противречности”.⁶¹ Према Куљићу, да „фашистичко искуство ипак није апсолутно непоновљиво сведоче актуелне противречности капитализма, његове глобалне кризе и фашистичка или фашизму сродна ауторитарна кретања у међународном капитализму”.⁶² Исту тезу заступају и Бешлин и Атанацковић који наглашавају да фашизам није нестао поразом у Другом светском рату, само што они могућности обнове фашизма не везују експлицитно за капитализам већ за појаву национализма и „историјског ревизионизма”. „Интензивирањем националистичких идеологија, релативизацијом и нормализацијом фашизма, појавом радикалног десничарског историјског ревизионизма и негационизма, антифаши-

59 Furth „Epigonaler Antifaschismus“, S. 32.

60 Theodor W. Adorno, *Aspekti novog desnog radikalizma*, prevela Mirjana Avramović, Karpas, Loznica, 2021, str. 9.

61 Куљић, *Фашизам*, стр. 281, 283.

62 Ibidem, стр. 130.

зам остаје актуелан као покрет који тежи продубљивању политичке свести и посвећен је борби против фашизма свим дозвољеним средствима.”⁶³ Онај ко је из политичких разлога фокусиран на фашизам, помоћу једног непрецизног одређена долази у позицију да свуда може препознати његове елементе.

Другим речима, у антифашистичкој интерпретацији фашизам постаје прошлост која одбија да прође и која се у сваком моменту може поново јавити. На тај начин антифашизам сам одржава у животу страшило фашизма проглашавајући га стално отвореном могућношћу, чак и онда када се признаје да оне снаге које се етикетирају као „неофашистичке” не остварују значајније политичке успехе. То је приметио и Ален Де Беноа (Alain De Benoist). „Настојећи да капитализујемо одбојни учинак речи 'фашизам', ми се боримо против фантазме коју сада проглашавамо свеприсутном.”⁶⁴ Та фантазма је тим страшнија, а асоцијације које изазива су све непријатније, уз истовремено повећавање обима ствари које се повезују са фашизмом. Стиче се утисак да фашистичка претња континуирано расте и никада не слаби.⁶⁵

63 Миливој Бешлин, Петар Атанацковић (ур.), *Фашизам њрег изазовима савременосии*, Алтернативна културна организација – АКО, Нови Сад, 2012, стр. 12.

64 Алан де Беноа, *Комунизам и нацизам*, превео Слободан Ерски, Укронија, Београд, 2007, стр. 140.

65 Тако, на пример, Адорно још 1967. упозорава на потенцијале новог фашизма (Adorno, *Aspekti novog desnog radikalizma*). Иста упозорења понављана су и на демонстрацијама против уједињења Немачке на којима се указивало на претњу од „Четвртог рајха”, на демонстрацијама против Слободана Милошевића, као и на протестима против власти Владимира Путина. Тако од краја Другог светског рата трају стална инсистирања на актуелној опасности од фашизма. Седамдесет година након рата стално се неко негде проглашава за новог Хитлера.

Фашизам не само што опстаје као могућност, него се тврди да је он опште присутан, само да је добро замаскиран. Зато је дужност антифашиста да демаскирају фашистичке тенденције.

Међутим, претерана драматизација и катастрофични сценарији служе повећању мобилизационог и интегративног потенцијала на левици. Са тим је повезана и представа о угрожености антифашизма који је, наводно, потиснут и скрајнут. „Са скоро истовременим уједињењем Немачке и распадом Југославије и потоњим ширењем ЕУ анти-антифашизам је снажно угрозио антифашизам. [...] Мултиетнички универзални антифашизам као системска превентива против шовинизма крајње деснице је у данашњем капитализму потиснут. Нема га међу хегемоним стратешким вредностима које намећу нове државе и институције од националног значаја. У највећем делу региона коси се са службеном политичком културом и културом сећања. Свуда где је национализам нормализован, антифашизам је непотребан и скрајнут.”⁶⁶ Другим речима, антифашизам се осећа угроженим сваки пут када се отвори питање комунистичких злочина, будући да се антикомунизам посматра као на конститутивни елемент фашизма,⁶⁷ односно сваки пут када се појаве изрази националне свести, што се све одмах осуђује као „историјски ревизионизам”, односно као „нормализација фашизма”.⁶⁸ У том смислу Куљић пише да у „атмосфери нормализованог национализма антифашизам је непожељан, а у клими антикомунизма фашизам постаје

66 Куљић, *Фашизам*, стр. 284, 292.

67 „Ко не жели да напада антикомунизам, губи антифашизам”, тврдио је Волфганг Фриц Хаут.

68 Миливој Бешлин и Петар Атанацковић, на пример, изводе тезу да истраживање комунистичког терора заправо служи „нормализацији фашизма”. Бешлин, Атанацковић (ур.), *Фашизам из предизазовима савремености*, стр. 15.

чак салонски. Данас је код реконструисања и употребе прошлости антифашизам епизода, а анти-антифашизам структура⁶⁹. Из антифашистичке перспективе су не само антикомунизам, већ и дистанца према оба тоталитарна система XX века, заправо само друго име за „нормализацију фашизма“⁷⁰.

Како примећује Стенли Пејн, главни циљ данашњег антифашизма није борба против фашизма, који и онако не постоји, већ „да демонизује све остатке традиције, религије, културе и историјске уставне власти, до тачке елиминисања осећаја основне реалности. У настојањима да се наметне трансродна идеологија, на пример, видимо да се држава користи као инструмент културне и институционалне трансформације у неким аспектима амбициознијим од трансформација које су покушавале класичне фашистичке и комунистичке државе“⁷¹.

Фашизам као апсолутно зло

У антифашистичкој интерпретацији се фашизам све више одваја од времена и простора и претвара у метафизичку величину, „вечитог фашисту“, односно за друго име за зло по себи, док антифашизам, као његова супротност, постаје синоним за добро и хуманизам. Дефиниција фашизма је при томе све шира и све апстрактнија. Као што је још указао Брачер, „главна слабост ових теорија је њихова (политички условљена) недиференцираност, која је, нарочито у комунистичкој верзији, генерални појам фашизма као паушални, апсолутизовани појам непријатеља заледила у 'апстрактну образност'“⁷². Фашизам се користи да би се означио све већи

69 Куљић, *Фашизам*, стр. 290.

70 Милошевић, „О антикомунизму као извору легитимације и идеолошком садржају транзиционих друштава“, стр. 77.

71 Payne, „Antifascists after Fascism“.

72 Bracher, *Zeitgeschichtliche Kontroversen*, S. 14.

број ствари, све мање се везује за конкретне покрете и идеологију из XX века. Под тај појам сабијају се сви критичари „друштвеног система чији програмски ’антифашизам’ треба да га штити од тога да покрети или промене пођу другим правцем у односу на предвиђени”.⁷³ Тако су, на пример, медији и владајуће структуре демонстранте против корона мера називали непријатељима демократије, неонацистима или неофашистима.⁷⁴ На тај начин је борба против критичних тонова у овом конкретном случају „подведена под борбу против деснице”. Ово сврставање критичара корона мера међу десне екстремисте је посебно занимљиво, будући да су се међу њима од почетка могле препознати различите позиције, од оних „либералних/либертаријанских” преко „зелено-езотеричних” до оних који показују „аполитичне тенденције”.⁷⁵ Према томе, овде није била у питању једна, већ више различитих и често сасвим супротних социјалних група, на које је све без разлике залепљена поништавајућа етикета фашизма. Није тешко уочити да инфлаторна употреба појма фашизам истовремено значи, као што је приметио Брахер, багателизацију једне истински тоталитарне диктатуре каква је био националсоцијализам, тиме што се у исти кош бацају сасвим различите војне диктатуре, развојне диктатуре, јужноамеричке олигархије или чак и западне демократије.⁷⁶ Од Брахеровог времена листа онога што се подводи под фашизам додатно је проширена.

Заправо, одвојен од свог изворног значења фашизам све више постаје синоним за неслободу и угњетавање, односно за нешто сурово и насилно, те постаје слободно лебдећи појам. Он се сасвим одваја од конкретног политичког и економског система и све више везује за ирационалност,

73 Lisson, *Die Verachtung des Eigenen*, S. 301.

74 *Die Rechtsextremismushersteller*, S. 56.

75 Benedikt Kaiser, *Die Konvergenz der Krisen. Theorie und Praxis in Bewegung 2017–2023*, Jungeuropa Verlag, Dresden, 2023, S. 196.

76 Bracher, *Zeitgeschichtliche Kontroversen*, S. 31.

мржњу, расизам и предрасуде било које врсте. Везивање фашизма за мржњу као такву представља симплификацију, јер су етнички анимозитети и предрасуде старији од појаве фашизма као идеологије, при чему сви историјски фашисти нису по дефиницији гајили исту врсту предрасуда, нити су сви били, на пример, антисемити.

Везивање фашизма за принуду иако такође представља врсту поједностављивања, будући да није свака принуда исто што и фашизам, ипак није сасвим произвољно. Наиме, како указује Книтер, хедонизам представља „важан темељ антифашизма”. Управо, реч је о идеологији интелектуалаца којима свака обавеза изгледа као принуда, свако правило као туторисање, сваки закон као тлачење, што укључује и негацију „чврстих” вредности као што су аскеза, свест о обавезама, дисциплина, послушност, одгој и поредак.⁷⁷ У том смислу је за антифашистичке интелектуалце свако позивање на ове „чврсте” вредности једнако фашизму. Како је још приметно Молер, антифашизам користи чињеницу да су се националсоцијалисти у циљу умиривања својих бирача радо китили „добрим грађанским врлинама” као полугом за превредновање тих вредности.⁷⁸ Тако храброст или патриотизам престају да буду вредности само зато што се на њих позивао тоталитарни покрет.

Ипак, претварање фашизма у апстракцију и метафизичку величину достиже врхунац у инсистирању на „уникатности фашистичког онтолошког зла”,⁷⁹ што се одсликава и у пароли: „Фашизам није мишљење него злочин.” Сасвим логично, уколико је фашизам синоним за злочин, онда он не само да престаје бити конкретна идеологија, већ за њега не важе они критеријуми који важе за остале идеологије. Овакав став долази до изражаја код Срђана Милошевића који наводи да је фашизам идеологија чији

77 Knütter, *Die Faschismuskeule*, S. 46, 41–42.

78 Молер, *Против либерала*, стр. 38.

79 Милошевић, „О антикомунизму као извору легитимације и идеолошком садржају транзиционих друштава”, стр. 77.

је *modus operandi* био искључиво злочин. Милошевић иде и даље када каже да је „фашизам у толикој мери у супротности с темељним вредностима човечанства да вредносна неутралност према фашизму није могућа без вредносне неутралности према темељним појмовима људске цивилизације, а то онда није научни већ нихилистички приступ”.⁸⁰ Дакле, фашизму се не може прилазити објективно и рационално, као било ком историјском феномену, већ искључиво из антифашистичке перспективе. Он не заслужује ни анализе, ни процене, већ једино осуду. Фашиста постаје замена за ђавола у секуларизованом свету.

Истовремено, будући да је фашизам у супротности са „темељним вредностима човечанства” свако ко бива означен као фашиста аутоматски се искључује из човечанства. Другачије речено, он се криминализује и анимализује, односно одриче му се људски карактер. То се дешава не само када се тврди да је фашизам злочин, а не мишљење, него и када се каже да је он по дефиницији „покрет масовног геноцида”,⁸¹ да десничари имају само паролe, а не аргументе, да су „ирационални”, односно када се пореде са инсектима или када се десница упоређује са вирусом. Овде лежи још једна важна разлика између предратног и послератног антифашизма. Наиме, како пише Готфрид, стари антифашизам није тврдио да је фашизам ментално болестан. За старе марксисте из тридесетих година су фашисти (још увек) били рационална бића која су следила сопствене интересе, и тек са Франкфуртском школом долази до промене и на фашизам се гледа као на облик патологије.⁸²

80 Срђан Милошевић, „Релативизација и ревизија: још једном о значењу појма антифашизам и његовој савременој (зло)употреби у Србији” у: Мило Петровић (ур.) *Преиспитуивање прошлости и историјски ревизионизам*, Удружење „Шпански борци 1936–1939”, Факултет политичких наука, Београд, 2014, стр. 130–131

81 Mark, „Notes for Amitai Etzioni from an Antifa Historian“.

82 Gottfried, *Antifascism*, p. 47, 49–50.

Истовремено, везујући га искључиво за злочин фашизам престаје да буде историјска појава, одриче му су људски карактер, и претвара се у метаисторијску, метафизичку величину, односно у „апсолутно зло”.⁸³ Апсолутно зло је апсолутни непријатељ, који опет, мора бити апсолутно демонизован. Појам фашизма тако помаже да се зло у свету идентификује, означи, материјализује и сведе на једног одређеног злочинца у поређењу са којим сви остали делују наивно. На идеји о апсолутној јединствености злочина из Аушвица почива идеологија антифашизма или како каже Фурт, за антифашизам као поглед на све Аушвиц има функцију негативног откривења.⁸⁴

Свођење фашизма на злочин уз истицање јединствености и неупоредивости тог злочина пружа антифашистима моралну добит, која је неизмерна исто као што је то случај и са злом против кога наводно иступају. Другим речима, ова идентификација фашизма са апсолутним злом олакшава могућност утврђивања добра. Тиме се антифашизам унапред имунизује од критике. Речју, антифашизам комплексну стварност своди на једноставну и ригидну формулу где постоје само „добро” и „зло”, или „верници” и „неверници”. Све појаве се сврставају у једну или другу вредносну категорију, а ништа треће не може постојати.

При томе, ако је реч о „апсолутном злу”, сам од себе се намеће захтев да се са таквим злом обрачуна без бирања средстава, односно до коначног уништења свих „фашиста”. Одатле логично следи и постепено ширење семантичког поља фашизма до мере да се та етикета може по вољи лепити на све стране. Тако све већи број ствари преко везе са фашизмом постаје еквивалентан апсолут-

83 Куљић, „Анти-антифашизам”, стр. 68.

84 Furth „Epigonaler Antifaschismus“, S. 30.

ном злу. У том контексту се под фирмом борбе против деснице могу оправдати најразличитије политичке мере. Другим речима демонизација фашизма ствара услове за тоталитарне тенденције. Тако антифашистичка левица није ништа мање тоталитарна од стаљинистичке, једино што уместо логора користи друга, наоко блажа средства, за искључивање неподобних. Том тоталитаризму који своје порекло има у уздицању фашизма на ниво метафизичког појма могуће је стати на пут поновном историзацијом фашизма, односно његовим везивањем за конкретно време и простор, те његовим сагледавањем не из антифашистичке (како то захтева Милошевић), него из афашистичке перспективе.

Антифашизам и сужавање простора дискусије

Идентификација фашизма са апсолутним злом, као што је речено, повлачи са собом и имунизацију антифашистичке позиције од сваке критике. Ако је у међуратном периоду такво опредељење са собом и носило некакав ризик, данас он не постоји и антифашистичка позиција постаје удобна, односно бива средство легитимације и оправдања. Тако, на пример, антифашиста може да позива на насиље, а да при томе не мора да се плаши осуде, јер говори у име „добра”, а против „апсолутног зла”. Као што је један пажљиви посматрач приметио, поређење са фашизмом долази када се истроше аргументи. Онај ко је у интелектуалној бици сатеран у угао зове Хитлера у помоћ.⁸⁵ Поређење противника у дискусији са фашистима је маневар помоћу кога се из дефанзиве прелази у офанзиву и настоји да се потврди

85 Harald Martenstein, „Über Nazivergleiche“, *Zeit online*, 20. 3. 2014. Приступљено 7. 9. 2022.

сопствена морална супериорност. Реч је о ономе што је још почетком педесетих Лео Штраус (Leo Straus) назвао *reductio ad Hitlerum* (замена за *reductio ad absurdum*), указавши да неко мишљење не чини лошим чињеница да га је прихватио и Хитлер.⁸⁶ Још тада је постало уобичајено да се неко мишљење не сматра погрешним зато што доводи до погрешних закључака, већ да се аутоматски одбацује зато што га је и Хитлер заступао. Тиме се антифашиста ослобађа терета доказивања сопствене тврдње. Истовремено, онај ко противника у дискусији оптужује за фашизам, исказује своју моћ у дискусији и тиме за себе окупира и наслеђе жртава фашизма управо као што то у својој књизи чини, на пример, Олбрајтова. Поред тога, судећи по сумама које издваја држава, антифашистичко опредељење се може добро наплатити. Бројни аутори од Марка Бреја преко Бернар-Анри Левја (Bernad-Henri Lévy) направили су лепе каријере на подгревању опасности од „фашистичке претње”.

Истовремено, таква употреба појма фашизам служи за цементирање идеолошког консензуса, односно смањује простор политике, будући да је „култ консензуса” „загарантована смрт за сваку форму аутентичне политике и свих појавних форми политичког”.⁸⁷ Реч је о томе да се конкретан политички конфликт од стране хегемонијалних снага деполитизује, тако што се једна од страна која учествује у конфликту не побија *јолићки*, него се морално деградира, на пример употребом оптужбе за фашизам или десни екстремизам.⁸⁸ То се постиже „ритуализацијом и табуизацијом јавног дискурса”. Ово се пре свега односи на опхођење са одређе-

86 Leo Straus, *Природно право и историја*, превела Milica Lučić, Veselin Masleša, Sarajevo, 1971, str. 44.

87 Kaiser, *Die Konvergenz der Krisen*, Jungeuropa Verlag, Dresden, 2023, S. 36.

88 Ibidem, 41.

ним темама, чиме се одржава доминација „нео-антифашизма”. Према Томасу Дрешеру (Thomas Drescher), и ритуали и табуи представљају „институције ригидне комуникације”. Ови ритуали и табуи односе се не само на период националсоцијализма, већ и на одређене теме из (немачке) историје, али и питања идентитета и усељавања. Ритуализација, према Дрешеру, сеже од покушаја нормирања језика „политичке коректности”, до мноштва ритуала сећања и ритуала савлађивања. Табуизација се достиже помоћу постављања „прекидача комуникације” као што су „ксенофобија”, „национализам” или „ревизионизам”.⁸⁹ То значи да позиције које су маркиране као „ксенофобне”, „националистичке”, или „ревизионистичке” по правилу воде прекиду комуникације, што је у складу са ставом да се са „фашистима” не разговара.

Отуда долазе и мање суптилни предлози за ограничење слободне дискусије и простора политике. Наташа Штробл (Natascha Strobl), која важи за експерта за десни екстремизам, а која је поред тога и антифашистички активиста, у чланку под називом „Зашто са десницом не треба разговарати” отворено заступа став да са „школованим кадром десног екстремизма дебата није могућа”. Десни екстремисти „морају консеквентно бити искључени из сваког дискурса да не би могли даље да фашизују друштво”.⁹⁰ Исту тезу да се са онима који заступају непожељна мишљења не дискутује Штобел понавља и у једном другом чланку. „Међутим, са фашизмом се не могу размењивати ’бољи аргументи’ и он се не може победити у духу логике конкуренције ’на

89 Drescher, „Antifaschismus – vom linksradikalen Kampfbegriff zum staatstragenden Axiom“, S. 48.

90 Natascha Strobl, „Warum man nicht mit Rechten reden sollte“ <https://mosaik-blog.at/strategien-neue-rechte-mit-rechten-reden/> приступљено 21. 6. 2023.

тржишту идеја'. Овај спектар екстремне деснице управо ту наивност искоришћава у своју корист. У складу с тим, важно је и исправно је ускратити платформе и могућности даљег ширења. Потпуно бескомпромисно.⁹¹ Истовремено, Штобел „десним екстремистима” пребацује да желе да униште јавни дискурс, док се антифашистичке организације и експерти за десни екстремизам појављују као чувари који будно брину да непожељне идеје не доспеју у јавни простор. Гледано из те перспективе, антифашизам и није друго до средство за ућуткивање неподобног мишљења, односно за одржавање лево-либералне идеолошке хегемоније у друштву.

Из онога што говори Штобел следи да постоји само једна званична позиција којој се никакви противаргументи не смеју супротставити. Тиме се постиже то да се у коначници свака десна или пак критичка позиција криминализује. Уосталом, десница, не може испоставити аргументе, јер је „глупава” и „ирационална” односно по дефиницији злочиначка. Дрешер закључује да антифашизам „заједно са идеологијом људских права, левим либерализмом, мултукултурализмом и антирасизмом” и подржан инструментом нормирања језика и језичке мелиорације – дакле политичке коректности – образује „доминантну семантику немачког политичко-јавног дискурса”.⁹² Тако антифашисти који се често представљају као бранитељи слободе од страха новог фашизма, заправо у пракси теже радикалном ограничењу слободе говора.

91 Natascha Strobl, „(K)ein Ende der Identitären“, Der Standard, 19. 7. 2020, <https://www.derstandard.at/story/2000118823982/kein-ende-der-identitaeren> приступљено 21. 6. 2023.

92 Drescher, „Antifaschismus – vom linksradikalen Kampfbegriff zum staatstragenden Axiom“, S. 49.

Антифашизам као уточиште левог екстремизма и проблем насиља

Као што наводи Фал-Траугбер, антифашизам представља интегрални део левичарског екстремизма.⁹³ Посебан допринос антифашизма састоји се у одређењу негативне вредности, односно у редуковању хетерогених политичких и друштвених модела на формулу фашизма.⁹⁴ Тиме левица различите противнике маркира као форме фашизма међу којима је разлика само у степену и у методама. Према Книтеру, антифашизам је инструмент екстремне левнице који служи томе да она сакрије своје истинске намере и да на тај начин придобије „грађанске” савезнике, који се иначе не би дали упрегнути за екстремистичке циљеве.⁹⁵ Антифашизам тиме левим екстремистима обезбеђује интелектуалну, логистичку и техничку подршку. Тако је још од двадесетих година појам постао омиљено средство комуниста у борби против свих противника. Та ригидност и недиференцираност можда најбоље долази до изражаја у поменутиим антифашистичким дефиницијама фашизма у којима се примећује растезање појма. Одатле, са једне стране, следи стални захтев за деловањем, односно да се нешто предузме против постојећих или будућих фашиста, док се са друге стране повећава солидарност у оквиру групе и мобилизациони потенцијал. Антифашизам као заједнички именилац помаже да се личности са лево-екстремистичке сцене преведу у политику главног тока, па нису ретки високи државни функцио-

93 Pfahl-Traughber, „Antifaschismus, 'Antiglobalisierung' und 'Anti-repression': Handlungsfelder des Linksextremismus in Deutschland“, S. 165.

94 Drescher, „Antifaschismus – vom linksradikalen Kampfbegriff zum staatstragenden Axiom“, S. 45–46.

95 Knütter, *Die Faschismuskeule*, S. 54.

нери који су попут Јошке Фишера (Joschka Fischer) или Јиргена Тритина (Jürgen Trittin), каријеру започели као део екстремистичке сцене. Пре свега су странке као што су Зелени омогућиле интеграцију левог радикализма у политички систем, који је у међувремену ухватио корена и у медијима и на универзитетима. У том смислу позивање на антифашизам служи екстремистима за склапање савеза са демократским снагама, односно као средство за замагљивање и померање границе између демократа и екстремиста.

Насиље Антифа група, према томе, није никако случајна појава, а антифашизам служи да се легитимисе употреба насиља, будући да се оно користи са морално неупитним намерама. Како истичке Дрешер, радикалне или аутономне антифашистичке групе не само да су склоне насиљу већ „принципијелно прихватају физичко насиље као политичко средство”.⁹⁶ Наиме, уколико се фашизам схвата као апсолутно зло, против њега су дозвољена сва средства, чак и када укључују насиље, тим више уколико се фашизам схвата као стална претња, односно уколико се створи представа да неки нови фашисти само што нису узели власт у своје руке и да је ситуација ургентна. То је јасно према изјавама самих антифашистичких активиста који не крију да је насиље део њихове филозофије и да немају намеру да се у борби против фашизма држе „законом прописаних правила”.⁹⁷ Како наводи један од припадника Антифе, оправдање насиља је нацистичка идеологија која је у својој сржи заснована на насиљу и поседовању

96 Drescher, „Antifaschismus – vom linksradikalen Kampfbegriff zum staatstragenden Axiom“, S. 47.

97 Pfahl-Traughber, „'Antifaschismus', 'Antiglobalisierung' und 'Anti-repression': Handlungsfelder des Linksextremismus in Deutschland“, S. 166.

моћи на било који начин.⁹⁸ Поменути Бреј антифашистичко насиље сматра неопходном превентивом.⁹⁹ Он полази од претпоставке да ће доћи до „фашистичког” насиља свакако доћи, само је питање када.¹⁰⁰ Против тог потенцијалног фашистичког насиља неопходно је револуционарно насиље које ће укинути не само претњу, већ и њене претпоставке. Зато, у складу са паролом „никад више”, насиље остаје важан део активности антифашиста. У Енглеској се, примера ради, историја насилних кампања антифашистичких група може пратити још од осамдесетих година.

Укратко, алармизам и преувеличавање десне опасности служе легитимисању физичког насиља. Тако је убица низоземског десног политичара Пима Фортајна (Pim Fortuyn) пред судом изјавио да је овога устрелио са пет хитаца како би спречио употребу муслимана као жртвеног јарца, а опасност по друштво упоредио са Адолфом Хитлером.¹⁰¹ Због тога није реткост да неки десни политичари живе под полицијском заштитом као Герт Вилдерс (Geert Wilders) из Холандије. У појединим случајевима антифашистичке групе су објављивале слике, имена и адресе „фашиста”,¹⁰² што у најмању руку треба да служи томе да се политички противници заплаше.

Истовремено, полазећи од широког схватања фашизма за доследне антифашисте спремност на насиље спада у „конститутивне особине сопственог политичког саморазумевања”, будући да се тако документује одбаци-

98 Joe Crowe, „Antifa Members: Violence is Part of Philosophy“, Newsmax, <https://www.newsmax.com/newsfront/antifa-violence-philosophy-nazi/2017/09/14/id/813645/> приступљено 9. 8. 2023.

99 Crowe, „Antifa Members: Violence is Part of Philosophy“.

100 Bray, „Notes for Amitai Etzioni from an Antifa Historian“.

101 Бакић, *Евројска крајња десница, 1945 – 2018*, стр. 344.

102 Knütter, *Die Faschismuskeule*, S. 162–163.

вање државног монопола на примену силе.¹⁰³ Како признаје Бреј, „милитантни антифашизам доводи у питање државни монопол на политички легитимитет тако што заступа политички легитимитет одоздо“.¹⁰⁴ У складу са разумевањем фашизма као инструмента државе и капитала и десничари, али и полиција постају легитимне мете антифашиста. У случајевима када полиција покуша да заштити припаднике деснице (који као и сви грађани уживају иста грађанска права), антифашисти, који не прихватају „либерални концепт да су сва мишљења једнака“ у томе виде потврду тезе да држава штити фашисте. Стога, Брејов напад на „легитимитет фашизма и институција које га подржавају“¹⁰⁵ у основи представља позив на грађански рат. У пракси то значи покушај стварања „аутономних зона“ у којима државна власт више не функционише, као на пример у Сијетлу.¹⁰⁶

Ипак, антифашизам не представља само оправдање уличарског насиља, већ и ратних похода као што је НАТО агресија на СР Југославију, када је Милошевић проглашен за фашисту, а антифашиста Фишер оправдавао агресију формулом: „Никада више Аушвиц.“

Истовремено, то насиље се оправдава и вредностима у име којих се спроводи,¹⁰⁷ док поједини аутори исказују нескривене симпатије према „спремности на бескомпромисну борбу“ антифашиста.¹⁰⁸ Чак и они који као Амитаи Ециони (Amitai Etzioni) принципијелно

103 Pfahl-Traughber, „'Antifaschismus', 'Antiglobalisierung' und 'Antirepression': Handlungsfelder des Linksextremismus in Deutschland“, S. 168.

104 Mark Bray, *Antifa. The Anti-Fascist Handbook*, Melville House Publishing, Brooklyn, London, 2017, p. 156.

105 Ibidem, p. 156.

106 Gottfried, *Antifascism*, p. 152.

107 Bray, „Who are the antifa?“.

108 Бакић, *Евројска крајња десница, 1945–2018*, стр. 340.

одбацују насиље показују извесну наклоност према насилницима са левице.¹⁰⁹ Такође, и они делови левог спектра који одбацују насиље, не виде то као сметњу сарадњи са онима деловима сцене који врше насиље. Са друге стране, антифашизам је, као што је већ речено, имунизован од критике и стога се криминалне активности које долазе са те стране често прећуткују и толеришу. Заправо, оно је логичан производ једне одређене политичке културе. Ствар је у томе да је антифашизам после 1945. постао „фундаментална норма политичке културе”. Због своје неодређености он је погодан као интеграциона идеологија која је у стању да повеже супротстављене идеолошке струје. Према Готфриду, крсташки рат насилног антифашизма представља само последњи стадијум индоктринације у који су политичке, образовне и културне елите укључене од средине XX века. „Оно што тај крсташки поход представља је интензивирање или преувеличавање званичног учења, ефекат преливања милитантности која већ прожима виталне политичке и друштвене институције.”¹¹⁰ Стога, уколико је слобода данас угрожена, та опасност долази од оних који тврде да се боре против фашизма.

Антифашизам и инструментализација науке

У контексту антифашизма видљива је и злоупотреба науке. Другим речима, наука се претвара у инструмент борбе против фашизма. Како примећује Дрешер, то се дешава сваки пут када се позивају експерти за десни

109 Amitai Etzioni, „Notes for Antifa from a Former ’Terrorist’”, Boston Review, <https://www.bostonreview.net/forum/etzioni-notes-antifa-former-terrorist/> приступљено 8. 8. 2023.

110 Gottfried, *Antifascism*, p. 2.

екстремизам не да говоре са десницом, него о десници.¹¹¹ Заправо, научници и стручњаци за екстремизам претварају се у чуваре савести и контролоре јавне сфере, јер онај ко одређује ко је фашиста, односно десни екстремиста, самим тим одређује и са ким се може, а са ким се не може водити дебата. Другим речима, истинско научно сазнање је ретко када циљ бављења десницом, већ се аутори баве тим темама са педагошким циљем, односно како би се раскринкала опасност деснице, те њене отворене или латентне „(нео)нацистичке” тенденције.¹¹² Само по себи се разуме да је наука жртва таквог неиздиференцираног приступа десници. У том смислу, експерти за десницу у јавном простору обављају исту функцију коју на улици врше активисти Антифе. И једни и други желе да на сваки начин блокирају неподобна мишљења, само на различите начине. У том смислу, антифашистичка политика подразумева и поткопавање академске и интелектуалне слободе.

Наводна борба против фашизма не остаје ограничена на садашње време, него се окреће и према прошлости. Са једне стране се настоји да се историјској науци наметну готови шаблони, што се посебно односи на контекст Другог светског рата. У складу са зацртаном сликом у којој постоји места само за две стране, свако искакање из тог оквира или покушај диференциранијег погледа на прошлост се унапред дискредитује као ревизионизам и „нормализација фашизма”.¹¹³ Са друге стране, ни старија прошлост не остаје поштеђена антифашистичких интервенција. Давно преминулим личностима се проналазе „фашистичке” изјаве и оне се бришу из јавног живота, мењају се имена улица и

111 Drescher, „Antifaschismus – vom linksradikalen Kampfbegriff zum staatstragenden Axiom“, S. 49.

112 Karlheinz Weißmann, „Gab es eine konservative Revolution?“ in: *Criticón*, nr. 138, S. 173.

113 Види: Бешлин, Атанацковић (ур.), *Фашизам њред изазовима савременосии*.

школа, а споменици се уклањају. На листи неподобних у Немачкој су се нашли патриотски песник из периода ратова против Наполеона Ернст Мориц Арнт (Ernst Moritz Arndt) и маршал Хинденбург (Hindenburg).¹¹⁴ Са антифашистичких позиција потребно је прочистити читаву историју и из сећања избацити све што се на било који начин може повезати са широко схваћеним фашизмом, или његовим претпоставкама. У ту сврху је неопходна и стална манипулација појмом фашизма како би се под њега могли подвести увек нови феномени.

То чишћење историје стоји у функцији отварања простора за нову будућност и нови почетак, односно, оно је претпоставка антифашистичке културне реконструкције друштва.

Антифашизам као доминантна идеологија

Захваљујући својој неодређености појма антифашизма који се може скретати у различитим правцима, већ у зависности од одређења фашизма, антифашистичка коалиција остаје довољно широка да делатно уједињује различите, па чак и сукобљене идеолошке струје, од екстремне левице, комуниста, анархиста, зелених, феминисткиња, преко либерала, капиталиста, до међународних НВО и великих медија. Велике компаније и синдикати, анархисти и државна власт, пацифисти и професионални војници, борбени атеисти и либерални теолози, сви они овде постају део истог фронта. Чак и један део конзервативаца који је често под оптужбом за фашизам покушава да се брани тако што ће, са једне стране, чистити сопствене редове од „сумњивих”, а са друге тврдити да су Антифа групе заправо истински

114 Knütter, *Die Faschismuskeule*, S. 171.

фашисти.¹¹⁵ Одатле следи да се антифашизам више не везује искључиво за левицу. Како је већ споменуто, он је данас лоциран у самом центру друштва, те је државно спонзорисан и медијски подржан. У урбаним деловима САД Антифа оперише у „пријатељском окружењу”.¹¹⁶

Другим речима, интереси великог капитала и интереси нео-антифашиста се поклапају. Тако, на пример, велике корпорације попут Фејсбука и Мајкрософта подржавају антифашисте, јер растакање колективних идентитета, промовисање имиграције из Трећег света и рушење националних граница стварају већа потрошачка тржишта и смањују цену рада. У том смислу, корпоративни капитализам и левица стоје на истим позицијама по главним културним питањима. Збирно име за ту коалицију је антифашизам. Стари класни конфликт између власника капитала и радника, замењен је новим конфликтом у коме су се глобална економска и медијска елита удружиле са имиграцијом из Трећег света против националног грађанства и

115 „Када данашњи конзервативни покрет говори о фашизму он то чини у фразама које потичу са антифашистичке левнице. Оно што овај 'конзервативни' антифашизам чини другачијим од његовог левичарског модела, међутим, јесте употреба оптужби за фашизам. То окреће суштински левичарски антифашизам против Демократске странке, док повремено повезује фашизам са напреднијим обликом социјалне државе од оног који бране републиканци.” Gottfried, *Antifascism*, p. 120. Није тешко закључити да је таква стратегија погрешна, односно да ће се завршити неуспехом, без обзира да ли се њоме користе Западни конзервативци или председник Путин. Језик има фундаменталан значај за политичке процесе. „Наше мисли и понашање према феномену одређује речник који користимо у вези са њим. Велики део политичких сукоба је, у ствари, дискурзивна борба, а победа је у великој мери ствар именовања, чак и у буквалном смислу” Békés, *Cultural Warfare*, p. 8. Према томе, они који се служе појмовима својих противника тиме само цементирају њихову идеолошку хегемонију.

116 Gottfried, *Antifascism*, p., p. 26.

традиционалног радништва. Тај конфликт се манифестује као „борба против деснице”, односно десног популизма. Другим речима он би се могао описати и као сукоб између антифашизма и популизма.

Да је антифашизам постао цивилна религија Немачке дао је до знања Јошка Фишер када је изјавио да је Аушвиц оснивачки мит СР Немачке. Према Готфриду, Немачка се највише приближила моделу „антифашистичке државе”. Реч је о томе да се у држави спроводе социјалне и образовне мере у циљу борбе против широко дефинисане фашистичке опасности. Међутим, како примећује Готфрид није у питању само Немачка, већ и остале земље либералне демократије које је у стопу следе. До деведесетих је антифашизам на Западу постао стуб демократског режима. Као догма антифашизам постаје инструмент за стицање моћи и прављење каријере, и то пре свега међу интелектуалцима.

У складу са тим, борба против фашизма, односно деснице уопште постаје део државне политике. Иако су главни генератори насиља милитантни левичари и исламисти, немачка држава је од 2003. до 2008. године дала укупно 192 милиона евра за програм „Омладина за толеранцију и демократију – против десног екстремизма, ксенофобије и антисемитизма”, а укупно 4.500 пројеката добило је средства из јавних средстава. Уз то је стигло и 85 милиона евра од стране Европске уније и савезних покрајина.¹¹⁷ Влада Ангеле Меркел (Angela Merkel) је у периоду од 2013. до 2017. године у оквиру различитих програма просечно годишње на „борбу против деснице” из буџета трошила више од 60 милиона евра.¹¹⁸ Само у 2018. години у исту сврху потрошено је 116 милиона

117 Knütter, *Die Faschismuskeule*, S. 171.

118 Lehnert, „Vorwort“, S. 13.

евра,¹¹⁹ да би новембра 2020. била донета одлука да се за исте сврхе издвоји чак 1.1 милијарди, што би значило да ће у периоду од 2021. до 2024. године у просеку 250 милиона евра годишње ићи за левичарске иницијативе и њихов антифашистички рад.¹²⁰ Уз то је влада усвојила пакет од 89 појединачних мера које би требало да „ојачају борбену демократију”. Предвиђен је интензивнији превентивни рад, јачање безбедносних снага, строжи кривични закони, помоћ погођеним групама као и „ближа размена са цивилним друштвом”, при чему се та реч односи на мрежу левичарских НВО, антифашистичких иницијатива и лоби група.¹²¹ При томе, ова цифра не обухвата сва средства која немачка држава већ издваја за антифашистички рад. Фондација Амадео Антонио (Amadeu Antonio Stiftung), којом иначе руководи бивша „неслужбена сарадница Штазија” Анета Кане (Anetta Kahane) добила је само 2017. године око милион евра од савезне владе.¹²² Истој фондацији финансијска помоћ стиже и са покрајинског нивоа, а међу донаторима је и Фонд за отворено друштво Џорџа Сороса (Georg Soros).¹²³ Преко иницијативе „Живети демократију” немачка Савезна влада финансира борбу против антисемитизма са 5.4 милиона евра, против десног екстремизма са 4.9 милиона, против расизма са 3.6 милиона, против непријатељства према исламу и муслиманима са 3.2, против хомофобије и трансфобије са 3 милиона, а борбу против антициганизма са 2.5 милиона. Укупно, сума која само преко ове иницијативе иде за оно што се може збирно означити као „борба против деснице” износила је 22.6 милиона евра само 2022.

119 Gottfried, *Antifascism*, p. 14.

120 *Die Rechtsextremismuschmacker*, S. 29.

121 Kaiser, *Die Konvergenz der Krisen*, S. 198.

122 *Die Rechtsextremismuschmacker*, S. 28.

123 *Ibidem*, S. 28.

године.¹²⁴ Поређења ради, истовремено је за борбу против левог екстремизма издвојено тек 1.4 милиона евра. Занимљиво је да ова средства могу рачунати и групе левичарских екстремиста, односно они који пропагирају и спроводе насиље, будући да је укинута одредба према којој би примаоци морали да доказују да је њихово деловање у складу са уставом.¹²⁵ Ако се има у виду да 2018. када влада одваја значајна средства за борбу против деснице у Немачкој, осим релативно мале и изоловане странке Алтернатива за Немачку (АФД) – која је и сама настала махом од разочараних присталица Хришћанско-демократске уније (ЦДУ) – нема никакве друге деснице која се може похвалити изборним успесима, схвата се да крсташки рат против свега што је десно има приоритет за режим у Немачкој.¹²⁶ Книтер наводи да постоји или је постојало око 3000 иницијатива које су добијале или још добијају новац из јавних извора.¹²⁷ Како примећује Пејн, ниједна друга земља није отишла толико далеко у сузбијању не само левице, него и у борби против патриотизма.¹²⁸

Ситуација се не разликује много ни у САД где је главни спонзор Антифе Алијанса за глобалну правду (АФГЈ). Реч је о организацији која је центар за алокацију фондова и посредује између великих фондација као што су Фонд за отворено друштво, или Фонд Бен и Џери и антифашистичких група.¹²⁹ Поред тога, антифашистички

124 Henning Hoffgaard, „Untergetaucht und gewaltbereit: Linksextremisten beunruhigen Sicherheitsbehörden“, *Junge Freiheit*, <https://jungefreiheit.de/politik/deutschland/2023/linksextremismus-untergetaucht/> приступљено 26. 7. 2023.

125 *Die Rechtsextremismushersteller*, S. 27.

126 Gottfried, *Antifascism*, p. 14.

127 Knütter, *Die Faschismuskeule*, S. 171.

128 Payne, „Antifascists after Fascism“.

129 Gottfried, *Antifascism*, p. 25.

активисти добијају финансијску помоћ од великих корпорација попут Фејсбука, Фордове фондације или Голдман Сакса. Поређења ради, америчке корпорације чак петнаест пута више новца дају за финансирање „левих” НВО него за оне са деснице.¹³⁰ Чак и у Србији антифашистичка левица се финансира из страних фондова, односно од влада западних земаља.¹³¹

У Немачкој антифашистичке иницијативе не само да уживају финансијску подршку од стране државе, већ и активно сарађују са Службом за заштиту устава.¹³² Слична је ситуација и у Аустрији где приватно удружење Документациони архив аустријског отпора (Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstands) не само што може да рачуна на државну потпору, већ преузима и државне послове. Наиме, према коалиционом уговору из 2020. између Аустријске народне странке и Зелених Архив би требало да буде кључна институција у „борби против деснице”. Њему је поверено да саставља годишње извештаје о екстремизму, те би због тога требало да има приступ подацима Министарства правде и Министарства унутрашњих послова. Ови извештаји би, наравно, после служили као основ за политичке и полицијске мере. Тиме би једно приватно удружење познато по својим интензивним контактима са екстремном левицом не само добило приступ поверљивим подацима, већ би постало полудржавна институција за борбу против одређених мишљења.¹³³ Другим речима, посреди је брисање границе између државне администрације и цивилног друштва.

У светлу ове индустрије антифашизма постаје јасно да је заступницима антифашизма у интересу постојање

130 Види: Слободан Антонић, *Вишићевска Србија*, Чигоја штампа, Београд, 2011, стр. 308.

131 Ibidem

132 *Die Rechtsextremismusher, S. 24–26.*

133 Ibidem, S. 2–54.

једног широко схваћеног „фашизма“, како би морално оправдали сопствено постојање и заштитили пословни интерес.

Истовремено, ови подаци доводе у питање коминтерновску дефиницију фашизма која је и даље важећа у круговима екстремне левице. Наиме, испада да су данас управо антифашисти снага у служби државе и крупног капитала, односно да се на Антифу може гледати као на уличне трупе за одбрану доминантне идеологије и постојећих односа моћи.

Закључак

Историја појма показује да је антифашизам скован у међуратном периоду као полемички појам чија је сврха била да маркира и делегитимише све противнике комунизма. У периоду после Другог светског рата јасно је опажен његов поништавајући потенцијал и могућности легитимизације насиља, што долази из непрецизне и растегљиве дефиниције фашизма. Као средство обрачуна са политичким противницима, антифашизам је преживео пад комунизма и у модификованој верзији, као нео-антифашизам наставио да обавља исту функцију. У међувремену, он се са левице преселио у центар друштва, постајући званична идеологија у многим западним државама.

Ако је антифашизам прећутно прихваћен као званична идеологија, онда се све непожељно маркира као фашизам и тиме искључује из јавног простора. Онај ко дефинише фашизам дефинише непријатеља и одређује шта је неприхватљиво, односно све оно што се мора искључити из јавног простора. „Само у негативном моменту хармонизиована нова заједница становништва треба мобилизациони елемент; колективни непријатељ (‘десница’) је неопходан за одржавање све више ато-

мизованог друштва.”¹³⁴ Другим речима, појава антифашизма је израз кризе друштва и покушај да се оно држи на окупу помоћу страха од фашизма и усмеравањем на десницу као друштвеног непријатеља. Батина фашизма постаје инструмент владања и дисциплиновања грађана. Стога је антифашизам кључни састојак културе поништавања, који истовремено служи стабилизацији и мобилизацији друштва.¹³⁵ У том контексту стално проширење броја непријатеља који се имају поништити постаје неопходност. Са друге стране, такав антифашизам који је постављен као основна вредност и који стално проширује опсег ствари које се имају искључити као „фашистичке” на дужи рок делује дезинтегративно на друштво и то у двоструком смислу. Наиме, подривајући колективне идентитете као потенцијалне изворе фашизма, антифашизам додатно атомизује друштво. Са једне стране различита мишљења се криминализују, а друштво се поларизује на „фашисте” и „антифашисте”, док се са друге стране сталним преиспитивањем историје блокира идентификација са сопственом прошлошћу која се стално осуђује као фашистичка. У историји никада није постојало друштво утемељено на негативном односу према сопственој прошлости, нити је такво друштво могуће. Разарање друштва је крајњи резултат примене антифашистичке идеологије која тврди да га штити од фашистичких тенденција.

134 Kaiser, *Die Konvergenz der Krisen*, S. 195.

135 „Левица само гура политички естаблишмент бар делимично у правцу у којем се он већ креће; односно ка трансформацији Западних земаља у мултикултурална друштва, брисању остатака реакционарне историјске прошлости и обезбеђивању популарног прихватања нетрадиционалних стилова живота. У другим случајевима, као што је наведено, чини се да су изгредници мотивисани нихилистичким поривом да униште цивилизацију која им је претходила. Термин који конзервативни медији користе да опишу ово понашање као ’културу поништавања’ може бити сасвим прикладан.” Gottfried, *Antifascism*, p. 153.

По својим својствима антифашизам је комплементаран са оном темељном оријентацијом коју је Лотар Фрице (Lothar Fritze) означио као универзалистичко-индивидуалистичку и која се везује за глобалну елиту.¹³⁶ Он ту спада заједно са идеологијом људских права, мултикултурализмом и антирасизмом, односно са тежњом да се човечанство трансформише.

Из одбацивања оне прошлости која је наводно створила предуслове за фашизам и идентификације са жртвама фашизма настаје за антифашисте нови „ситојен” (citoyen) од кога може настати и нова заједница.¹³⁷ Нови „ситојен” о коме говори Фурт и који настаје из идентификације са жртвама фашизма није више грађанин одређене државе или део одређене нације. Његово „ситојенство” сеже више и не може бити ограничено никаквим остацима партикуларности. Оно је истински универзално и познаје само једног субјекта у коме се морал и политика поклапају, а то је човечанство.¹³⁸ За антифашисте је време нација и посебних политичких заједница ствар прошлости и долази време измиреног човечанства. Наравно, све док се негде не осети опасност од настанка „националне солидарности”“.

У том смислу, антифашизам се у данашње време може посматрати као идеолошко оруђе и програм „елите” у оквиру културне борбе против „народа”.¹³⁹ Како показује Готфрид, из данашње антифашистичке перспективе се на народ, односно на радничке масе гледа као на носиоце

136 Lothar Fritze, *Kulturkampf. Moralischer Universalismus statt Selbstbehauptung*, Jungeuropa Verlag, Dresden, 2021.

137 Furth „Epigonaler Antifaschismus“, S. 32.

138 Ibidem, S. 32.

139 Види: Душан Достанић, „Положај српског народа у време културне борбе”, у: Милимир Мучибабић, Слободан Антонић (ур.), *Срби у вихору новој свијетли: Србија и Српска њед изазовима*, СКПД „Просвијета”, Београд, 2023, стр. 90–114.

дубоко укореењених фашистичких и ауторитарних ставова, те је задатак антифашистичке интелигенције да у савезу са државом спречи неуке и импулсивне да испољавају своју вољу. Према томе, успех демократије зависи од нелибералног деловања, на краћи и средњи рок, како би се спречило поновно оживљавање фашизма.¹⁴⁰ Стога је антифашизам као идеологија политичко-медијске елите која тврди да говори у име потлачених првенствено окренут против „популизма” као наводно новог облика фашизма. Према Бенедикту Кајзеру (Benedikt Kaiser) борба против деснице представља део „Великог ресета”¹⁴¹ или како језгровито примећује Готфрид, раст страха од фашизма служи интересима моћних. Другим речима, будући да је интерпретативна моћ најснажнија моћ, онај ко одређује шта је фашизам политички усмерава антифашисте. „Фашизам и антифашизам припадају реторичком арсеналу којим располажу моћни, а оперативни термини се примењују на начин да ућуткају досадне неистомишљенике. Сав фашизам је на крају повезан са нацистичким злочинима; стога, свако за кога се везује тај термин мора носити стигму Трећег Рајха.”¹⁴²

Литература

- Adorno, Theodor W, *Aspekti novog desnog radikalizma*, превела Мирјана Аврамовић, Karpos, Loznica, 2021.
- Albright, Madeleine, *Fascism: A Warning*, Harper Collins, New York, 2018.
- Békés, Márton, *Cultural Warfare. The Theory and Practice of Cultural Power*, Foundation for Research on Central and Eastern European History and Society, Budapest, 2022.

140 Gottfried, *Antifascism*, p. 58.

141 Kaiser, *Die Konvergenz der Krisen*, S. 194–209.

142 Gottfried, *Antifascism*, p. 143.

- Böckelmann, Frank, „Nazis Raus“, *Tumult. Vierteljahresschrift für Konsensstörung*, Winter 2018/2019, S. 4–6.
- Bray, Mark, „Five myths about antifa“, *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/outlook/five-myths/five-myths-about-antifa/2020/09/11/527071ac-f37b-11ea-bc45-e5d48ab44b9f_story.html, приступљено, 9. 8. 2023.
- Bray, Mark, „Notes for Amitai Etzioni from an Antifa Historian“, *Boston Review*, https://www.bostonreview.net/forum_response/bray-notes-etzioni-antifa-historian/ приступљено, 9. 8. 2023.
- Bray, Mark, „Who are the antifa?“, *The Washington Post*, <https://www.washingtonpost.com/news/made-by-history/wp/2017/08/16/who-are-the-antifa/> приступљено 9. 8. 2023.
- Bray, Mark, *Antifa. The Anti-Fascist Handbook*, Melville House Publishing, Brooklyn, London, 2017.
- Crowe, Joe, „Antifa Members: Violence is Part of Philosophy“, *Newsmax*, <https://www.newsmax.com/newsfront/antifa-violence-philosophy-nazi/2017/09/14/id/813645/> приступљено 9. 8. 2023.
- Die Rechtsextremismusher. Antifa und Linksextreme Agitation in Österreich*, Freilich Verlag, 2022.
- Dugin, Alexander, *Das Grosse Erwachen gegen den Great Reset. Trumpisten gegen Globalisten*, Arktos, London, 2021.
- Etzioni, Amitai, „Notes for Antifa from a Former 'Terrorist'“, *Boston Review*, <https://www.bostonreview.net/forum/etzioni-notes-antifa-former-terrorist/> приступљено 9. 8. 2023.
- Fearnow, Benjamin, „Alexandria Ocasio Cortez Says US 'Not an Advanced Society,'“ *Newsweek*, December 24, 2019, <https://www.newsweek.com/alexandria-ocasio-cortez-america-not-advanced-society-us-fascism-wealth-inequality-1479027> приступљено, 9. 8. 2023.
- Fritze, Lothar, *Kulturkampf. Moralischer Universalismus statt Selbstbehauptung*, Jungeuropa Verlag, Dresden, 2021.
- Furth, Peter, „Epigonaler Antifaschismus“, *Tumult. Vierteljahresschrift für Konsensstörung*, Frühjahr 2016, S. 30–32.
- Gottfried, Paul, *Antifascism. The Course of a Crusade*, Cornell University Press, New York, 2021.
- Griffiths, Rudyard, *The Rise of Populism: The Munk Debates*, House of Anansi Press, Toronto, 2019.

- Henning Hoffgaard, „Untergetaucht und gewaltbereit: Linksextremisten beunruhigen Sicherheitsbehörden“, *Junge Freiheit*, <https://jungefreiheit.de/politik/deutschland/2023/linksextremismus-untergetaucht/> приступљено 26. 7. 2023.
- Justus, *Bluff boljševizma i kriza komunizma*, Zagreb, 1937, str. 58–59
- Kaiser, Benedikt, *Die Konvergenz der Krisen. Theorie und Praxis in Bewegung 2017–2023*, Jungeuropa Verlag, Dresden, 2023.
- Knütter, Hans-Helmuth, *Die Faschismuskeule. Herrschaftsinstrument der Linken*, Institut für Staatspolitik, Schnellroda, 2018.
- Koschmieder, Carsten, „Die Entstehung der ‘Antideutschen’ und die Spaltung der linksradikalen Szene“ in: Ulrich Dovermann (Hrsg.) *Linksextremismus in der Bundesrepublik Deutschland*, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 2012, S. 183–200.
- Krastev, Ivan, “The Strange Death of the Liberal Consensus” *Journal of Democracy* 18 (4) 2007, pp. 56–63.
- Kühnl, Reinhard, *Oblici građanske vladavine. Liberalizam — fašizam*, preveo Ivan Prpić, Izdavački centar Komunist, Beograd 1978.
- Lehnert, Erik, „Vorwort“, in: Hans-Helmuth Knütter, *Die Faschismuskeule. Herrschaftsinstrument der Linken*, Institut für Staatspolitik, Schnellroda, 2018, S. 7–13.
- Lisson, Frank, *Die Verachtung des Eigenen. Über den kulturellen Selbsthaß in Europa*, Antaios Verlag, Schnellroda, 2011.
- Martenstein, Harald, „Über Nazivergleiche“, *Zeit online*, 20. 3. 2014. Pristupljeno 7. 9. 2022.
- Paxton, Robert, „I’ve Hesitated to Call Donald Trump a Fascist. Until Now | Opinion“, *Newsweek*, <https://www.newsweek.com/robert-paxton-trump-fascist-1560652> приступљено, 9. 8. 2023.
- Payne, Stanley G, „Antifascists after Fascism“, *The First Things*, January 2022, <https://www.firstthings.com/article/2022/01/antifascistsafter-fascism> приступљено 5. 12. 2023.
- Pfahl-Traughber, Armin, „’Antifaschismus’, ’Antiglobalisierung’ und ’Antirepression’: Handlungsfelder des Linksextremismus in Deutschland“, in: Ulrich Dovermann (Hrsg.) *Linksextremismus in der Bundesrepublik Deutschland*, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 2012, S. 163–181.
- Prpić, Ivan (ur.) *Komunisti o fašizmu*, Centar za aktivni politički razvoj, Zagreb, 1976.

- Sotscheck, Ralf, „Nicht naiv Testballons jagen“, *taz*, <https://taz.de/Debatte-Mit-Rechten-reden/!5555657/> 31/5/2020.
- Straus, Leo, *Prirodno pravo i istorija*, prevela Milica Lučić, Veselin Masleša, Sarajevo, 1971.
- Strobl, Natascha, „(K)ein Ende der Identitären“, *Der Standard*, 19. 7. 2020, <https://www.derstandard.at/story/2000118823982/kein-ende-der-identitaeren> приступљено 21. 6. 2023.
- Strobl, Natascha, „Warum man nicht mit Rechten reden sollte“ <https://mosaik-blog.at/strategien-neue-rechte-mit-rechten-reden/> приступљено 21. 6. 2023.
- Weißmann, Karlheinz, „Gab es eine konservative Revolution?“ in: *Criticón*, nr. 138, S. 173–176.
- Wolfschlag, Claus, *Das „antifaschistische Milieu“: vom „schwarzen Block“ zur „Lichterkette“. Die politische Repression gegen „Rechtsextremismus“ in der Bundesrepublik Deutschland*. Stocker Verlag, Graz, Stuttgart 2001.
- Zetkin, Clara, „Der Kampf gegen den Faschismus“ in: Ernt Nolte (Hrsg.) *Theorien über den Faschismus*, Athenäum Verlag, Königstein, 1984, S. 88–111.

- Антонић, Слободан, *Вишијевска Србија*, Чигоја штампа, Београд, 2011.
- Бакић, Јово, *Евројска крајња десница, 1945–2018*, Клио, Београд, 2019.
- Беноа, Алан де, *Комунизам и нацизам*, Укронија, Београд, 2007.
- Бешлин, Миливој, Атанацковић, Петар, (ур.), *Фашизам њед изазовима савременосџи*, Алтернативна културна организација – АКО, Нови Сад, 2012.
- Достанић, Душан, „Положај српског народа у време културне борбе“, у: Милимир Мучибабић, Слободан Антонић (ур.), *Срби у вихору новој свијетџи: Србија и Срџска њед изазовима*, СКПД „Просвијета“, Београд, 2023, стр. 75–117.
- Душан Достанић, „Постоји ли раст десног популизма у Европи“, *Срџска њолиџичка мисао*, 3/2022, стр. 223–246.
- Јанковић, Слободан, *Жаришиџа свејској раџи*, Catena Mundi, Београд, 2023.
- Куљић, Тодор, „Анти-антифашизам“, у Миливој Бешлин, Петар Атанацковић (ур.), *Фашизам њед изазовима сав-*

- ременосџи, Алтернативна културна организација – АКО, Нови Сад, 2012, стр. 55–68.
- Куљић, Тодор, *Фашизам. Социјолошко-историјска студија*, Чигоја штампа, Београд, 2021.
- Марковић, Владимир, „Политичко наслеђе антифашизма”: у Миливој Бешлин, Петар Атанацковић (ур.), *Фашизам пређ изазовима савременосџи*, Алтернативна културна организација – АКО, Нови Сад, 2012, стр. 139–166.
- Милер, Јан-Вернер, *Шџа је џоцулизам?*, Фабрика књига, Пешчаник, Београд, 2017.
- Милошевић, Срђан, „О антикомунизму као извору легитимације и идеолошком садржају транзиционих друштава” у: Миливој Бешлин, Петар Атанацковић (ур.), *Фашизам пређ изазовима савременосџи*, Алтернативна културна организација – АКО, Нови Сад, 2012, стр. 71–78.
- Молер, Армин, *Прођив либерала*, превео Душан Достанић, Досије студио, Београд, 2018.
- Путин, Владимир, *Русија у новом добу: есеји и обраћања*, приредила и превела Дајана Лазаревић, Институт за политичке студије, Београд, 2022.
- Цветковић, Срђан, „Репресија комунистичког режима у Србији на крају Другог светског рата са освртом на европско искуство” Зоран Јањетовић (ур.) *1945. крај или нови џочешак?*, Институт за новију историју Србије, Музеј жртава геноцида, Београд, 2016, стр. 45–89.

Dusan Dostanić

ANTIFASCISM AND CANCEL CULTURE

Summary

In the article, the author analyses antifascism as a key instrument of the cancel culture. In this sense, in the first part of the article he attempts to shed light on the relationship between fascism and

antifascism, and then to present the history of the concept of anti-fascism. The author then points out that contemporary antifascism is fighting a battle against a non-existent opponent. So, the concept of fascism is turning into a metaphysical concept detached from its historical context. From there, the author tries to point out the consequences of antifascist policy.

Key words: Antifascism, fascism, cancel culture, populism

Александар Петровић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Семинар за друштвене науке

УДК 004.8:007.52

ТЕХНОЛОГИЈА И НИШТАВИЛО:
ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА
КАО ДИГИТАЛНА КУЛТУРА ПОНИШТАВАЊА

Сажетак: Свако дејство технологије, ма чему усмерено, јесте култура поништавања. Оно почива на лаковерности и глупости, понављању старих грешака и одсуству језика и етике мере. Нада у технологију води трагичном паду у коме нужност надвладава слободу. Свест је основни циљ технологије, а вештачка интелигенција је највиши израз те тежње. Она наступа као нешто ново, али је за антропологију *déjà vu* што увећава ентропију света и његово потчињавање привиду. Рушење обриса познатог света и нормативна социјална деменција последица су инвазије дигиталне технологије и потискивања аналогне културе. Разматрају се три основна проблема овог тока: лингвистички, антрополошки и етички.

Кључне речи: технологија, вештачка интелигенција, ништа, дигитална култура, време.

* Редовни професор, petralist@gmail.com

...Ако не нађем себе и смисао *ишћо сјасава*
наћи ћу свој двојника и њејово злато.

Бранко Миљковић

Једном сам пријатеља дрвосечу, средином деведесетих година прошлог века, пратио у планину на његовом послу. Одабрао је неко дрво које ће да обори, али око њега порасло је мноштво младица. Упалио је тестеру и почео да их редом сече иако се већина није налазила на путу његове намере. Било ми је бесмислено да толико младог дрвећа страда узалуд и питао сам га зашто их све руши. Он ми је, не окрећући се, преко рамена одговорио само реским узвиком – *нишћи све!*

Тај усклик и сада после много година одјекује у мени као лозинка људи наоружаних технологијом. За мање од једног сата оборио је дрво које је расло сто година доводећи природно и технолошко време у потпуну несразмеру, без покрића у суштини ствари, да један сат технолошког времена вреди као сто година природног. Технологија безобзирно троши време и зато га има све мање. Нема ни једног плана како да се изађе из технолошки индуковане несразмере времена која уздрмава и избија темеље на којима стојимо. Нема чак ни идеје овог проблема нити иједне сувисле мисли о превазилажењу разарања времена као судбинског оквира постојања. На тај начин су човек и свет избачени из равнотеже, а нихилизам технологије проширио се и до најудаљенијих крајева.

У свету који олако називамо савременим, иако нико не зна шта значи време и бити са временом, јавља се све већи број невоља које из тог незнања проистичу. Како сваки покушај њиховог решења ствара још већи број проблема, илузија изласка из зачараног круга времена очајно се тражи у култури поништавања. Прича о ништењу дрвећа довољно симболично о томе говори.

„Српска елита образована у европским културама, усхићена како Лаза Костић иронично каже ’локомотивисаним перспективама’, није била ни најмање свесна да се питање слободе не може одвојити од питања судбине шума. Она је била самоуверена да друштво, према просвећеној замисли, треба да савладава природу и да је подређује човеку, а не да тражи путеве склада с њом и да у њеном снажењу тражи сопствену снагу... Њој се чинило да историјски токови којима је била опседнута немају никакву везу са шумама. Она није препознавала идентитет природе и слободе и дрво као његов кључни симбол.”¹

Како богослови говоре да је у Старом завету свет стваран из ништа, које је постојало пре времена, то би значило да култура поништавања води свет управо тамо где је настао. Стога смо овом раду дали назив технологија и нишћавило. Прво зато што је у речи нишћавило основ ништа. А други, можда мање очигледан, али битан је што је култура поништавања по себи технологија. Ништа се не може поништити, а да већ у себи није постало технологија, или, другим речима, ако нешто жели да се уништи мора се претворити у технологију. Она је повратак света у ништа јер начелно поништава живот у свим његовим испољавањима. Њен главни задатак је егзодус из круга живота и гушеће невољним опсенама. То је одузимање сећања и времена да би сва пламтећа обећања завршила у ентропији пепела. Технологија почива на изумима, а сама је изумљена као религија ничега која тежи првобитном стању.

Постојала су *во времја оно*, као и данас, друштвена, политичка, историјска поништавања, али она су само

1 Александар Петровић, *Дрво као дух слободе* – ка биополитичком читању песничтва Лазе Костића и Б. Вонгара, Научни састанак слависта у Вукове дане, МСЦ Филолошки факултет, Београд, 42, 241–250, Београд 2013.

појавни облици. Иако су и раније постојала озбиљна поништавања, као што је пре свега римски институт *damnatio memoriae*, који брише неподобне из историје, поништавање се у овом часу може схватити само с тла технологије која на себи носи то све. Поништавање је узело замах пре неколико година, некако синхронно с оглашеном епидемијом вируса С-19 која је снажно промовисала дигиталну културу. Тада смо засути медијским прилозима о вештачкој интелигенцији која је постала део популарне културе јављајући се масовној имагинацији као магија, као *salvator mundi* који хита у будућност, али је истовремено и разобручено брисање сећања. Људима су потребна чуда и медији су широм отворили врата Пандорине кутије да би нечувене вести о вештачкој интелигенцији, заједно са вестима о вирусу и променама климе, истовремено стварале одушевљење и бригу. Одједном су кулисе пале и огољени се појавиле обриси виртуалне реалности омеђени нашим страховима и надама .

Међутим, иако се уврежило да се од технологије очекује спас у малим и великим стварима, она, напротив, укида могућност спасења, нужно повезаног са знањем, јер намеће заборав у екстази будућности и следствено незнање као услов учествовања у механици света. Без губитка односа према целини ствари, нема технологије. Она и јесте свођење свести на механизам скупа делова. Механизам је основни оквир модерног схватања света, иако је тај модел само површно схваћена небеска механика и оскудан покушај њеног пресликавања на поредак природе, друштва и човека. Небеска механика је канонске природе; у кретању својих тела има ритам понављања, кружења, али она није механизам јер је он изопштен из круга. Технологија је само низ изговора зашто не може да затвори круг и зато она нема смисла јер једино производи ентропију. Ништа глупље, заиста,

друге речи више нема, од филозофије света и човека као механизма није у XVI и XVII веку замишљено. У основи глупост није интелектуална, већ етичка категорија, избор да се одустане од слободе у име механизма. На тај начин појам глупост користи теолог Дитрих Бонхофер, један од оснивача Исповедне цркве, хришћанског покрета отпора нацизму, који је усред терора у нацистичкој Немачкој увидео да главни проблем суноврата нису зли, већ глупи људи. Без њихове интелектуалне и моралне слабости не би било нацизма. Слично је уопштено говорећи и са технологијом чији услов је такође морална слабост, грех и грешка која води до трагичног пада. Уз сва достигнућа главни циљ технологије јесте идолатрија привида и пилатовска релативност истине. Глупост заправо поништава истину. Врхунац глупости је придавање ономе што је вештачко атрибута интелигенција. То чак ни Декарт није радио јер тешко да се нешто неинтелигентније могло замислити. Ми и не знамо шта је интелигенција иако постоји непрегледно мноштво међусобно противречних дефиниција. Не знајући шта је, за глупост то није ни важно, поставља се циљ изградње вештачког света, стварање другог, вештачког тела, нека врсте протезе за инвалиде. Тиме се појачава напад на природу који је почео надменошћу Просветитељства, а сада добија све одлике културе потпуног поништавања у име усавршеног механизма који расипа аналогне изворе на дигиталне сенке. Технологија са собом носи догматско незнање које је битан услов сваког технолошког чина. Нормативни захтев је да се одустане од питања основа и почетка јер она успоравају и чине немогућим дејство механизма који се не пита ко га је покренуо. Да се то запита, механизам би се намах зауставио и свет ослободио његове Прокрустове постеле.

Глупост и механизам

Глупост је важан део функционалности механизма, његовог прихватања без призива, јасног циља и смисла. Свака технолошка иновација повећава степен глупости јер се спаја с предрасудама, паролама о напретку и бољем животу као магловитим исходима технологије која ће решити све проблеме које сама ствара. Опчињени човек заслепљен стоји у месту док му се привиђа да иде напред. Он без задршке понавља владајуће идиоме и допушта да га технологија прво заводи, а онда злоставља. Од господара постаје роб, безумно оруђе технологије која загрљајем механичких мисли и покрета обухвата свет остављајући га без даха и духа.

Човек-роб који се одрекао самосвести верује да је технологија неутралан низ поступака и да ће начином на који је употребљава учинити да она делује на добро или на зло. Али глупост пропушта да примети да је технологија пре свега идеја која је опхрвала ум и свела га на голи разум. Не примећује да човек не употребљава технологију, већ је сам употребљен. Он је објективизован, постварен и свргнут јер технологија делује као анестезија. Урушена је заједница јер се тешко превазилази егоцентрична индивидуалност те се повезаност не остварује ни у нацији, ни у религији, ни у историји, ни у партији, чак ни припадности месту, већ се, верујући да ће га технологија повезати, човек добровољно удаљава и затвара у своју персону. Једино уточиште данас се види у технологији, одвајању од света и покушају да у ораховој љусци ега преплови океан лажи. То је немогућ задатак јер илузија технологије постаје све сложенија и све теже може да се продре у њу.

Питање је „да ли ћемо вештачку интелигенцију прилагођавати човеку или ће човек бити принуђен да се при-

лагођава вештачкој интелигенцији”² У извештаченом свету и интелигенција, као и мноштво другог, мора да буде вештачка. Зато видимо човека како се удворички прилагођава очекујући као и увек неку ситну корист несвестан да је машина сурови предрадник без било какве нијансе племенитости. Насупрот увреженом слепом веровању у оно што ће доћи, сваки изум чини животне околности горим, што се одмах не види, јер успешно решава неки појединачни проблем немајући у виду целину ствари. Проблем је што ниска духовност спречава етичку употребу изума. Да би неки изум етички био примењен, да би остварио умност, човек мора да има идеју целине и да себе постави према њој. Без тога је сваки напор себи противан, а човек себи највећи непријатељ. Вештачка интелигенција тако и не може да помогне човеку, већ напротив, да га начини инвалидом. Све што она може је да ојача глобалне монополе приступа енергији, медицини, телекомуникацијама и транспорту, односно да оно што је „отац свему”, рат, учини тоталним. Тако је вештачка интелигенција само велико пресликавање свега онога што већ постоји и начин да се свет још више поларизује уз климање главом да је то „реалност”.

Глупост највише воли наивни реализам као поглед на свет. Она се тако уздиже до религије јер верује да ће се проклетство изгона из раја и рад у зноју лица свога превазићи неподношљиво олаком и лакомом технолошком изградњом дворова на земљи. Технологија је као рајско острво у коме испуњење своје ефемерности налазе сви који се њоме служе да би владали у овом свету. То рајско острво сада има и име Мали Сент Џемс на Девичан-

2 S. Polić, S. Petronić, M. Jarić, ChatGPT, materials and renewable energy sources: one unrealized space, 11th “International Conference on Renewable Electrical Power Sources”, Belgrade, 2–3 nov. 2023, SMEITS, pp. 269–277.

ским острвима и свог власника Џефрија Епстина који је на њему окупљао оне чије избезумљене страсти нису познавале границе ни ероса ни танатоса. На управо објављеном списку његових дружбеника и посетилаца овог острва уживања заједно се налазе председник Америке, римски папа, енглески принц, власник Мајкрософта, нобеловац лингвиста, астрофизичар који је скратио повест времена, пионир вештачке интелигенције, мноштво глумаца... Другим речима, сви заједно у вештачком рају коме до потпуног испуњења у свету сенки недостаје само вештачка интелигенција. Ако се запитамо шта је циљ свих технолошких промена, у којем правцу оне иду, што није лако докучити, ово утопијско оство нам даје могући одговор. Није реч о новој пловидби на Арарат, која је спречена бедном кукавичком издајом, већ насупрот томе о бродолому барке на пучини похлепне и празноглаве чулности. За разлику од Аргонаута који су ипак нашли снаге да напусте Лемнос, острво жена, ови Епстинови квази Аргонаути су се удавили у његовој чулној материјалности. Острво Мали Сент Џемс је идеални комунизам технологије где се задовољавају све ефемерне побуде и ниске страсти. Око тога су окупљени они који владају светом, али не и собом. У ту противречност, у ту шупљину, усељава се технологија која даје налоге инфантилним амбицијама да ту ставе свој олтар како је давно већ урадио Френсис Бекон дижући Соломонов храм науке у Новој Атлантиди где је потом изумљена вештачка интелигенција као вид испразне филозофије прагматизма. Његова Атлантида била је рај науке, а Сент Џемс каљуга технологије која тамним страстима покреће сву глупост овог света да жртвује свет због острва.

Циљ технолошког ума није никаква рационалност, већ ирационални врт уживања према коме је све усмерено. Владари технологије имају циљ да *Мали Сент Џемс* прерасте у *Велики Сент Џемс* који би постао синоним за

цео свет као што је то било острво гордог Албиона које је дуге векове ниским страстима владало светом. Највећа препрека је *res publica* и зато метастазира и шири се с острва *res occulta*, коју погрешно зову дубока држава јер нема никакве везе са државом. Она је скуп безумно страсних појединаца који руше све што подсећа на републику, опште добро, моралну заједницу било као породицу, народ или државу. Они не угрожавају демократију, напротив, демократија им одговара као поредак владавине најглупљих. Угрожена је република као интелигенција која спречава отмицу и приватизовање света и владавину незваних и неизабраних. „Када је *res occulta* преузимала управљање, она се по природи ствари урушавала јер се и сама придружила разарању свог сећања. Насиље *res occultaе* над државом подсећа на недавно приморавање крава у Британији да се против своје природе насилно хране месом што доводи до смежураног мозга болести лудих крава. Не знам колико пута треба поновити да је наш главни културни и политички непријатељ дух привида који се бескрајно заводљиво прерушава у нове историје и њихове меморије и, напосе, нове технологије. Проблем је технолошки привид памћења, а не било који историјски положај 'напред' или 'назад'. Привид је привид чак и када је револуционисан, реформисан, оспорен или превазиђен супротним ставом. То елите, обузете побољшавањем свог места у привиду, сем понеког изузетка, никада нису успеле да схвате.”³

Тако технологија чак и када се рај очито претвара у пакао остаје окултна религија поводљивости, слабости и глупости. И раније је било глупости наравно, још се Сократ чудео том чуду да је она свуда и увек једна и иста, и да њу нико не лечи, али није било осамостаљене

3 Александар Петровић, *Res publica u Res occulta*, „Хептадекагон”, Институт за европске студије, Београд 2017, с. 34.

технологије као њеног резонатора и највишег заштитника. Моћ технологије захтева ограниченост којој није дозвољено да постави питање извора и начелних узрока. Циљ је заправо поништавање слободе као главне енергије свесности, стварање утопија понижене и увређене свести. С друге стране, слобода је највећи отпор страсној утопијској глупости.

Стога, мирно можемо рећи да се налазимо усред титанске борбе аналогног и дигиталног света која подсећа на митску гигантомахију синова светла и таме. Брзо ширење дигиталне културе је као инвазија монголских Џингис канових или татарских Тамерланових хорди које су разобручене, не схватајући ништа, рушиле све пред собом. На сличан начин се најезда мобилисане нове дигиталне културе односи према староседелачкој аналогној. Судар Русије и Нато умногоме је сукоб аналогне и дигиталне културе, енергије и пројектоване опсене. Немоћан да се брани јер не схвата шта се догађа, човек је распет између знања и незнања. Он је као Едип који није знао шта се догађа када се нашао на раскршћу, и зато је убио оца, а с мајком изродио децу која су му и браћа и сестре. То се исто данас дешава и питање је само умемо ли да препознамо трагедију. Едипалну неурозу није довољно схватати на Фројдов начин, јер нам то сада не може много помоћи. Треба видети ток две паралелне стварности које теку усклађено. Једна је знање, а друга незнање о истом. У једној видимо беспошtedни рат очева и синова на раскршћу, погибел и нешто што треба да буде схваћено као историја. На другој невидљивој равни („невидљива природа је моћнија од видљиве”, каже Хераклит) све има супротан смисао од оног који нам се непосредно указује, оно што изгледа као победа, заправо је пораз. „Бедни разуме – твоја победа твој пораз” неопозиво изриче Демокрит. Иза тога као симбол инверзије стоји Сфинга, хибридно биће које убија све оне који не

схватају трагичну бит времена. Другим речима, када два паралелна тока дођу у непосредан додир, они се поништавају и долази до инверзије у катастрофи. Или речима *Посланице Корићанима* Светог Павла: „Сада гледамо као у огледалу, нејасно, а тада ћемо лицем у лице. Сада сазнајем делимично, а тада ћу спознати потпуно, као што сам и сâм спознат.” Између нас и истине само је катастрофа. До тада, само се огледамо. У томе би се Хераклит, Демокрит и Свети Павле лако сложили. Оно о чему се они сложе мора бити на путу истине.

Ако не бисмо били толико опседнути сукобима на раскршћу, видели бисмо да је на другој равни догађања захваљујући технологији ветропаркова, на пример, нестало заувек мноштво птичијих врста. Видели бисмо да је бесмислено прибављати електричну енергију и владати светом на смрти птица. Или риба и ракова који нестају из река које су злоупотребљене за изградњу цевовода малих хидроелектрана. То подсећа на избијање епидемије куге у Теби чији узрок је Едипов грех. Болест или пошаст је увек етички проблем. Иза тога стоји не нехат, већ политика или трагедија која човека изолује из овог света и која нема осећај у свом наивном реализму за паралелну стварност. Или другачије речено, данас се политика стопила са технологијом. Корпорације су само политичко крило технолошке инвазије. Како прва два начина колонизације, непосредна експлоатација и идеолошка манипулација више нису делотворне јер постоји свест о њима, на делу је трећи начин, дигитализација. Њу поробљене културе још не разазнају као облик колонизације јер су прихватиле вековну идеократију прогреса без покрића.

Дигитализација је обавезна и неумитна као свака колонизација. Један ангажовани филозоф док пишемо ове редове, у понедељак 11. јуна 2023. на радију говори да је свестан слабости технологије, али се не можемо вратити у прошлост, на село, нити можемо да практикујемо

лудизам. Његова саговорница, такође филозоф, се с тим слаже. Другим речима, технологија је обавезна, она мора да влада временом које нема право на прошлост, већ само на осакаћени део будућности. Такав ропски однос заправо и покреће технологију као основну страст модерног човека. Истог дана председник Србије, као и многи други, прича да нико не може да заустави индустријски раст. Вероватно мисли да ни Бог ни природа ни космос у целини то не могу. Тако нам даје до знања да колонијална неман технологије гута све. На супротним странама политичког спектра исти је став да нема места суштинској критици технологије као амбиса одсецања од прошлости на путу метастазичког удвајања стварности. Технологија која „расте” као друштвена болест очито влада и поништава све у свим елементима.

Отуда и толика идолатрија вештачке интелигенције која се заједно с С-19 практично истовремено почела ширити у медијима и јавности. Сада сви докони препричавају нечувене вести о вештачкој интелигенцији и кладе се хоће ли она или неће поробити свет. Она је ментални С-19 који има веома сличне последице у ширењу страха и неизвесности. Зато већ имамо инвазију вештачке интелигенције у друштвени простор. Пре свега је нападнуто образовање. Треба у образовним моделима подмукло избрисати изворну аналогну културу и заменити је дигиталном. Јувал Харари, саветник Светског економског форума, тражи да се поново напише свима прихватљива *Библија*. Да се ревидира митска битка код Курукшетре, напише *Бхагавад Гиџа*, *Рамајана* у којој је зли Равана победник, а Свети Сава је одлазећи у манастир заправо отишао далеко од градске вреве да се одмара на мору. Главно антрополошко дејство вештаствене интелигенције је стварање лажног сећања које живот претвара у голу заблуделост. Када томе додамо прављење вештачких атома и произвољну рекомбинацију молекула днк, ства-

рање вештачког гмо семена, а изнад свега прављење вештачких језика заснованих на бинарном коду и упоредно брзо ишчезавање природних језика, можемо, макар мало и поред званично одглумљеног оптимизма да осетимо куда све иде под бичем технологије.

Како је давно написано у *Речнику технолоџије*, на делу је изградња паралелног света који ће из срца човека ишчупати светло и бацити га у дубоку тмину преварних рефлексија огледала. Због те истине коју је објавио 1981. године, када почиње политичка технологизација света, коју је назвао диктатура дечака, *Речник* је забрањен да се ово откривање не би ширило даље. Технологија је вера паралелног света која скоро више ништа нема с овим у коме живимо. Она је камера опскура где се све претвара у инверзну слику јер свака слика је наопака стварност. Зато и имамо сва ова друштвена изопачења јер у слици тамне коморе истиче крв овог света. Човек сада има задатак да уз фанфаре оствари савршену, срећну смрт и да напусти овај свет певајући химне прогресу. То више није спољашње, већ унутарње помрачење јер као што има прогреса у добру једнако има прогреса зла.⁴ Још пре пошасте технолошки напредног Другог светског рата Милош Црњански пише:

„Данашњи полуинтелигенат, данашња незналица, који се диви трамвају јер иде сам од себе, а не са штапом као његова баба, мисли да у средњовековној држави, у једном животу који је завршен пре седамсто година нема ничега сем мрака, не може бити ничег ванредног и дубоког, достојног размишљања и људског ума.”⁵

4 Помињање прогреса као оправдања за било које технолошко непочинство треба да буде санкционисано као говор мржње према човеку и да повлачи одговарајуће санкције.

5 Милош Црњански, О национализму и српском становишту, „Идеје”, Београд, бр. 26. 18. мај 1935.

„Данашњи полуинтелигент” Црњанског је човек-технолог који је све карте бацио на развој трамваја који ће га водити не само с краја на крај града, већ и на Марс или Месец. А истовремено је одустао и да помишља на лични развој који је механици технологије не само непотребан већ и сметња. Зато се филозофи с радија слажу да се живот више не може замислити без трамваја и да у прошлости, како вели Црњански, нема ничега осим мрака у коме горди, наелектрисани модерни човек више не може да живи. Да би потврдио своју оданост технологији и њеној политици, тај модерни филозоф свој мрак пројектује у прошлост коју оштро разликује од садашњости. У тој полуинтелигенцији он не схвата да истину раствара у времену не видећи да је она изнад њега. У таквој редукцији истине на време, или дух времена како воле да кажу, разарању њеног појма и њеној замени представом, лежи срж полуинтелигенције.

Религија технологије

Да би се свет свео на авет, прво је потребно теологију заменити технологијом. То је могуће јер је у оба вида, ма колико различита, реч о парадоксалним испољавањима истог логоса. Логос теологије је веома сличан логосу технологије као што су слични ствар и његова слика. Под тамним сенкама моћи врло је тешко применити замену. „Повезаност технологије и теологије, о којој је на свој начин говорио *Речник шехнолојије*, сада је очита у покушајима да се изгради храм технологије и технолошке операције подигну изнад земље, да се учествује на литургијама мобилних телефона где вештачка интелигенција игра улогу свештеника који причешћује. У томе Бог постаје робот с надљудским моћима да би људи обожавали новог Бога и надмоћ његове интели-

генције. Створити Бога (ко је Стваралац сам) било би незамисливо за ум премодерног човека, али у постмодерном добу где је свака стварност могућа као фрагмент, то постаје још једна људска нада. Божанска вештачка интелигенција ће слушати и прагматично одговарати својим поклоницима помажући им да се изборе са свакодневним изазовима. Није тешко предвидети да ће спектакл вештачке интелигенције давати више утехе вернику од обичног свештеника који се држи свог канонског оквира... Речник технологије је, стога, писан руком (јер су свети само руком писани текстови) да би се појавио као храм и да би био теолошка алтернатива технолошком храму. Он је постављен између теологије и технологије и као такав, он омогућава њихову инверзију. *Бић Речника је да ѿокрене инверзију која ѿочива на увиду да је ѿехнологија ѿала ѿеологија.*⁶ То је данас далеко од моћи поимања човека под опсадом привиђења због чега је скоро немогуће разликовати Бога од његове слике. Тако је трећи храм заправо технологија, а вештачка интелигенција месија чија мисија је да спасе свет од свега, осим од себе саме. Зато мученик Дитрих Бонхоефер каже:

„Бога не смемо употребљавати као закрпу за рупе наше спознаје. Ако се границе спознаје буду све даље помицале – што је по себи нужно – Богу ће остати све мање места и он ће бити у неком сталном повлачењу... Бога морамо спознати у средишту живота, а не тек на границама својих могућности.”⁷

6 Aleksandar Petrović, *Middle Ages and Artificial Intelligence*, „Orthodoxy and Artificial Intelligence“, National Hellenic Rresearch Foundation, Athens 2019, стр. 55.

7 Дитрих Бонхоефер, *Ошћор и ѿредање*, Кршћанска садашњост, Загреб 1974, стр. 142.

На овом трагу религија технологије која не оставља места Богу, већ његовој виртуалној стварности постаје начин напуштања света или једноставно речено култура поништавања. Технологија је производња ништавила јер она је све што ми више нисмо. Ја не морам ништа, а она ће све. То с друге стране значи – ја морам ништа. Технологија је воља за ништа. Ништа је категорички императив технологије према коме све друго бледи. То је основна култура поништавања која се испољава у свим мрачним видовима друштвеног живота. Тако Ја ствара ништавило и глуми Бога у негативу. Ништа се као сенка придружује сваком кретању, а шире гледано кретање се срозава ни нашта разарајући све облике живота. То је могуће јер је старозаветни свет у чијој сенци живимо створен из ништа и у њега ће се вратити. Ништа је постојало пре Бога или упоредо с њим јер он из ништа ствара нешто. Не значи ли то да је Пра-Бог ништа и да је цео пут кружење тог ништа? А технологија велики круг ништавила која жели да се јави као виртуални Бог?

Да би се свет вратио у ништа, он се прво мора претворити у слику себе самог. Тако се он лишава дубине истине да би се као површна сенка отуђио од себе. Сада је пуно оних који не испуштајући телефон махнито његовом камером претварају свет у слику несвесни да га на тај начин поништавају. То је као ланчана реакција: трансгена природа је претворена у слику, вештачка свест се претвара у слику, идолатрија претвара религију у слику. Мантру технологије, суштину моћи најбоље је изразио Магбет када на крају схватајући да су га вештице превариле привидом истине каже *Сем несїварної нишїта сїварно није*. Односно, свет јесте када није, када постане наспрамна слика која се такмичи са стварношћу и када се на тај начин изађе на границу живота.

Граница света је све оно чему ми више нисмо потребни. Она је огледало где се свет претвара у авет која не прима

било какав етички савет, већ мари само за слику. Није случајно што је Декарт, који је епистемолошком секиром брутално, као инквизитор расекао свет на два дела, субјект и објект, боље речено одрубио субјект од објекта, што је и сада обавезни садржај модерне свести, направио један од првих аутомата. Аутомат је идеал његове мисли јер нема другог начина да дођемо до закључка *зашиџо нешиџо, а не радије нишиџа* у фантазмагоричној игри *res cogitans*, мислеће супстанце која се врти око ега, машине која производи бивање кроз мишљење, и протезне супстанце *res extensa* утварног објекта који има свој закон, али постоји само по одвојеном субјекту. Декарт је направио објект као двојника субјекта и његов аутомат је покушај да дође до њиховог практичног јединства које је теоријски немогуће. Од Декарта наовамо једини циљ је стварање двојника што треба да нас убеди да заиста постојимо јер на други начин се у свету измишљеног субјекта и објекта више у то не можемо непосредно уверити. Зато технолошки двојници прво лагано, а онда у брзом маршу овладавају свешћу и светом. Све што се појави је само двојник јер Декартово Ја које мисли је само по себи вештачка реалност која човека претвара у двојника и одваја од света.

Производња двојника у постмодерном речнику зове се технолоџија. Она је пројекција несталог човека јер се у њој авети претварају у аватаре. Њени двојници су вируси, роботи, техно химере, сингуларност, душа из инфо облака, разни аутомати којима није потребан човек. Симболично речено, виртуално божанство овог света је огледало које живот претвара у слику. То практично значи да како идеолошка револуција није успела, прелази се на перманентну технолошку револуцију. Суштина је иста, само са нешто промењеним сценаријом, али истим режисерима и истим неизбежним крајем. Све у свему на опсени одвојеног Ја као субјекта, у наспрамном свету, не може се градити ништа друго осим двојника.

Највећи двојник у крилу технологије, не по својој природи, већ по когнитивној заблуделости је вештачка интелигенција. Одједном, она је створила утисак да прошлост у садашњости нема шта да тражи и да се овде и сада догађа само будућност. Иза тога стоје велике индустрије свести чије дејство смо осетили за време програмирања српске демонизације. Сада више нисмо ми у питању, већ демонологија целог света, сваљеног у немоћ спрам идолатрије палих анђела вештачке интелигенције. С небеских висина истраживачких лабораторија вешта интелигенција се спустила до малих свакодневних корисних алата који олакшавају живот по цену губитка слободе. Она је сад део популарне културе и диктираног корпоративног одушевљења које у томе тражи још већи профит и нове равни експлоатације и исцрпљивања. Брзим жонглирањем човек треба да се баци у незнање и убеди у моћ усавршеног механизма. На вашару таштине у бучним извикивањима и довикивањима брзо се губи разлика истине и лажи, а човек се наводи да с полетом у основи ради на властитом свргавању. Технологија с мноштвом услова које намеће представља неслободу, али то неће узнемирити оне којима слобода ништа не значи и који је радо мењају за неке релативне користи. Погођени су они који схватају да је свет без слободе губитак власти над собом.

Зато је вештаствена интелигенција облик културе поништавања. У пози бриге научници и новинари без обзира на разлике професија говоре један исти текст. Они обавезно постављају углавном једно овештало питање да ли ће нас вешта интелигенција поништити. С том заводљивом реториком страха она је несумњиво постала главна тема, лајтмотив дигиталне културе која се претвара да надмоћно носи „развој”. Као одговор на то треба рећи да нас вештачка интелигенција неће уништити својим деловањем, мада може да обара авионе и да руши системе, убија раднике и оживљава мртваце, вара публику и пише

лажне текстове. То су само последице крхотина које се стварају њеним разбијањем стварности и нису толико важне. Најважније је да нас вештачки интелект уништава самом својом идејом која продире у ментални склоп полуинтелигента водећи ка коначној глупости и свему што из тога за људски род проистиче. Најопасније у вештачкој интелигенцији није њена пракса, већ њена идеја. Од ње нема одбране јер она је као унутрашњи непријатељ. Ако на тај начин издамо овај свет, ништа нам неће вредети сребрњаци које бисмо зарадили њеном применом. Са вештачењем интелигенције свет лажи је добио још један аргуменат у коме су, међутим, кратке ноге. Истина је да морамо да живимо с ђаволом јер га не можемо избацити из овог света, али ако морамо да га трпимо не морамо да му се дивимо ни у једном виду, чак и ако то дивљење образложимо америчким филозофијама прагматизма и утилитаризма. И технологија начелно није избављење од било које болести, она је заправо производи.

Вешта интелигенција је технолошки препаковано ново обећање вештачке заједнице комунизма које ће завршити истим крахом као и идеолошко. У том смислу она је модерни облик старе римске инквизиције, претече комунизма, која је спаљивала вештице под оптужбом да не само што не верују у догму као и сви остали, већ и да мењају климу и изазивају глад. Да би сачували голи живот, мноштво људи се приклонило инквизицији да не би дошли и по њих. Тај огромни страх који се у Противреформацији угнездио у европски свет на неки начин траје и данас. Вештачка интелигенција је дошла у слави прогреса да суди и пресуди шта може, а шта не може, шта је добро, а шта зло, шта јесте, а шта није, докле је живот, а одакле је смрт. Они који мисле да владају њоме, неосетно ће попримити њену логику и постати бездушно више вештачки од ње. Њена главна победа била би да улови људску душу и да је претвори у своју играчку.

Стога се вештица интелегенција као начин ширења страха да ће поробити човека, да ће га омађијати свакојаким чинима и одузети послове лако проширила као тема и начин размишљања. Онај ко је не прихвата, биће осуђен да не верује у симболе вере прогреса. Ми се морамо поклонити вештачкој идеји, чак и ако то подразумева поништавање човека, јер она је за оне без слободе једноставно узвишенија од нас, ми смо је створили као онај антички вајар који је када је завршио статуу Зевса пао ничице пред њом и почео да јој се клања. Вештачка интелегенција боље и брже мисли, боље ратује, боље лечи и уопште боља је од саме идеје човека како га види инквизиција и њена рационална модификација просветитељство. Ово технолошко обезвређивање човека јако подсећа на колонијално потцењивање староседелаца ваневропских култура који нису имали историју и потребну арбитарно одређену висину „развоја” цивилизације и просвећености и који су зато уништени. Као вештице у *Мајдеиу*, пророци вештачке интелегенције наднети над катао кључалих информација тумаче испарења будућности и Магбету говоре шта треба да ради да би стекао апсолутну моћ. Магбет тако улази у неспоразум сам са собом и следећи вешту интелегенцију вештица, уместо да се испење на трон, прави корак у ништавило. Вештачки и аналогни свет се налазе у дубоком неспоразуму и слушајући веште вештице човек никада неће остварити свој наум. Посебно не данас када су се вештице вешто прерушиле у вештачку интелегенцију и човеку преварно, као и Магбету, стављају у изглед велику будућност. Магбет није био без свести, као што то није и човек сам, али је недорастао вештицама које у свом котлу имају прикупљене све магичне састојке које делимично, без целине, довољно за превару, мењају свест и гуше савест.

Човек сам нема довољно памети да изађе на крај с вештицама, зато он и не влада историјом. Он несумњиво

чини покушаје да управља токовима, али хуманизам је слабо становиште и узалудно је армиран рационализмом Просветитељства. Оно је труло јер се у његовом језгру налази ирационална имагинација рајског острва. Зато хумани рационализам нема довољно снаге и сада брзо попушта да би се као у завршној сцени Моцартовог *Дон Жуана* тло под њим отворило да у њега пропадне самоуверени заводник. Проблем технологије и сва изведена поништавања више се не могу решити с тла хуманизма. Нити се можемо бавити проблемом трансхуманизма јер то за нас није и не сме да буде проблем. Ако то питање ставимо у жижу, онда се посредно изјашњавамо за другу страну *filioque*, за светог Светог Духа као човека, а губимо из вида трансцендентну личност и априорне силе. На тај начин се опредељујемо за маске и технологију као сјај ништавила. С друге стране, Христ као личност је тријумф над кринкама. Све што има маску постаје демон насрамног света. На фрески у цркви манастира Враћевшница види се потресно истинита слика Христа који седи на престолу победе над маскама. Оне имају људски лик, али из њихових очију зјапи ништа. Зато је престо владање над прерушавањем јер права власт је само победа над маскама, која више није глума јер је превазишла индивидуалност персоне. Доментијан у биографији Светог Саве каже да је доласком Исуса превара разобличена. Победа над преваром може да буде само лична, ту она почиње и завршава се, јер не може да буде установљена и послужена свима као индивидуална или општа.

На тај начин човек је стешњен између опсаде маски и дивљења трамвају. Ово је свет маски, како каже Шекспир, цео свет глуми, навлачи маску коју не скида цео живот. Свака политика која се води је глума и владари света су по правилу глумци. У почецима културе глума је имала ослобађајуће дејство. Маска је на почетку античког позоришта навлачена само на бога Диониса као наставак

свечаности када су у екстатичким обредима раскидани ланци јаства. Бог се маскирао у трагичног јунака да би кроз страх и сажаљење драмске радње кринка низом догађаја, независно од воље јунака, његовим трагичним падом била стргнута и да би се у тој катарси за тренутак уграбио поглед у скривену стварност. Маске су падале да би се Бог уздигао и човек ослободио привида свог одвојеног Ја.

Данас човек лишен трагичног осећања постојања, схватања равнотеже слободе и нужности, без могућност катарсе лута стешњен између маске и трамваја не про-ничући да је то једно исто и да је и трамвај кукуљица која се навлачи на живот да се не би видело ништа које је спремно да прогута све. Нема више целине већ само крхотина огледала које само још трамвај повезује. Када су 1984. године прошлог века возачи трамваја изашли на улице Београда с паролом *Трамвајем у 21. век* наишли су листом на иронију и осуду. Власници медијских маски сматрали су да трамвај није довољно добро средство за кретње и да у 21. веку мора да буде бржих и дужих технологија кретања. То су наравно ти исти полуинтелигенти Црњанског који дижу глас јер им никада није доста технологије и њеног усхићеног убрзавања. Трамвај им није довољно добар за 21. век, као што им и ми и природа и сав свет и све што постоји није довољно добро и што ће све да замене за паралелни вештачки свет који је једини добар јер је сенка себе самог.

Три проблема веште интелигенције

Магија вештаствене интелигенције је у нешто побољшаном програмирању, а још више у психолошком и друштвеном формирању. То је нека врста *Нетфликса*, платформе за пуштање филмова. Реч је о алату за програ-

мирање који настоји да пре свега унапреди себе. Основни циљ унапређења и његов смисао је искључење човека из управљања. То је логичан циљ у време двојника, али он са собом носи и три велика проблема на које треба указати изван популарне дихотомије добра и лоша вешта интелигенција, игре доброг и лошег полицајца.

Први проблем је лингвистички. Реч је о употреби термина интелигенција који нема никакве везе с технологијом програмирања. Он је без примереног разлога пренет из антропологије у технологију што је већ само по себи створило искривљену слику и општу забуну. Људи под утицајем такве вербалне акробатике заиста верују да је реч о интелигенцији. Међутим, глупо је ма колико усавршен строј тако називати. Аутоматска машина је неспојива с интелигенцијом и практично је укида. О томе већ можемо да се уверимо свуда око нас где природна интелигенција нестаје колико се вештачка шири. Оно што је предност за машину уопште не мора да буде за човека. Чак је по правилу обратно, јер дехуманизација човека и хуманизација машине су две стране истог тока.

Интелигенција је природно својство аналогне свести које никакав вештачки ентитет не може да оствари без обзира на то како и колико буде усавршавао двојнике. Колико год у бескрај повећавали број страница многоугла, он, иако све сличнији кругу, никада неће то постати. Двојник може да буде савршена сенка, али не више од тога. У складу са овом лингвистичком политиком аватари вештачке интелигенције као што је на пример робот-грађанин Софија добијају антропоморфни облик. Они се праве по подобију лепих глумица да би се појачао утисак да је заиста реч о интелигенцији јер највиши израз самосвести јесте лепота. Осим тога, привидно женски работи се наглашено еротизују да би привлачном снагом заробили не само рационалност већ и емоције притајено стварајући визију Малог Сент Џемса. На тај начин ови работи делују

као варалице за риболов које брзином и сјајем рефлексије, преламањем светлости док се брзо окрећу око себе маме рибе да их прогутају. То је у основи непоштена игра, јер у томе нема никакве интелигенције, већ само светлוצаве преваре. И нема разлога што се тиче корисности да робот буде Софија, а не једноставна нека кутија. Али кутија не може да изазове емпатију и да као варалица рибу уверава човека да је накљукани софтвер интелигенција. Ако би се признало, ово је само софтвер, или се реч интелигенција ставила под знаке навода, игра би била поштенија. Али као што знамо, истина у људским друштвима није циљ. У то се једнако уверавамо данас као и пре две хиљаде година. Интелигенција је вештачка колико је и сенка светлост. Светлост под неким условима ствара сенку, али то не значи да она може да буде сенка.

Други проблем који се надовезује на први је антрополошки. Вештачка интелигенција долази из западне културе вековима опседнуте механизмом као основном полугом сазнавања и савладавања света. Духовни идеалитет се пројектује у механику јер Запад никада није успео да створи, већ само да опонаша религију. Иза тога је главни циљ да се изгради замишљени утопијски рај на Земљи. Зато немоћ религије остаје да живи као технологија. У то нас ових дана уверава и један од пророка нове технологије из Силицијумске долине који вели да ће вештачка интелигенција створити шта друго него вештачки рај и да долази доба обиља у коме неће бити потребно радити јер ће вешта интелигенција бити кадра да уради све боље од људи. Ово би без сумње радо потписао и пророк насиља прогреса К. Маркс јер је слично обећавао долазак комунизма у коме ће сваком ко преживи диктатуру пролетаријата бити дато према потребама. Јасно је, отуда, да су прогрес и насиље синоними. Наравно, постоје и разлике, јер уместо диктата пролетера сада имамо диктатуру дечака и специјалиста који ауторитетом свог тех-

нолошког знања, лишеног етике, људе бацају у невидљиве ланце.⁸ Чини се као да идеолозима технолошке револуције понестаје маште и идеја. То је и неминовно, јер је њихова почетна тачка програмирана глупост.

У основи, реч је о потреби да се механичка филозофија, свет и човек као механизам, оствари у поништењу природног и изградњи вештачког света који би према просветитељима био бољи од природног. Таква антропологија је створила технологију. Неко би рекао да је технологија највиши облик антропологије, а неко да је најнижи. То је ствар критеријума, али је извесно да је разлику вишег и нижег живота у оквиру механичког светоназора први увео Чарлс Дарвин који је изводио теоријске радове према идеји еволуције Џулијана Хакслија. Овакво увођење у природни свет појмова више и ниже омогућило је брзо пресликавање ове теорије у социјал-дарвинизам који су једва чекале колонијалне силе да би људе градирале и оправдале поробљавање. На врху у таквој теорији био је наравно бели човек, а рецимо аустралијски Аборицини, најстарија жива култура на Земљи, схваћени су као прелазни облик између мајмуна и човека па су као такви, јер их је Хакслијева и Дарвинова еволуција прегазила, елиминисани и сведени на број од неколико хиљада. О томе изврсно пише Сретен Божић, алијас Б. Вонгар, који се бежећи из Србије, због теорије комунизма, обрео у Аустралији, стварајући низ романа да би културу Аборицина одбранио од теорије еволуције. На његовом примеру види се да су теорија комунизма и теорија еволуције заправо само један новчић којим се купује место на утопијском острву уживања.⁹

8 Види Александар Петровић, *Дикџитална гечака*, „Српски језик, књижевност, уметност”, Књига 2, Филум, Крагујевац 2016, стр. 399–422.

9 Види Александар Петровић, *Велики сан и антиројологија истине* Б. Вонгара, „Антропологија истине – други живот

Ово је важно да бисмо уочили језгро антрополошког проблема вештачке интелигенције. Он није у томе што ће вешта интелигенција урадити ово или оно, што може да се отме надгледању, што преко ње друштвену моћ могу да је преузму глупи полуинтелигенти. Прави проблем лежи у поунутарњењу теорије еволуције где човек добија подређено место и мири се са својом немоћи спрам пројектоване надмоћи извештачене интелигенције. Она већ сада тежи да заузме постоље донедавно резервисано за белог колонијалног господара што је логични, неминовни и највиши, рекло би се савршени израз еволуције која се претворила или прерушила у технологију. Сада се људи све отвореније посматрају као Аборицини, као прелазни облик, несавршена створења која ће вешта интелигенција заменити и као непотребна у име цивилизације и напретка уклонити. Ако овакво становиште још није потпуно опсело свест, свакако јесте подсвест која је неодлучна између песимизма уништења и оптимизма напретка који ништа не сме да заустави, чак ни сама смрт. Та вера у вештаствену интелигенцију иде добрим делом из разочарења због неуспеха пројекта модернизације који није остварио своја обећања, већ је, напротив, довео до суноврата свих вредности. Дубински разлог неуспеха је што се модернизација поистоветила с колонизацијом освајајући на крилима механизма свет и свест не базирајући се на савест.

Трећи проблем, никако не најмање важан, већ обратно, од највећег значаја, јесте начелно одложено, заобиђено и закаснело пригодно постављање етичког питања када је све већ готово. Не само да је лингвистички погрешно већ је и неморално машину називати интелигентом, придавати јој људска одређења. Иза тога се крије неетички мотив злоупотребе друштвене моћи над људима

претвореним у робове онога што не разумеју и чему нису дорасли. Етика у свету неслободних људи је као псић који мало лаје на велику звер, а мало маше репићем зависно од покрета звери. Етичко питање је морало да претходи идеји технологије или бар њеној пракси, да је заустави или јој измени ток, али механичка догма ефикасности то није дозволила. У ствари, проблем свих проблема је што у европској култури не постоји идеја целине с чијег становишта би се могло све преиспитати и поставити питање технологије. То питање нема ко да искаже јер нико не мисли о целини. Зато истина и лаж брзо мењају места и нема пуно места за причу о етици вештачке интелигенције која се стидљиво појавила као висуљак, привезак „развоја” где се тобоже забринуто, док се пребројава профит, пита где је етика у свему томе, где то све води. Кад се деси неко очито пробијање етичког осећаја мере, настаје граја, духови се узнемире и онда се опет наставља где се стало. Етичка питања траже становиште целине и не могу се поставити у ходу када вода већ све носи. Она се морају исказати на почетку, а не сада када је метастаза узела маха и кад вероватно ни операција више не помаже јер се све више тежи поистовећењу света и слике.

Одсуство питања етике говори да нема никакве словесности у превејаној интелигенцији, јер реч за словесност и не постоји у енглеском, службеном језику неприродне интелигенције. То је само нарцисоидно, самозаљубљено, просветитељско пиљење у властиту слику и одушевљење што она постаје важнија од стварности, а дигитални мрак од аналогне светлости. Отворено говорећи, циљ вештачке интелигенције није никакво побољшање живота, већ *deepfake*, комфор чисте лажи неограничене било каквом истином. То данас по политичкој аналогiji називају и *deep reality*. Од те назване дубине нема ничега, осим плиткости и лакоумности. Лаж као да је само чекала ту „дубину” замајавања да објави своју коначну победу и да

свему натури маску привида. То је неподношљива лакоћа варања, јер најлакше је договорити се око лажи. Дакле, с једне стране имамо свет оригинала, а с друге свет где је све по дефиницији само копија. У то желе да нас убеде тако што теорија еволуције прераста у теорију симулације. Она говори да живимо у симулацији, да нисмо своји већ у свему подражавамо себе и да се неко својом технологијом површно поиграва с нама глумећи Бога. Ништа се тако појавило као технологија као последица недовољног етичког опреза. Другим речима, није постављено питање може ли етички погрешно да буде научно исправно. Тако смо се нашли опкољени технологијом.

Електронска личност и бичевање мора

Општи оквир савремених догађања је технологија која на себе преузима хумане атрибуте, придавање људског облика механизму. Реч је о револуционарном прелазу с аналогне на дигиталну културу, нешто што јако подсећа на насилно кретање из капитализма у социјализам на путу за комунизам. Тада смо имали диктатуру пролетаријата, под палицом партије, а сада тиранију глупости под маском стручности. Уместо форума Интернационале је Светски економски форум и сличне организације моћи због моћи, али суштина је иста, комунизам који у име привида историје једнако добро на себе узима идеолошки као и технолошки вид. Технологија тражи послушност и доследну подређеност механизму који је увек изнад човека који себе оскудно доживљава као појединца. Она је равнодушна према последицама и невољама које настају њеним дејством, јер за њу не постоји човек, већ само облик механизма, средство прилагођено циљу. Људи су само један у низу ресурса, сведени на касту недодирљивих суженог аутоматизованог менталног поља и отупљене

осећајности. Од тога нема ослобођења, јер је технологија постала садржај свести, а црна огледала зидови које људи у незнању својим огледањем све више глачају и потпомажу. Огледало је постало циљ сам по себи, јер оно одстрањује све што није аутоматизовано и што има вредност непонрављивости и слободе у себи. Људи чије очи су се рационализацијом претвориле у огледала, постају верници новог месијанског обећања које ће уклонити несавршене остатке људског рода.

Када се погледа уназад, сада се почетак тог месијанизма технологије види већ у парној машини и железничким станицама у Енглеској које се у XIX веку граде не као употребљива стајалишта, већ својом велелепношћу јасно подсећају на храмове. Нова религија спасења ће овладати основним категоријама постојања, простором и временом. „Уштедети време” је императив нове вере која је јасна конкуренција библијском изгону човека који ради у патњи и зноју свог рада. Технологија и истиче из месијанског нагона и супротстављања промисли да је боље радити у тежини муке живота него се погубити у лакоћи рајског острва. Све је то наравно у религији технологије изврнуто и подређено машинама које узимајући облик човека све раде уместо њега, а не за њега. Човек кога је причестила технологија употребиће сва средства за одрицање од слободе и победу нове религије.

На том обзору може се приметити све што се данас одвија, од политике вируса до климатских промена. Заправо само је један циљ: надгледани прелазак из аналогне у дигиталну културу са свим последицама које из тога следе. Треба знати да је реч о новој равни колонизације која је утолико виша што је свест о њој нижа. Ни Индијанци нису схватили шта им Енглези раде све док није било касно. Узалуд се данас стварају савети за доношење правила о вештачкој интелигенцији. Ни они сами немају илузију да нешто могу да учине. То је као бичевање

мора које је персијски цар Ксеркс наредио када му је бура потопила бродове. Банке и корпорације су се дигитализације дочепале као гладне ајкуле које коначно имају неопозиво право да чине оно што раде вековима и да сада највише што могу преваре, подјарме и понизе човека. Оне вешту интелигенцију користе и да би још снажније надувале финансијски мехур, да би он што дуже преварно лебдео и потом што снажније пукао. Европска унија предлаже закон о електронској личности, с једнаким правима као природна, аустријска скупштина већ је усвојила закон о дигиталном идентитету, што значи да смо ми сами своји двојници, а у Москви се разматра регулатива вештачке интелигенције.

Све личи на каубојску стихију освајања дивљег запада где је аналогна личност нешто попут Индијанца која треба да се повинује новој освајачкој дигиталној реалности. Проблем с технологијом је што она изграђује лажну личност која све претвара у опонашање и све учињено помера ка слици себе саме која нема себе. Главна одлика технолошког света, да парафразирамо великог учитеља Александра Т. Петровића, јесте да нико не влада собом и да је слобода постала непожељна. Технологија је напуштање, издаја садашњости што се испољава као неутажива глад за будућношћу без свести да се неће остварити из једноставног разлога јер се ниједна замисао будућности до сада није обистинила.

Уочавање ова три нерешена и вероватно нерешива проблема води нас могућности интелигентног схватања веште интелигенције. Она је у високом степену покондирана технологија која невидљивим или мање видљивим ланцима окива свет и претвара га у планету мајмуна којима треба да влада надмоћна хибридна раса четврте технолошке револуције. У томе се састоји њен хибрис, античка реч за охолост, преступ према поретку на коме почива свет. Јако је тешко одолети искушењу да владамо вештачким бићем које је направљено по лику човека и с којим се може даљин-

ски удобно управљати. Човек је испуњен гордошћу да је то његових руку дело и да може да учини све што хоће без икакве одговорности слично као у земаљском рају острва Мали Сент Џорџ. Али неумерено властољубље, превелика неутемељена самоувереност, похлепна воља за моћ, хегемонија пожуде, не остају некажњени. Аристотел вели да казна долази као хамартиа (ἁμαρτία – грешка) коју у заблуди због слабости карактера и заслепљености интелекта чини трагични јунак и тако прелази из стања среће у несрећу. Када се огреши о природне или божанске силе, оне одговарају одмаздом која води у неминовну пропаст.

О томе најбољи сведочи Едип који је мачем покушао да реши неспоразум на раскршћу и који је интелектуалним решењем загонетке Сфинге постао самоуверени владар. Сфингина загонетка може се појмити као тајна времена и њено решење као победа над историјом. Међутим, то знање не води разрешењу, већ само обрту који ствари показује у њиховој симетрији, оно добро као зло, а истину као лаж. На тај начин се, кроз инверзију, поредак поново успоставља. Слично томе хамартиа вештачке интелигенције, увереност у надмоћ њене вештачке природе, води ка инверзији која се не може зауставити у свом трагичном паду. „За те обрте брину се аватари који долазе неочекивано и без одобрења колектива сенке који се здушно брину да неко не умакне из историје. Говори се у том смислу о владарима из сенке, али се превиђа да је прави владар сенка сама по себи која се служи 'владарима' да би прекрила светло света.”¹⁰

Историја има смисла само као трагедија у којој човек препознаје себе. Уколико тога нема, нема ни историје као једног облика смисла, остаје само брисани простор и изгубљено време. Краљ Југославије Александар Карађорђевић у дослуху с *res occulta* одвео је Србију на

10 Александар Петровић, „Целина ствари”, *Људи џоворе*, бр. 41/42, 2023, стр. 14.

беспуће сенки и избрисао из историје. Слично и технологија човека брише из историје, односно одузима му историју инфлацијом њеног појма који више нема покриће у трагедији равнотеже слободе и нужности. Свака култура поништавања почива на римском институту *damnatio memoriae*. То је за Римљане била гора казна од распећа на крсту. Реч је о нестанку из историје, потпуном поништавању памћења до престанка постојања. Данас је то лакше урадити него у римском времену јер историје више нема. Одједном смо сви у дигиталном ништавилу без памћења јер историја је од озбиљности кретања ка слободи постала пуки епитет, стилска фигура која се придаје, али ништа не даје, улепшавање наратива, политичка поштапалица која не значи ништа, *a tale told by an idiot, signifying nothing*, како већ вели Шекспир. Више нема одакле да се буде избрисан, јер историја је сама по себи брисани простор сведен на голи атрибут. Она је постала нека тампон зона, вакуум изолатор који нас дели од суочавања са собом.

Сада треба уклонити појам историје, како су га конструисали просветитељи, да би нам остала чиста свест која није заробљена у преварним пројекцијама времена где се свест замењује технологијом. Технолошке форме вештачким облицима лишавају човека природне снаге сећања које заправо даје свест као однос према извору неподељеног времена. Црњански увиђа да: „Материјалист данашњи и данашња незналица који мисли да ничег није било пре њега, и да свет почива на материјалним основама не може да замисли ни то да у том пепелу српства може бити једна ирационална снага, јача од свих других, која је допрла и до наших дана, која је била присутна у свему што се збило већ седам стотина година, која ће бити ту: и у оном што нас чека.”¹¹

Када материјалист мисли да ничега нема, јер долази из ништа и иде у њега, он сматра да је уопште пре и после

11 Милош Црњански, Исто.

свега ништа. Ништа из кога све долази и све нестаје је његова религија. Материјалност технологије је спаљена историја, претворена у прах и пепео. То добро схватамо, јер у Србију од најдавнијих времена нико није долазио, а да није настојао да све претвори у пепео. Црњански осетљивошћу великог писца сасвим неочекивано увиђа да отуда решење лежи у пепелу. Ирационална снага пепела је у његовој несагоривости, јер он је коначни остатак ватре. „Вечна зубља вечне помрчине, нит догори нити светлост губи” каже Његош. Пепео „вечне зубље” је прочишћење које остаје као катарса после сваке пламене екстазе. Тај „пепео српства” је инертна *materia prima*, сама твар чији је привид нестао. Пепео је коначна истина, у неку руку он је слобода за Феникса, јер у себи садржи све елементе ватре. Пепео је огледало ватре и нема ниједног елемента који је нестао. Имамо пепела српства у изобиљу и од тог грађевинског материјала може да се сазда све срушено и подигне нови Храм. Када су због вируса били затворени скоро сви храмови, био је то очито крај историје, јер оно у шта не може да се уђе није више храм, већ тврђава страха и сабласти.

Технологија је сагорели свет, пепео коме је потребно чудо да би се поново запалио и горео. Ако смо сада изнутра и споља засути сивим пепелом, извесно је да је ватра горела у прошлости од које модерни просвећени филозофи толико зазиру. Прошлост је ватра, пепео је будућност сваког тока, а живот је њихова равнотежа у сагоревању садашњости. Када видимо условљеност и равнотежу ватре прошлости и пепела будућности, у томе треба тражити излаз. Говорити да се не можемо вратити у прошлост исто је што и гасити ватру и дивити се хладноћи пепела. Не морамо да се враћамо у прошлост, али можемо да почнемо од ње и њене топлоте јер је овај свет вечно жива ватра која се с мером пали и с мером гаси. Да ли је ова Хераклитова мисао прошлост? Ако се тако схвати,

онда је јасно зашто модерност и њена ћерка постмодерност дрхте и умиру од хладноће. Оно што је хладно самим тиме је поништено. Посао поништења је да све доведе то топлотне смрти као коначног стања ентропије. Али то неће успети, бар не сада, јер свуда, посебно у Србији, има исувише пепела који то неће допустити. И ватре у прошлости непрекидно горе, знали ми то или не, што ниједно тумачење времена и вештачко одушевљење хладном будућношћу неће моћи да угаси. Слобода је топлота истине коју чак ни овештала интелигенција не може да поништи.

Aleksandar Petrović

TECHNOLOGY AND THE NOTHINGNESS:
ARTIFICIAL INTELLIGENCE
AS A DIGITAL CANCEL CULTURE

Summary

Every act of technology, no matter how it is directed, is a culture of cancellation. It rests on credulity and stupidity, repeating old mistakes and the absence of language and ethics. Hope in technology leads to a tragic fall in which necessity overcomes freedom. Consciousness is the basic target of technology, and artificial intelligence is the highest expression of that aspiration. It appears as something new, but for anthropology it is a *déjà vu* that leads to the entropy of the world and its submission to illusions. The collapse of the contours of the known world and normative social dementia are the consequences of the invasion of digital technology and the suppression of analog culture. Three basic problems of this flow are discussed: linguistic, anthropological and ethical.

Keywords: technology, artificial intelligence, nothing, digital culture.

Владимир Коларић*
Завод за проучавање културног развитка
Београд

УДК 316.344.32:316.7

СТРАТЕШКА КУЛТУРА И КУЛТУРА ПОНИШТАВАЊА

Сажетак: Култура поништавања, као битан инструмент хибридног ратовања, системска је и усмерена делатност, која представља озбиљну претњу стабилности, безбедности и развоју појединачних држава, као и међународним односима. Одговор на културу поништавања као системску појаву такође мора бити системски и усмерен, заснован на озбиљним вредносним темељима. У раду се истражују могућност концепта и праксе стратешке културе да одговори на изазове хибридног ратовања у домену културе поништавања и истиче њене предности у односу на концепте културне политике и националног интереса.

Кључне речи: стратешка култура, култура поништавања, хибридно ратовање, национални интерес, културни идентитет

Када је пракси поништавања, формираној у континуитету са политикама идентитета и праксама политичке коректности уобличаваним од шездесетих година прошлог века у САД, придат епитет „културе” (*cancel culture*), то је упућивало на њен системски и друштвеном

* Доцент на Високој школи за комуникације, Београд;
vladimir.kolaric@zaprokul.org.rs

и антрополошки посматрано релативно целовит карактер, као и на одредиве идејно-вредносне основе на којима почива. У том смислу, култура поништавања није само-никао, узгредан или случајан феномен нити променљив социјални или социо-културни тренд, него целовит, оперативан и усмерен конструкт који представља озбиљно оружје у културним и хибридним ратовима.

Под културним ратовима овде ћемо, без претензија на универзалност, подразумевати историјски генерисана сучељавања различитих идејно-вредносних концепата унутар држава „политичког Запада”, док ћемо под хибридним ратовима подразумевати идејно-вредносно сучељавање са земљама на маргинама или изван такозваног „политичког Запада”, са циљем остваривања битног утицаја на идејно-вредносне основе циљаних друштава и тиме остваривања сопствених релативно дугорочних политичких, економских и безбедносних интереса.¹

Дакле, хибридно ратовање, поред директног рада на остваривању политичких, економских и безбедносних интереса западњачких држава и организација у државама-метама, подразумева и рад на остваривању ових интереса средствима културе, односно утицајем на културу као историјски генерисан идејно-вредносни склоп на којем темељно почива самосвест и саморазумевање одређене конкретне и институционално обликоване историјске заједнице. Овакви трендови у савременом тренутку само потврђују континуитет колонијалних тежњи политичког Запада, који управо почива на доживљају културне и цивилизацијске супериорности западњачког идејно-вредносног модела друштвеног развоја и институционализације у односу на све актуалне

1 Од бројне литературе на тему културних и хибридних ратова овде издвајамо: Антонић (2008 и 2023), Hunter (1992), Korybko (2015), Черемных (2014),

или потенцијалне конкуренте, при чему политички Запад своју зону интереса и утицаја поставља на планетарну раван.

Култура поништавања имплементирана у друштвено и политичко „ткиво” циљаних држава остварује неколико битних ефеката у хибридном сукобу. Циљ хибридног агресора је најпре инфилтрирање, затим легитимизовање, нормализација и интериоризација, и најзад институционализација одређених за њега пожељних идејно-вредносних образаца и пракси. Већ само прихватање увезених модела информационо-комуникационог аспекта друштвене регулације представља корак у културолошком потчињавању и отварању за менталну манипулацију од стране агресора, док даље последице иду од претварања (макар и несвесног) заступника увезеног културног модела у „агенте утицаја” страних сила, преко продубљивања друштвених подела и дискриминације одређених појединаца и група, до – најпроблематичнијег – продубљивања дефетизма и апатије у циљаним друштвима, као и негативног утицаја по њихову културну самосвест, па тиме и културно стваралаштво у целини, са потенцијално разорним последицама по не само одбрамбену способност и економску одрживост, него и саму институционалну самосталност и сувереност држава-мета. На примеру руско-украјинског рата, односно његове рецепције на Западу, уверили смо се у размере деструктивног деловања и (транс)идеолошке инструментализације концепта културе поништавања не само када је у питању делегитимизација и дестабилизација одређених појединаца, група или идеја, него и читавих историјских традиција, културних модела и цивилизацијских парадигми.²

2 Видети: Коларић (20236)

С обзиром на то да културу поништавања одликују системност и усмереност, као и значајна улога у хибридном ратовима, који и сами имају карактер динамичног система, чији се различити, променљиви и прилагодљиви елементи у највећој мери обједињени и структурисани усмереношћу ка јасним и одредивим циљевима усклађеним са што је дугорочније могуће осмишљеним интересима државних и недржавних актера, и одговор на њих, од стране држава-мета, такође би требало да има системски карактер. У овом смислу би могао да нам буде од користи појам стратешке културе, око чијег значења и опсега постоје многе недоумице.

Потекао из војне терминологије, односно студија одбране и безбедности, овај појам се постепено проширио на целокупно друштвено-хуманистичко поље, мада не без извесне уздржаности. Ова уздржаност је, могло би се рећи, највеће последице имала у мању интересовања за овај појам од стране стручњака чији је предмет изучавања култура, те највећи доприноси његовом разумевању и даље припадају доменима студија одбране и безбедности и делимично политикологије и социологије. Међутим, за разлику од појма националног интереса, са којим има неспоран континуитет, појам стратешке културе, односно његово правилно разумевање па и операционализација, у кључној мери зависи од правилног разумевања појма и праксе културе, у свим њеним модалитетима и сегментима.

Концепт стратешке културе свакако припада тренду „културализације” политичких и друштвених феномена и процеса и њихове рецепције, у чему важно место заузима разумевање културног порекла појмова идентитета и нације, као пре свега културне заједнице,³ чиме је порасла свест о значају културе како за међународну

3 Видети: Смит (2010).

сарадњу држава и дипломатију, тако и за унутрашњу друштвену и институционалну кохезију и интеграцију, укључујући и разумевање културе као основног аспекта такозване „меке моћи“⁴, а тиме и савремених, интегрисаних (хибридних) облика ратовања.

Ако појам националног интереса прагматично и „меко“ одредимо као тежњу сваке појединачне државе да очува своју самосталност (суверенитет), безбедност и услове за развој, који не мора обавезно бити супротстављен тежњама других држава и бити отворен за широку међународну сарадњу, јасно је да он мора да подразумева одређен концепт, мање или више експлицитно формулисан и институционално верификован, који би морао да буде релативно широко прихваћен унутар саме државе, без обзира на њену политичку, идеолошку и сваковрсну идентитетску плуралност или партикуларне интересе појединаца и група, као и могућност спроводљивости у постојећим облицима међународних односа. Национални интереси, стога, „нису апсолутне категорије“ нити су „универзални, односно исти за све државе“ (Липовац и Димитријевић 2015: 89). То подразумева да национални интерес не може бити одређиван произвољно, већ мора почивати на одређеним историјским и културним факторима, односно историјски генерисаним идејно-вредносним категоријама, на заједничком памћењу и идентитетским формама самоодређења и саморазумевања.

Раст свести о значају културе за разумевање и за праксу одређивања и спровођења националног интереса резултирао је појмовима „меке моћи“ и стратешке културе, које у неку руку потискују „егоистички“ и „агресивни“ појам националног интереса, који баштини традицију „државног разлога“, у смеру „мекшег“ одређења

4 Видети: Нге (1990) и Нај (2004).

пракси и облика којима државе одређују своју позицију у међународним односима. Ово је у складу са новијим приступима у теорији међународних односа усмерених ка стратешко-културолошким анализама, а које полазе од става да „традиционални рационалистичко-материјалистички теоријски модели стратешког одлучивања прикривају културне разлике између држава” (Bloomfield 2012: 437), као и са применом метода сложеног и стратешког мишљења у политичким анализама, као синтезе теорије и праксе, које претпостављају „концептуално, системско, усмерено и ка новим могућностима отворено мишљење, које води ка откривању нових организационих стратегија” (Алексеева 2012: 133). Овај „заокрет” ка стратешкој култури неопходно води и ка промени разумевања улоге културне политике у општој државној политици и политичком систему, који се од нагласка на социјалној функцији (доступност, социјална равнотежа), преко економске (развојна улога културе) премешта на безбедносну функцију културе и културне политике.⁵

У том смислу, померањем фокуса у рецепцији националног интереса у смеру стратешке културе подразумева истицање повезаности државног и националног развојног и безбедносног плана са питањима националне културе, идентитета и његове репрезентације, „меке моћи” и културне дипломатије.

Како не бисмо улазили у сву сложеност и недоумице у одређењу појма стратешке културе, овде ћемо га најшире одредити као: а) организовано, системско и усмерено јединство свих институционалних, друштвених и културних ефектива једне државе у циљу очувања њене територијалне и културно-идентитетске целовитости и јединства, унутрашње и спољашње безбедности и стабилности и међународног положаја, препознатљивости

5 Видети и: Бериша (2018), Крстић (2010), Коларић (2023а)

и конкурентности; б) системски осмишљену улогу културе у остваривању темељних националних и државних циљева и интереса и в) осмишљавање и обликовање идејно-вредносног и нормативног система и одређења, чији је циљ дугорочније позиционирање државе у међународним односима и стварање дугорочнијих основа и праваца унутрашњег развоја.

У првом од наведених значења, стратешка култура подразумева постојање јасне и усмерене, идејно-вредносно засноване националне стратегије, која обухвата све битне области друштвеног и институционалног развоја и интегрише их у смеру остваривања одређених конкретних циљева, које су стратегијом одређени као приоритетни. Кроз културну, образовну и медијску политику, информационо-безбедносни рад, културну дипломатију, економску регулативу и друге мере, таква стратегија у домену одговора на изазове културе поништавања као оруђа хибридног ратовања, најпре мора радити на истраживању метода хибридног ратовања и могућих одговора на њега, сензитивизацији стручњака и шире јавности на методе и последице овакве манипулативне праксе и њен друштвено деструктивни карактер, спречавању и отежавању инфилтрације и интериоризације оваквих метода пре свега у образовни, медијски и безбедносни систем, а посебно његове институционализације, односно легитимизације од стране државних органа и друштвених актера. Укратко, држава ни законском регулативом ни кроз јавно деловање њених представника неће охрабривати праксу културе поништавања у друштву, без обзира према коме она била усмерена.

Држава ће, такође, стратешки, организовано и правовремено одговарати на покушаје поништавања друштвених и културних вредности које препознаје као важне за саморазумевање конкретне историјске заједнице, од стране хибридног агресора, без обзира на то да

ли се они одвијају у земљи или ван ње. Држава у томе не треба да примењује смо контролне и репресивне мере, него да ради на подстицању друштвеног дијалога, који би подразумевао максималну партиципативност грађана у политичком процесу. Најважније, стратешка култура би морала да понуди јасан и подстицајан развојни модел, са усмереним и препознатљивим циљевима, заснованим на идејно-вредносним темељима који нису у супротности са саморазумевањем и самосвешћу матичне и већинске историјске заједнице, али ни са реалном плуралношћу друштва. Стратешка култура у том смислу подразумева афирмативан, подстицајан и укључујући приступ, који што више грађана укључује у активно културно стваралаштво и продуктивно друштвено деловање. Национална стратегија, из перспективе стратешке културе и на њеним принципима заснована, не сме да буде апстрактан идеолошки концепт, него мотивишући фактор, позив на свесну и самосвесну партиципацију припадника заједнице у циљу остварења оних циљева које та заједница може да прихвати као вредносно утемељене и пожељне.

Када је у питању одређење стратешке културе као системски осмишљене улоге културе у остваривању темељних националних и државних циљева и интереса, она би подразумевала стратешко и системско развијање културне политике, утемељене не само на прагматичним и економским, него и на вредносним основама, као и интеграцију стратегије културне политике са другим областима друштвеног развоја и институционалног управљања. У том смислу, стратегија културе не може бити домен само једног ресора, него мора постојати институционална и оперативна свест о улози културе не само у образовању, него и у областима одбране, безбедности, очувања животне средине, спољне, али и економске политике. Култура поништавања, као пре свега усмерена на симболичке ресурсе, не може бити на прави

начин схваћена, нити јој се може на адекватан начин супротставити, ако се не разуме њена припадност пољу културе као симболичке регулације и размене. Активан одговор на изазове културе поништавања на плану спољне политике или унутрашње безбедносне политике, не може бити адекватан ако се култура посматра као нешто успутно и узгредно у односу на „чисто” економске, безбедносне или дипломатске инструменте.

Најзад, када стратешку културу видимо као осмишљавање и обликовање идејно-вредносног и нормативног система и одређења, чији је циљ дугорочније позиционирање државе у међународним односима и стварање дугорочнијих основа и праваца унутрашњег развоја, ми не говоримо о потреби успостављања званичне државне идеологије, него о нужности успостављања трансидеолошког модела и усмерења, који би, поред прилагодљивости, динамичности и флексибилности, садржао одређени скуп релативно трајних и дугорочних циљева важних за развој, безбедност и стабилност државе и друштва, заснован на чврстим идејно-вредносним темељима, релативно отпорним на изазове било на спољашњем било на унутрашњем плану. Овде би било веома важно разумети подривајући, „термитски” ефекат културе поништавања на друштвену стабилност и кохезију, као и на културну самосвест, при чему одговор стратешке културе на овакве изазове не мора увек бити експлицитан, него је имплициран већ самом вољом државних власти, са ослоном у историјском искуству, културном памћењу и јавној подршци и партиципацији, заснивањем вредносно утемељене доктрине чији циљ је друштвена кохезија и интеграција и усмерен развој у свим областима.

Стратешка култура, дакле, на изазове културе поништавања као оруђа хибридног ратовања одговара пре свега:

- а) системски, стратешки, усмерено
- б) идејно и вредносно утемељено
- в) активно
- г) интегративно, у мислу подстицања партиципативности и друштвеног дијалога
- д) афирмативно и подстицајно, у смислу подстицања културног и друштвеног стваралаштва, оптимизма и воље у раду на заједничким циљевима.

У свему овоме је битно да се стратешки циљеви и одлуке не доносе произвољно, декретски или декларативно, него уз знање о конкретној историјској заједници чијем је развоју и заштити стратешка култура намењена, њеној историји и традицији, културном памћењу и историјској свести, али и о реалном стању друштва и културе, реалним жељама, интересима, могућностима и потребама грађана, у конкретном институционалном оквиру и уз разумевања актуелног међународног контекста. Истинска стратешка култура је стваралачка и афирмативна, партиципативна и отворена, али активна и усмерена у остварењу својих темељних циљева и вредности, где не могу да не постоје и извесне „црвене линије” које се не могу прећи, а да заједница не нанесе штету сопственом развоју, самосвести, па и самом историјском постојању.

Литература

- Алексеева, Татјана (2012) Стратегическая культура: эволюция концепции, *Полис, йолийические исследования*, 5, 130–147.
- Антонић, Слободан (2008) *Културни рати у Србији*. Београд: Завод за уџбенике.
- Антонић, Слободан (2013) Увод у социологију културног рата. *Лейойис Мајице српске*, књ. 492, св. 4, 445–460.
- Бериша, Хатица и Цветићанин, Невен (2018) Стратешка кул-

- тура и њени кључни чиниоци као детерминанта стратешког мишљења и деловања различитих нација и држава. *Војно дело*, 6, 9–30.
- Bloomfield, Alan (2012) Time to Move On: Reconceptualizing the Strategic Culture Debate. *Contemporary Security Policy*, 33:3, 437–461.
- Коларић, Владимир (2023а) *Јавни инйерес у кулйури – теоријске основе и йолазни крийеријуми вредновања*. Београд: Завод за проучавање културног развитака.
- Коларић, Владимир (2023б) *Пламен Донбаса – есеји о Трећем светском райу*. Београд: Штампар Макарије.
- Korybko, Andrew (2015) *Hybrid Wars: The Indirect Adaptive Approach to Regime Change*. Moscow: University of Russia.
- Крстић, Зоран (2010) *Обележја сйрашешке кулйуре Србије*, магистарски рад, Факултет политичких наука Универзитета у Београду.
- Липовац, Милан и Димитријевић, Иван (2015) Национални интерес као аналитички концепт: могућност за анализу националног интереса Србије. *Српска йолишйичка мисао*, 22(4), 87–108.
- Нге, Јејмс (1990) The Misleading Metaphor of Decline, *The Atlantic Monthly*, March 1990.
- Нај, Џејмс (2004) *Парадокс америчке моћи – Зашйо једна светска суверсила не може сама*. Београд: Библиотека дипломатија.
- Смит, Антони (2010) *Национални идентийиетии*. Београд: XX век.
- Hunter, James D. (1992) *Culture Wars: The Struggle to Define America*. New York: Basic Books.
- Черемных, Константин; Восканян, Маринэ; Кобяков, Андрей (2014) *Анонимная война*. Москва: Изборский клуб – Алгоритм.

Vladimir Kolaric

STRATEGIC CULTURE AND CANCEL CULTURE

Summary

Cancel culture, as an important instrument of hybrid warfare, is a systemic and moderate activity, which represents a serious threat to the stability, security and development of individual states, as well as international relations. The response to cancel culture as a systemic phenomenon must also be systemic and moderate, based on serious value foundations. The paper explores the possibility of the concept and practice of strategic culture to respond to the challenges of hybrid warfare in the realm of cancel culture and highlights its advantage over concepts of cultural policy and national interest.

Key words: strategic culture, cancel culture, hybrid warfare, national interest, cultural identity

ИНДЕКС ИМЕНА

А

Аврамовић, Зоран 62, 63, 159
Адемовић, Недим 183, 184, 186, 199
Адорно, Теодор (Theodor W. Adorno) 213, 225, 226, 227, 253
Алексејева, Татјана (Алексеева, Татьяна) 298, 302
Амфилохије, епископ 124, 130
Андрић, Иво 126, 142, 178, 197
Антић, Драган 42
Антић, Мирослав 46
Антонић, Слободан 55, 60, 61, 84, 85, 88, 93, 95, 99-102, 106, 107, 115, 131, 132, 170, 250, 256, 294, 302
Аристид (Ἀριστείδης) 17
Аристотел (Ἀριστοτέλης) 17, 19, 289
Арнт, Ернст Мориц (Ernst Moritz Arndt) 244
Арсић, Маринко Ивков 24, 27, 52, 53, 103, 104, 107
Атанасије, епископ 124, 130
Атанацковић, Петар 218, 220, 221, 224, 226-228, 243, 256, 257
Аћимовић, Карпо Година 47
Аћин, Јован 47

Б

Бабац, Марко 46
Бабовић, Александар 29

Бабовић, Марија 87, 98, 111
Бакић, Јово 204, 240, 241, 256
Бален, Јосип 31
Баљак, Александар 42
Банковић, Сава 33
Бањски, Данило III 131
Барић, Хенрик 31
Батаковић, Душан 55
Бацковић, Вера 87
Бекелман, Франк (Frank Böckelmann) 225, 254
Бекет, Семјуел (Samuel Beckett) 44, 45
Бекеш, Мартон (Márton Békes) 216, 253
Бекон, Френсис (Francis Bacon) 266
Бенда, Жилијен (Julien Benda) 53
Беноа, Ален де (Alain De Benoist) 227, 256
Бербаков, Радивој 39
Берђајев, Николај 43
Бериша, Хатица 298, 302
Бернам, Џејмс (Burnham, James) 138, 139, 145
Бећковић, Матија 45
Бешлин, Миливој 218, 220, 221, 224, 226-228, 243, 256, 257
Билић, Бојан 91, 92, 107
Битенбиндер, Никола 31
Благојевић, Милан 175, 181, 182, 199, 200

- Блумфилд, Алан (Bloomfield Alan) 298, 302
- Бобичић, Нађа 91
- Богдановић, Марија 87
- Богдановић, Славко 38
- Божиловић, Јелена 87, 92
- Божић Маројевић, Милица С. 71, 107
- Божовић, Григорије 27
- Болсонаро, Жаир (Jair Bolsonaro) 203
- Бонхофер, Дитрих (Dietrich Bonhoeffer) 263, 273
- Бордига, Амадео (Amadeo Bordiga) 210, 247
- Борман, Норберт (Norbert Bormann) 216
- Бошковић, Душан М. 25
- Брахер, Карл Дитрих (Karl Dietrich Bracher) 206, 229, 230
- Брдар, Милан 95
- Бреј, Марк (Mark Bray) 204, 205, 222, 235, 239, 240, 241, 254
- Брешан, Иво 45
- Брковић, Вујица 29
- Броз, Јосип Тито 50, 51, 59
- Булајић, Јован Д. 44
- Булатовић, Владимир 51
- В**
- Вајнштајн, Брет (Bret Weinstein) 75, 76
- Вајферт, Владислав 31
- Васиљевић, Љубомир 29
- Васиљевић, Милосав 31
- Васић, Павле 30
- Вебер, Макс (Weber Max) 101, 102, 107, 111
- Веблен, Торстен (Thorstein Bunde Veblen) 141
- Вегел, Ласло 46
- Великић, Драган 159
- Велимировић, Николај (владика) 121, 129, 130
- Вељковић, Радомир 38
- Вестендорп, Карлос (Carlos Westendorp y Cabeza) 177-179
- Вилдерс, Герт (Geert Wilders) 240
- Владушић, Слободан 118, 127, 128, 132, 133
- Влајинац, Гојко 31
- Воскањан, Марине (Восканян, Маринэ) 303
- Врачар, Стеван 25
- Врцан, Срђан 55, 59
- Вујић, Теодора 87
- Вуковић, Ана 84, 91, 96, 107
- Вуковић, Чеда 40
- Вукомановић, Дијана 84, 107
- Вукчевић, Маријана 70-73, 106, 107
- Вукчевић, Горан 45
- Вулевић, Чеда 41
- Вуличевић, М. 161, 163
- Вучић, Алекдансар 55
- Вучуровић, Божидар 46
- Г**
- Гавриловић, Данијела 87
- Гагарин, Георгије 31
- Гајић, Радован 41
- Гасет, Ортега (José Ortega y Gasset) 41
- Гауланд, Александер (Alexander Eberhardt Gauland) 204
- Гејтс, Бил (William Henry Gates III) 144
- Гесен, Маша 72, 73
- Глишић, Душан 29
- Глушчевић, Зоран 38, 42
- Гогољ, Николај Васиљевич (Николај Васиљевич Гогољ) 145
- Голубовић, Драгољуб 40

- Голубовић, Загорка 41
 Голубовић, Предраг 47
 Готовац, Томислав 47
 Готфрид, Пол (Paul Gottfried)
 205, 207, 208, 213, 215, 219,
 221, 223, 232, 241, 242, 245,
 246, 247, 248, 251, 253, 254
 Гофман, Ервинг 20
 Градојевић, Михаило 31
 Грев, Констанс 184
 Григорије, Патријарх цариград-
 ски 120
 Грол, Милан 54
 Грујић, Радослав 30
 Грујић, Сава 119, 132
 Гутовић, Милан 45
- Д
- Даниловић, Рајко 24, 27, 36, 37
 Данојлић, Милован 41, 42
 Дарвин, Чарлс (Charles Darwin)
 283
 Дедијер, Владимир 38
 Декарт, Rene (Renatus des
 Cartes) 275
 Делор, Жак (Jacques Delors) 157
 Демаћи, Адем 38
 Демокрит (Δημόκριτος) 268, 269
 Дефо, Данијел 141
 Диковић, Јелена 93, 112
 Димитријевић, Владимир 39,
 40, 93, 95
 Димитријевић, Иван 303
 Димитров, Георги (Георги Ми-
 хайлов Димитров) 211
 Димић, Љубодраг 25
 Дмичић, Миле 187, 199
 Достанић, Душан 200, 203, 252,
 256, 257
 Достојевски, Фјодор Михајло-
 вич (Фёдор Михайлович
 Достоевский) 144
- Драшковић, Вук 245
 Дрешер, Томас (Thomas
 Drescher) 213, 215, 218, 236,
 237, 238, 239, 243
 Дросте, Виглаф (Wiglaf Droste) 221
 Дугин, Александар (Alexander
 Dugin) 141, 223, 254
 Душанић, Јован Б. 25, 62
- Ђ
- Ђилас, Милован 38, 40, 47, 48
 Ђинђић, Зоран 38
 Ђого, Гојко 39, 41
 Ђого, Дарко Ристов 117, 118,
 132, 133
 Ђорђевић, Драгољуб Б. 87
 Ђорђевић, Пуриша 43
 Ђорђић, Петар 30
 Ђукић, Милица 85
 Ђукић, Радивоје 47
 Ђукић, Радивоје Лола 46
 Ђуретић, Веселин 42
 Ђурић, Михаило 35, 38, 56, 102
 Ђурковић, Миша 95
 Ђуровић, Ђуро 33
- Е
- Елзесер, Јирген (Jürgen Elsässer)
 220
 Епстин, Џефри (Jeffrey Edward
 Epstein) 266
 Ердоуан, Мустафа 94
 Ециони, Амитаи (Amitai
 Etzioni) 241, 242, 254
- Ж
- Жардецки, Вјећеслав 31
 Живков, Стеван 47
 Животић, Миладин 41
 Жикић, Станоје 44
 Жилник, Желимир 46, 47
 Жујовић, Милан 38

- З
 Закић, Растко 40, 42
 Захаријевиќи, Драгана 87
 Звијер, Немања 87
 Зоговић, Радован 24, 103, 115
 Зочек, Ралф (Ralf Sotscheck)
 204, 256
 Зубак, Крешимир 179
 Зубовић, Јован 40
 Зубоф, Шошана 143, 144, 146
- И
 Иванић, Младен 29
 Иванић, Стеван 31
 Ивановић, Иван 38
 Ившић, Радован 44
 Игњатовић, Драгољуб 38
 Изетбеговић, Алија 179
 Илић, Душан 85, 108
 Илић, Јово 38
 Илић, Миодраг 45
 Илић, Ратко 46
 Илић, Слађана 170
 Имшировић, Павлушко 38, 39
 Иринеј, епископ 124
 Исаковић, Антоније 40, 41
- Ј
 Јакшић, Бопжидар 38
 Јанковић, Слободан 216, 256
 Јањетовић, Зоран 212, 257
 Јарић, Исидора 87
 Јарић, М. 265
 Јевремовић, Петар 17
 Јовановић, Бојан 147, 149, 150,
 159, 163, 164
 Јовановић, Велибор Бата 27
 Јовановић, Гордан 39
 Јовановић, Драгољуб 33
 Јовановић, Душан 45
 Јовановић, Јован 46, 47
 Јовановић, Милош 87, 91, 92
 Јовановић, Слободан 33, 41, 48,
 57, 103
- Јовић, Растко 119, 133
 Јовић, Саво 39
 Јоксимовић, Драгић 33
 Јорка, Стивен Котрел 145
 Јосић, Мирослав Вишњић 38, 41
 Јоцић, Љубиша 46
 Јуранић, Иван 32
 Јустинов, Питер 156
- К
 Кајзер, Бенедикт (Benedikt
 Kaiser) 230, 235, 247, 251,
 253, 255
 Кане, Анета (Anetta Kahane) 247
 Карађорђевић, Александар 289
 Каран, Синиша 187, 199
 Кардељ, Едвард 51
 Карл XII Шведски 138, 142
 Карољ, Вицеи 39
 Качински 204
 Керечки, Симеон 31
 Кеќмановић, Душан 159
 Кешетовић, Желимир 24, 27
 Киркегор, Серен Оби (Søren
 Aabye Kierkegaard) 173
 Клајн, Иван 17
 Кљајић, Јелка 38
 Книтер, Ханс-Хелмут (Hans-
 Helmuth Knütter) 207, 208,
 212, 213, 215, 217, 221, 222,
 223, 231, 238, 240, 244, 246,
 248, 255
 Кобјаков, Андреј (Кобьяков,
 Андрей) 303
 Ковач, Мирко 48
 Ковачевић, Душан 45, 159
 Ковачевић, Иван 100, 108
 Ковачевић, Синиша 46
 Ковић, Милош 131, 133
 Којен, Леон 32
 Коларић, Владимир 293, 294,
 295, 298, 303, 304

- Колумбо, Кристифор
(Cristoforo Colombo) 138
- Кораћ, Вељко 41
- Костић Тмушић, Александра
85, 108
- Костић, Лаза 261
- Коштуница, Војислав 25, 108
- Крајински, Никола 31
- Крајишник, Момчило 179
- Крекић, Богдан 38
- Крстић, Зоран 298, 303
- Крстић, Немања 87, 92
- Круези, Екрем 45
- Кузмановић, Рајко 187, 199
- Куленовић, Скендер 44
- Кулунџић, Јосип 33
- Куљић, Тодор 209-211, 217,
220-223, 226, 228, 229, 233,
256, 257
- Кумануди, Коста 33
- Кунић, Петар 178, 188, 199
- Л
- Лазаревић, Адам 30
- Лазић, Драгослав 46
- Лазић, Жика 41
- Лазовић, Миљан 85, 108
- Лантос, Герг 157
- Ле Гвин, Урсула (Ursula Kroeber
Le Guin) 143, 145
- Лебедев, Алексеј (Aleksey
Lebedev) 31
- Леви, Бернар-Анри (Bernad-
Henri Lévy) 235
- Леви-Строс, Клод (Claude Lévi-
Strauss) 136, 137, 145
- Лењин, Владимир (Владимир
Ильич Уљјанов Лѐнин) 22
- Липовац, Милан 297, 303
- Лисон, Франк (Frank Lisson)
145, 215, 221, 230, 255
- Личина, Ђорђе 43
- Ломпар, Мило 62, 63, 127, 159
- Лопушина, Марко 24, 26, 27
- Лубарда, Војислав 41
- М
- Мајсторовић, Миливоје 41
- Макавејев, Душан 44, 46
- Маликовић, Милија К. 41
- Мандић, Мирослав 38
- Марголис, Ерик (Eric Margolis)
158
- Марић, Миломир 25
- Марјановић, Ђорђе 31
- Марко, Јозеф 183, 186, 199, 232
- Марков, Јован 31
- Марков, Младен 40
- Марковић, Владимир 224, 257
- Марковић, Горан 183, 186, 199
- Марковић, Лазар 33
- Марковић, Михаило 41
- Марковић, Предраг Ј. 25
- Марковић, Слободан 33
- Маркс, Карл (Karl Heinrich
Marx) 48, 142, 282
- Маркузе, Херберт (Herbert
Marcuse) 213, 214, 217
- Меркел, Ангела (Angela Merkel)
246
- Мештровић, Иван 48
- Мијановић, Владимир 38, 39
- Мијановић, Љиљана 38
- Микеланђело (Michelangelo
di Lodovico Buonarroti
Simoni) 138
- Милановић, Алекса 92
- Милановић, Вујадин 42
- Миленковић, Милош 100, 108
- Милер, Јан-Вернер (Jan-Werner
Müller) 204, 257
- Милетић, Бранко 30
- Милић од Мачве 48
- Милић, Миодраг 39

- Милићевић, Живота 40
 Милишић, Милан 39
 Миловановић, Бранислав 30
 Милошевић, Никола 41
 Милошевић, Слободан 55, 98,
 143, 154, 227, 229, 241
 Милошевић, Срђан 220, 231,
 232, 234, 257
 Миљко, Звонко 185, 186, 199
 Миљковић, Бранко 260
 Митровић, Јеремиј Д. 43
 Митровић, Јеремија 30
 Митровић, Момчило 25, 31, 32
 Михаиловић, Борислав Михиз
 25
 Михаиловић, Драгослав 33, 44
 Михајлов, Ивана 87
 Михајлов, Михајло 38, 42
 Михајловић, Коста 27
 Младеновић, Милан 39
 Мојић, Душан 87
 Молер, Армин (Armin Mohler)
 201, 202, 219, 231, 257
 Мољковић, Илија 25, 42
 Момчиловић, Љубомир 38
 Московљевић, Милош 40
 Московљевић, Олга 25
 Моцарт, Волфганг Амадеус
 (Wolfgang Amadeus Mozart)
 279
 Мршевић, Зорица 100, 101, 110
- Н**
 Нај, Џејмс (James, Nye) 297, 303
 Наполеон, Бонапарта (Napoléon
 I Bonaparte) 139, 142, 244
 Настић, Војислав (Варнава
 епископ) 33
 Нахтман, Клеменс (Clemens
 Nachtmann) 222
 Немањић, Растко 19, 20
 Ненадић, Добрило 41
- Нешковић, Радомир 188-190,
 199
 Никитин, Борис 31
 Николајевић, Александра 92
 Николајевић, Димитрије 44
 Николић, Милан 38, 39
 Ниче, Фридрих (Friedrich
 Wilhelm Nietzsche) 214
 Новаковић, Бошко 40
 Ноел–Нојман, Елизабета
 (Noelle–Neumann) 78
 Норд, Иво (Iwo Nord) 92
 Нушић, Бранислав 47
Њ
 Његош, Петар II Петровић 291
- О**
 Обрадовић, Никола 30
 Оказио Кортез, Александрија
 (Alexandria Ocasio Cortez)
 203
 Олах, Кристијан 129, 133
 Олбрајт, Медлин (Madeleine
 Albright) 202, 204, 224, 253
 Олујић, Драгомир 39
 Орбан, Виктор (Orbán Viktor)
 204
- П**
 Павле, свети 269
 Павловић, Александар 38
 Павловић, Бранко 41
 Павловић, Живојин 40, 42, 46
 Пајванчић Цизел, Ана 87
 Пакстон, Роберт О. (Robert O.
 Paxton) 203, 255
 Панајотовић, Томислав 46
 Пандуровић, Сима 33
 Папић, Крсто 46
 Патон, Грег (Greg Patton) 74, 75
 Пејн, Стенли (Stanley G. Payne)
 210, 219, 225, 229, 248, 255

- Пекић, Борислав 33, 45
 Пендовски, Бранко 45
 Петковић, Јелена 87
 Петковић, Миљана 73, 113
 Петрич, Волфганг 181
 Петровић Трифуновић, Марија 87
 Петровић, Александар Т. 46-48, 259, 261, 267, 273, 283, 288, 292
 Петровић, Далибор 91
 Петровић, Зоран Пироћанац 155, 156, 164
 Петровић, Ирена 87
 Петровић, Јелисавета 87
 Петровић, Мина 87
 Петронић, С. 265
 Пешић, Јелена 87, 98, 111
 Пиноче, Аугусто (Augusto Pinochet) 203
 Плутарх, Лукије Местрије 18
 Побрић, Нурко 183, 199
 Погачић, Владимир 46
 Полић, С. 265
 Попов, Александар 31
 Попов, Небојша 40, 42, 44
 Попов, Раша 44
 Поповић, Александар 44, 45
 Поповић, Бранко 27
 Поповић, Васа 47
 Поповић, Владета 114
 Поповић, Владета 70, 114
 Поповић, Јустин 31, 121-125, 129, 130, 133
 Поповић, Мића 46, 48
 Поповић, Никола 31
 Поповић, Реља 3. 30
 Поповић, Срђа 24, 27, 36, 38
 Поповски, Михаило 42
 Пржић, Илија 27
 Прпић, Иван 211, 255
 Путин, Владимир (Владимир Владимирович Пуџин) 203, 206, 227, 245, 256
- Р
- Радовић, Селена 87
 Радоман, Марија 87, 91, 97, 104, 114
 Радошевић, Никола 46
 Радуловић, Јован 41, 45, 47
 Радуловић, Филип 42
 Раичевић, Немања 87
 Ракић, Бранко 85, 108
 Ракоњац, Кокан 46
 Рељић, Слободан 135, 146
 Ресановић, Милица 87
 Ристивојевић, Бранислав 93, 95
 Ристић, Љубиша 44, 45
 Ристић, Никола Ј. 41
 Ристић, Светомир 70, 114
 Ристић, Страхомир 41
 Розенберг, Алфред (Alfred Ernst Rosenberg) 159
 Ролф-Дитер, Клуге (Rolf-Dieter Kluge) 157
 Рустеми, Сабит 39
- С
- Сава, Свети (Растко Немањић) 131, 270
 Савин, Егон 45
 Савић, Светолик 27
 Салвини, Матео 204
 Свишчев, Иван 31
 Секулић, Исидора 126
 Секулић, Нада 87, 90, 91, 96, 97, 114
 Селимовић, Меша 126
 Селинић, Слободан 41
 Селић, Момчило 39
 Симић, Богдан 29
 Симић, Живојин 114
 Симић, Живојин 70, 114

- Симовић, Љубомир 42
Скргин, Жорж 46
Скргин, Олга 46
Скулић, Миодраг 42
Слијепчевић, Ђоко 31
Смит, Антони 296, 303
Сократ 19
Сорош, Џорџ (Georg Soros) 247
Сота, Ернандо де 138
Спасић, Велислав 30
Спасић, Горан 41
Спасић, Ивана 87, 98, 111
Стаљин, Јосиф (Иосиф Вис-
сарионович Джугашвили
Сталин) 51, 210
Станојевић, Драган 87, 92
Станојевић, Лала 30
Старчевић, Анте 154, 155, 164
Стевановић, Видосав 159, 160
Стефан Немања 131
Стефановић, Светислав 27
Стјуарт, Џон Милер 142
Стојановић, Лазар 38, 46, 47
Стојановић, Миодраг 38
Стојановић, Светозар 170
Стокић, Жанка 33
Суарез, Ж. 54
- Т
- Тадић, Љубомир 44, 48
Танасић, Срето 95, 114
Танић, Јован 29
Тановић, Јован 27
Тасић, Ђорђе 54
Телеки, Бела 42
Телман, Ернст (Ernst Thälmann)
211
Темистокле (Θεμιστοκλῆς) 18
Тихомиров, Тихомир 31
Тодоровић, Драгољуб 25
Толнаи, Ото 38
Томановић, Смиљка 87-90, 114
- Томић, Драган 45
Тотић, Миодраг 31
Трамп, Доналд (Donald Trump)
202, 204
Трегубов, Сергеј 31
Тривунац, Милош 27
Тритин, Јирген (Jürgen Trittin) 239
Тркуља, Јовица 16, 25, 33, 55, 58,
59, 61, 68
Трнка, Касим 183, 199
Тургењев, Иван (Иван Серге-
вич Тургéнев) 144
- Ђ
- Ђимић, Есад 25, 41, 42, 45
Ђирјаковић, Зоран 62, 71, 101,
108, 127, 133, 159
Ђопић, Бранко 40, 46
Ђосић, Бора 159, 160
Ђосја, Исо 47
Ђосја, Реџеп 45
Ђудић, Предраг 41
Ђулафић, Вукан 41
- У
- Удовички, Данило 38
- Ф
- Фал-Траугбер, Армин (Armin
Pfahl-Traughber) 212, 218,
222, 238, 239, 241, 255
Фергусон, Најл К. (Nail C.
Ferguson) 78
Фергусон, Најл К. (Niall C.
Ferguson) 78
Фихте, Јохан Готлиб (Johann
Gottlieb Fichte) 173
Фишер, Јошка (Joschka Fischer)
158, 239, 241, 246
Флојд, Џорџ (George Floyd) 205
Флоровски, Георгије 125
Фортајн, Пим (Pim Fortuyn) 240
Фриц, Јохан 254

- Фрице, Лотар (Lothar Fritze)
252, 254
- Фурт, Петер (Peter Furth) 214,
215, 217, 225, 233, 252, 254
- Х
- Хабермас, Јирген (Jürgen
Habermas) 73, 108, 216
- Халити, Себедин 39
- Хамити, Сабри 46
- Хандке, Петер (Peter Handke)
158, 294
- Харари, Јувал Ноа (יררה חנו לבוי)
270
- Хауг, Волфганг Фриц (Wolfgang
Fritz Haug) 212, 228
- Хаџи-Антић, Драган 41
- Хегел, Фридрих Георг Вилхелм
(Georg Wilhelm Friedrich
Hegel) 141, 173
- Хексли, Хаксли Џулијан 283
- Хераклит (Ηράκλειτος ὁ
Ἐφέσιος) 136, 268, 269, 291
- Хердер, Јохан Г. 136
- Хинденбург, маршал
(Hindenburg) 244
- Хитлер, Адолф (Adolf Hitler)
142, 154, 214, 225, 227, 234,
235, 240
- Хонар, Тамара 206
- Хоркхајмер, Макс (Max
Horkheimer) 212
- Хусарска, Ана 156
- Ц
- Цвејић, Слободан 87
- Цветићанин, Невен 302
- Цветичанин, Предраг 87
- Цветковић, Александар 29, 40
- Цветковић, Владица 87
- Цветковић, Срђан 22-24, 27,
212, 257
- Цеткин, Клара (Clara Zetkin)
210, 256
- Црнчевић, Брана 44, 45
- Црњански, Милош 271, 290, 291
- Ч
- Чавошки, Коста 25, 108
- Чајкановић, Веселин 30
- Черемных, Константин 294, 303
- Човић, Ана 84, 108
- Чомски, Ноам (Avram Noam
Chomsky) 50
- Џ
- Џамоња, Тамара 91
- Џингис кан 268
- Ш
- Шандор, Рожа (Sándor Rózsa) 38
- Шваб, Клаус (Klaus Martin
Schwab) 144
- Шекспир, Вилијам (William
Shakespeare) 290
- Шешель, Војислав 39, 42
- Шијаковић, Богољуб 165, 173
- Шипка, Милан 17
- Ширак, Жак (Jacques René
Chirac) 157
- Шканата, Крсто 46, 47
- Шкрељи, Имра 46
- Шлинк, Бернхард (Bernhard
Schlink) 161
- Шмит, Кристијан 194
- Шнајдер, Петер (Peter
Schneider) 158
- Шпенглер, Освалд (Oswald Arnold
Gottfried Spengler) 138
- Штајнер, Кристијан 184, 199
- Штраус, Лео (Leo Straus) 235, 256
- Штробл, Наташа (Natascha
Strobl) 236, 237, 256
- Шуваковић, Урош 84-86, 88, 92-96,
98, 99, 103, 105, 108, 114, 138

ИНДЕКС СТРАНИХ ИМЕНА:

- Acevedo, David 76, 112
Adekoya, Remi 77, 112
Alperstein, Neil M. 72, 108
- Balch, Stephen H. 103, 108
Böckelmann, Frank 225, 254
- Cardiff, Christopher F. 83, 109
Ceaser, James W. 82, 109
Crowe, Joe 240, 254
- Davis Hanson, Victor 83, 109
Deflem, Mathieu 83, 109
Ditto, Peter H. 81, 109
Dunn, Joshua M. 82, 111
- Enck, Paulina 75, 112
Fearnow, Benjamin 203, 254
- Flaherty, Colleen 75, 112
Funk, Carolyn L. 81, 111
- Gessen, Masha 72, 112
Griffiths, Rudyard 254
- Henning, Hoffgaard 248
Hess, Fredrick 82, 110
Hunter, James D. 294, 303
- Jussim, Lee 83, 109
- Kahn, Natalie L. 78, 112
- Kaufmann, Eric 73, 74, 77, 78,
106, 112, 113
Klein, Daniel B. 78, 80, 81, 83,
84, 109
Kocurova–Giurgiu, Ioana 72, 76,
77, 100, 104, 109
Korybko, Andrew 294, 303
Koschmieder, Carsten 220, 222
Kühnl, Reinhard 209, 255
- Lehnert, Erik 203, 246, 255
Lichter, S. Robert 81, 111
Lizza, Ryan 74, 113
Lopez, David F. 81, 109
- Maranto, Robert 82, 109, 110
Martenstein, Harald 234, 255
Martin, Chris C. 83, 110
Mishan, Ligaya 72, 113
Mitchell, Kristina 74, 110
Mueller, Thomas S. 71, 110
- Nickerson, Raymond S. 110
Niemonen, Jack 110
Norris, Pippa 71, 76, 78, 110
- O'Donohue, William 71, 105, 110
- Redding, Richard 71, 82, 105, 110
Redmond, Adele 78, 114
Rom, Mark Carl 74, 110
Rothman, Stanley 81, 111

- Sears, David O. 81, 111
Shields, Jon A. 77, 78, 82, 111, 114
Simpson, Thomas 77, 112
Smith, Christian 83, 111
Stern, Charlotta 78, 80, 81, 84, 109
- Turley, Jonathan 77, 114
- Wang, Andy Z. 78, 112
Weißmann, Karlheinz 243, 256
Wolfschlag, Claus 215, 256
Wood, Peter 111
- Yancey, George 83, 84, 111

Андрићев институт
Одјељење друштвених наука

Библиотека
Научни скупови
Књига 2

КУЛТУРА ПОНИШТАВАЊА
И ПОНИШТАВАЊЕ КУЛТУРЕ:
СРПСКИ „СЛУЧАЈ”
<https://doi.org>

* * *

главни и одговорни уредник
Емир Кустурица

уредник
проф. др Слободан Антонић

издавач
АНДРИЋЕВ ИНСТИТУТ
Трг Николе Тесле, Андрићград
00387 58 620912; info@andricevinstitut.org

за издавача
Емир Кустурица, директор

коректура и лектура
Милан Ружић

прелом текста
Жељка Башић Станков

штампа
Белпак, Београд

тираж
100

ISBN 978-99976-89-21-4

ISBN 978-99976-89-21-4

9 789997 689214

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

316.3:316.7(082)

НАУЧНИ скуп “Култура поништавања и поништавање културе:
српски „случај”” (2023 ; Вишеград)

Култура поништавања и поништавање културе: српски
„случај” : (радови с истоименог научног скупа одржаног у
Андрићграду, 27. јуна 2023) / [главни и одговорни уредник Емир
Кустурица ; уредник едиције Слободан Антонић]. - Вишеград :
Андрићев институт, 2024 (Београд : Белпак). - 316 стр. ; 20 см. -
(Библиотека Научни скупови. Одјељење друштвених наука ; књ. 2)

На насл. стр. мјесто издавања: Андрићград. - Тираж 100. -
Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија
уз радове. - Регистри. - Summaries.

ISBN 978-99976-89-21-4

COBISS.RS-ID 141458945